

AFRICANIA

İNÖNÜ UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRICAN STUDIES

Cilt/Volume: 3 Sayı/Number: 1

AFRICANIA

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI AFRIKA ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

İNÖNÜ UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRICAN STUDIES

Cilt / Volume: 3, Sayı / Issue: 1, (Ocak / January 2023)

(e-ISSN: 2757-8925)

Yayımcı | Publisher

**İNönü Üniversitesi Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (İNÜAFAM)
adına**

On Behalf of İnönü University Center for African Studies

İsmail SÖYLEMEZ

Yazı İşleri Müdürü | Managing Editor

Süleyman EKİCİ

Mizanpaj – Tasarım | Layout – Design

Beyza Betül EKİCİ

Africana, uluslararası hakemli bir dergidir. Altı ayda bir yayımlanır.
Dergide yayımlanan yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

Tarandığımız İndeksler

ASOS
indeks

İletişim Adresi | Correspondence

İNönü Üniversitesi Afrika Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (İNÜAFAM)
Bulgurlu Mahallesi, İnönü Üniversitesi Merkez Kampüsü, 44210, Battalgazi /Malatya

Telefon: (0422) 377 49 01

E-Posta: africana@inonu.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/africana>

Çevrimiçi (Online) Yayın Tarih | Online Release Date

31 Ocak/January 2023

EDİTÖR KURULU | EDITORIAL BOARD

Baş Editör | Editor in Chef

Osman KARACAN | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-8250-1981

Editörler | Editors

Mehtap ANAZ | Laval Üniversitesi /Kanada

ORCID ID: 0000-0002-2026-6071

Murat KAYACAN | İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-2131-0692

Mustafa Yunus GÜMÜŞ | Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-2432-2955

Süleyman EKİCİ | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-8477-000X

Ülkü ÇİÇEK | Uluslararası Rabat Üniversitesi /Fas

ORCID ID: 0000-0001-6233-8785

Editör Yardımcıları | Assistant Editors

Gufran DÜNDAR | Sakarya Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-0986-4473

Beyza Betül EKİCİ | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-7872-1583

Bülent YAŞAR | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-8990-4991

Alan Editörleri | Section Editors

Zehra YILDIRIM | Rabat Mohammad V Üni./Fas

ORCID ID: 0000-0002-5303-3792

Esmâ KARADAĞ | Cape Town Üniversitesi /Güney Afrika

ORCID ID: 0000-0002-3516-7260

Necati FIRATLI | El Manar Üniversitesi /Tunus

ORCID ID: 0000-0002-2202-1385

Gözde SÖĞÜTLÜ | İstanbul Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-5263-0886

Zekeriya AKDAĞ | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-0866-603X

Ramazan MEŞE | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-8524-7923

Burak YETİMOĞLU | Uluslararası Rabat Üniversitesi /Fas

ORCID ID: 0000-0001-5603-3643

Ülkü ÇİÇEK | Uluslararası Rabat Üniversitesi / Fas

ORCID ID: 0000-0001-6233-8785

Halil İbrahim KOÇ | Niğde Ömer Halis Demir Üni./Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-9536-7627

Dil Editörleri | Language Editors

İsmail SÖYLEMEZ | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-7000-3686

Ümit YAKAR | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-2317-5159

Zahide PARLAR | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-4616-9579

Osman ŞAHİN | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-2959-241X

Selahattin YILDIRIM | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-3104-0251

Duygu TURAN TUNÇ | İnönü Üniversitesi /Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-5256-345X

YAYIN KURULU | EDITORIAL BOARD

Dr. Abdurrahman ALİ	Samara University Ethiopia
Dr. Ahmet KAVAS	Dakar BE Türkiye Senegal
Dr. Askia Nasir KABARA	Kano University of Science and Tecnology Nigeria
Dr. Bellil ABDELKARİM	Chadli Bin Jadid University, Algeria
Dr. Elem EYRİCE TEPECİKLİOĞLU	Yaşar Üniversitesi Türkiye
Dr. Enver ARPA	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Türkiye
Dr. Gökhan TUNCEL	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Harun BEKİROĞLU	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. İrfan NEZİROĞLU	Hartum BE/Türkiye Sudan
Dr. İsmail SÖYLEMEZ	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Jama Musa JAMA	Redsea Cultur Foundation Somaliland Somalia
Dr. Kasim SALİFU	Ghana
Dr. Mbaye LO	Duke University USA
Dr. Mehmet Emin ŞAHİN	Hakkâri Üniversitesi Türkiye
Dr. Mohamed El- Moctar El-SHINQITI	Hamad Bin Khalifa University Qatar
Dr. Mohamed Jama MADAR	Hargeisa University Somaliland Somalia
Dr. Mohamoud Yusuf MUSE	Hargeisa University Somaliland Somalia
Dr. Muddathir ABDEL-RAHİM	International University of Africa Sudan
Dr. Muhammed HARON	Bostwana University/Sellenbosch University South Africa
Dr. Muhammed OSMAN	International University of Africa Sudan
Dr. Murat KAYACAN	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Türkiye
Dr. Mustafa Yunus GÜMÜŞ	Türkiye
Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Türkiye
Dr. Neslihan DERİN	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Osman KARACAN	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Recep KARABULUT	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Selim ARGUN	Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye
Dr. Süleyman EKİCİ	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Usame EŞKAR	International University of Africa Sudan
Dr. Yahya BAŞKAN	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Zahide PARLAR	İnönü Üniversitesi Türkiye
Dr. Zekeriya AKDAĞ	İnönü Üniversitesi Türkiye

DANIřMA KURULU | BOARD OF ADVISORY

Prof. Dr. Ahmet KIZILAY	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Yasin AKTAY	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Talip KÜÇÜKCAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet UYSAL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hakkı SUÇİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ	Siirt Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KUBAT	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Suna AĐILDERE	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret BİRDİşLİ	İnönü Üniversitesi

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

•

Cezayir’de Üslenmiş Türk Denizcilerin Osmanlılar Tarafından Himaye Altına Alınması (1502-1534)
Getting Under Protection Of Turkish Marines Based In Algeria By The Ottomans (1502-1534)

Veysel ÇETİN

(1-17)

•

Soykırım Yapan Devlet Terörizmi: Ruanda Örneği
State Terrorism That Carry Out Genocide: The Case Of Rwanda

Nilüfer ÖNEN

(18-35)

•

Rusya-Ukrayna Savaşı ve Afrika’da Gıda Güvenliği
The Russia-Ukraine War And Food Security In Africa

Pelin ALİYEV

(36-50)

•

L’impact Des Reseaux Sociaux Sur Le Discours De Contestation
The Impact Of Social Networks On The Discourse Of Protest

Aboutayeb MOSTAFA

(51-69)

•

Kitap İncelemesi | Book Review

•

Siyaset ve Hükümet Der Khavermiyane (Qerb-e Asya) ve Şimale Afrika, Hamid Ahmadi, Ney
Yayınevi, Tahran, 2021, 395 S., 1. Baskı, ISBN 978-622-06-0380-1

Mohammad RIGIDERAKHSHAN

(70-73)

•

Düzeltilme | Erratum

(74)

•

CEZAYİR'DE ÜSLENMİŞ TÜRK DENİZCİLERİN OSMANLILAR TARAFINDAN HİMAYE ALTINA ALINMASI (1502-1534)

GETTING UNDER PROTECTION OF TURKISH MARINES BASED IN ALGERIA BY THE OTTOMANS (1502-1534)

Yıl 3, Sayı 1, ss.01-17.

Year 3, Issue 1, pp.01-17.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 30.10.2022

Submitted: 30.10.2022

Kabul Tarihi: 16.01.2023

Accepted: 16.01.2023

Atf Bilgisi / Reference Information

Çetin, V. (2023). Cezayir'de Üslenmiş Türk Denizcilerin Osmanlılar Tarafından Himaye Altına Alınması (1502-1534), *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 3 (1) , 01-17.

Veysel ÇETİN

İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,

cetinkeysel@itu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8415-4485

Öz

Osmanlılar; çok geniş bir coğrafyayı tek bir devletin sınırları içerisinde, aynı siyasi yapı altında toplamayı başarmışlardır. Çok geniş topraklara hâkim bir devlet yapısının oluşturulabilmesi; yerel yönetimler, kültürler, toplumsal dinamikler ve dengelerin dikkate alınmasını zorunlu kılıyordu ki Osmanlılar bunu ustalıkla yaptılar. Kurulduğu yıllardan itibaren, Osmanlı siyasi karar alıcıları, ülkenin sınırlarını genişletme politikasını benimsediler. Bu politika doğrultusunda, askerî hareketlerle fetihler yapıyor ve bununla birlikte kazanımların kalıcı olması maksadıyla fethedilen yerlerde bölgesel dinamikleri gözeterek yerel yönetimlerin kurulması sağlanıyordu. Devlet tek merkezden yönetiliyordu ancak bölgesel koşullara göre yerinden yönetim şekli uygulanan eyalet teşkilatları da oluşturulabiliyordu. XVI. yüzyılda Akdeniz, bir yanda Osmanlı Devleti'nin öncü konumunda olduğu Müslüman dünyası, diğer yanda İspanya'nın temsil ettiği Katolik Hristiyan dünyası arasındaki çatışmaların gerçekleştiği alanlardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki nüfuz alanını genişletmesinde Mısır'ın ele geçirilmesi önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir. Akdeniz ve Atlantik'te kıyıların olması, Avrupa'ya yakınlığı ve Afrika'nın iç bölgeleriyle Asya ülkelerine ulaşımında önemli bir noktada yer alması sebebiyle Kuzey Afrika, tarih boyunca büyük devletlerin ellerinde bulundurmak istedikleri bir yer olmuştur. İstanbul'a çok uzak bir bölge olan Kuzey Afrika'nın sınırlara katılması için de yerel dinamikler üzerinde çalışılarak hareket edilmiştir. Korsanlık, Akdeniz coğrafyasında ve özellikle kıyı kesimlerde yaşayan insanların çeşitli şekillerde fayda sağladığı bir gelir kaynağıydı. Medeni hayata ters ve insanlığa birçok zararı olmasına rağmen, bu fiiller toplumsal destek daima var olmuştur. Ekonomik getirisi nedeniyle bu fiillerin kabul edilebilir meşru eylemler olarak algılanması sağlanmıştır. Bu noktada dinî gerekçeler öne sürme yöntemi, kullanımı kolay ve ikna edici bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Bu gerekçelerle hareketle Osmanlı Devleti, XV. yüzyıl başlarından itibaren Akdeniz politikasına yönelik geliştirdiği stratejinin merkezine korsanlık yaparak varlıklarını sürdüren Türk denizci grupları koymuştur. Türk denizciler; ellerindeki deniz araçları ve eğitimli personeliyle, Osmanlı Devleti'ne, Batı Akdeniz'de de varlık gösterme ve askerî harekât gerçekleştirme imkânı sunmuştur.

Anahtar kelimeler: Kuzey Afrika, batı Akdeniz, Osmanlı, korsanlık.

Abstract

The Ottomans had succeeded in bringing a very wide geography including Anatolia, the Balkans, the Black Sea, the Aegean and the Mediterranean under the same political structure within the borders of a single state. The creation of a state structure that dominates such a large land necessitated the consideration of many factors and balances like as local governments, cultures, social dynamics, all of which the Ottomans did it skillfully. Since its establishment, the decision makers of Ottoman State adopted the policy of expanding the borders. Conquests were made with military operations, but in order to make these gains permanent, local governments were established in the conquered areas by taking care of regional dynamics. The state was governed from Istanbul, but small state organizations were also formed, in which local government was implemented according to regional conditions. From the beginning and during the 15th century, the Mediterranean was one of the areas where conflicts took place between the Muslim and Catholic Christian world where the leaders are on one side

2 | Veysel ÇETİN

the Ottoman Empire and the Spain, on the other. The conquest of Egypt is considered as an important step in the expansion of the Ottoman Empire's sphere of influence in the Mediterranean. Throughout history, North Africa has been a place that great states have aimed to hold due to its coasts in the Mediterranean and the Atlantic, its proximity to Europe and its location at an important point in transportation to the inner regions of Africa and Asian countries. During the conquest of North Africa, a region very far from Istanbul, local dynamics were also analyzed and studied. Corsairing was a source of income for Mediterranean people living in the coastal areas. The presence of the Ottomans in North Africa should be considered by taking into account the fact of corsairing. Local people in North Africa have always supported actions of corsairs, although they are against the civilized life and cause many harms to humanity. Due to the economic benefits, these actions were perceived as an acceptable legitimate business. Considering this fact, from the beginning of XV. Century, the Ottoman Empire put Turkish sailors at the center of the strategy adopted for the Mediterranean policy. These groups, with their naval vessels and trained personnel, make it possible for Ottoman Empire to carry out military operations in the Western Mediterranean.

Keywords: North Africa, western Mediterranean, Ottomans, piracy.

Structured Abstract

The Ottomans had succeeded in bringing a very wide geography including Anatolia, the Balkans, Mediterranean and Black Sea under the same political structure within the borders of one state. Such a state structure that dominates such a large land necessitated the consideration of many factors and balances like as local governments, cultures, social dynamics and balances were required to be taken into account, which the Ottomans did it skillfully.

During the conquest of North Africa, a region very far from Istanbul, local dynamics were also analyzed and studied. Taking this fact into account, decision makers of the Ottoman Empire put Turkish sailor groups at the center of their strategy adopted towards the Mediterranean policy. Since its establishment, the policy of expanding the borders was adopted. In the economic conditions of that period, possession of large lands was a condition of being a strong state. Since economic structure requires large borders, first of all, conquests were made with military operations, but in order to make these gains permanent, local administrations were established in the conquered areas by taking into account of regional dynamics. All the country was governed from the Capital but, however, it was also possible to establish provincial organizations in which local government was applied according to regional conditions.

During the 15th century, the Mediterranean was one of the areas where conflicts took place between the Muslim and Catholic Christian world where the leaders were the Ottoman Empire and the Spain on opposite sides. Throughout history, North Africa has been a place that great states have aimed to hold due to its coasts in the Mediterranean and the Atlantic, its proximity to Europe and its location at an important point in transportation to the inner regions of Africa and Asian countries. In the same period, corsairing was a source of income for Mediterranean people living in the coastal areas. People have always supported actions of corsairs, although they are against the civilized life and cause many harms to humanity. Due to the economic benefits, these actions were perceived as acceptable legitimate business. At this point, it is seen that the method of putting forward religious reasons is an easy to use and convincing tool.

The root cause of the struggle in the Mediterranean was based on economic competition but, however, the fact that Spain was one of the most potent states in the Catholic world and the Ottoman Empire was the state with the highest military capacity in the Islamic world gave both an opportunity to claim that the reason for this struggle was to protect and defend the religion. However, the developments in the historical process have shown us that states could cooperate with any belief group for their economic interests. Actually, we see that the Ottoman Empire did not hesitate to make alliance agreements with states from the Christian Western World as circumstances permit.

The conquest of Egypt is recognized as an important advance in the expansion of the Ottoman Empire's sphere of influence in the Mediterranean. Considering the Ottomans' gains against the Western

3 | Veysel ÇETİN

world, according to Braudel, the conquest of Egypt was much more important than the conquest of Istanbul. With this conquest, the scope of the Ottoman Empire's Mediterranean policies expanded. Since then, the necessity of developing policies covering the entire Mediterranean has emerged.

The lack of strong central political authority in North Africa caused corsairs to find the opportunity to settle in North Africa. Principalities located in the port cities of Tunisia, Morocco, Algeria and Tripoli could not establish a full authority within their borders. In addition to this situation, the environment created by political rivalries and conflicts with each other facilitated foreign interventions. One can say that the period between 1500 and 1550 was a difficult period for the local peoples in North Africa. The lack of authority made it easier for big powers to intervene in the region. The fights between the tribes and the invasions made the local people see the Turkish sailors, who were acting independently in the Mediterranean, as a hope for salvation from the current situation. Under these conditions, we see that the Ottoman Empire, which followed a policy of expanding its sphere of influence in the Mediterranean, preferred to use Turkish sailors to achieve its foreign policy goals.

Belief (Islam) of Turkish sailors, who played a major role in the domination of the Ottomans in North Africa; made it inevitable for them to be hostile to Western states and Christian corsairs, and also made them natural ally of the Ottoman Empire. Although Turkish sailors were independent, they naturally became natural allies of the Ottoman Empire due to segments of society they represented and the forces they were in struggle with.

Oruç and Hızır brothers, who made important contributions to the joining of Algeria to the borders of the Ottoman State, were also corsairing in the Mediterranean without being attached to any state's authority. They became a considerable power over time with their military successes and sought a way to establish long-term relations with the Ottoman Empire. The existing forces in their hands were not enough to resist against Spain. A strong ally was inevitably needed to be able to fight against Spain and get him completely removed from the North Africa.

The Ottomans did not intervene in the organizations of the Turkish sailors who claimed to be fighting for gaza and jihad. Ottomans used these groups with their existing structures in line with their own foreign policy priorities. The strategy of establishing a strong relationship with Turkish sailors is also directly related to the economic system of the Ottoman Empire. The Ottomans had a Navy capable of operating in the Eastern Mediterranean, the Aegean Sea and the Black Sea but having a Navy capable of serving in the entire Mediterranean and the Atlantic was requiring much more expenditures. The economic structure of the Ottoman Empire did not allow such large investments. At this point, the naval force needed by the Ottoman Empire was offered by independent sailors of their own accord. Although they have a freedom of movement within their own power, they willingly accept to come under Ottoman rule because the danger posed by Spain had become a serious threat to their own survival. Turkish sailors, with their naval vessels and trained personnel, provided to Ottoman Empire, which had a limited operational capability in the Eastern Mediterranean, the opportunity to carry out military operations in the Western Mediterranean and Atlantic.

Giriş

XIV. yüzyıl başlarında Anadolu'nun batısında Bizans İmparatorluğu sınırlarına yakın bir bölgede küçük bir beylik olarak kurulmuş olan Osmanlı Devleti, kısa sayılacak bir sürede bölgesel bir güç olma başarısını göstermiştir (Ortaylı, 2007: 17.). XV. yüzyıl sonlarına gelindiğinde de Anadolu'nun siyasi birliğini sağlayabilmiş, sınırları Trakya ve Balkanları da kapsayan ve tek merkezden yönetilen bir imparatorluk haline gelmiştir (Emecen, 2001: 34-74). Kurulduğu yıllardan itibaren Osmanlı siyasi karar alıcıları, ülke sınırlarını genişletme politikasını benimsemiştir. Dönemin ekonomik koşullarında; güçlü bir

4 | Veysel ÇETİN

devlet olabilmek, ancak geniş topraklara sahip olunmasını gerektirdiğinden, öncelikli olarak askerî harekâtlarla fetihler yapılıyor fakat kazanımların kalıcı olması maksadıyla fethedilen yerlerde bölgesel dinamikleri gözetilen yerel yönetimlerin kurulması sağlanıyordu. Devlet tek merkezden yönetiliyordu ancak bölgesel koşullara göre yerinden yönetim şekli uygulanan eyalet teşkilatları da oluşturuluyordu (İnalıcı, 1954: 103-106).

Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu coğrafyanın denize kıyısı olmaması sebebiyle ilk etapta deniz gücü oluşturma ihtiyacı doğmamıştı (Burbank & Cooper, 2010: 122). Osmanlılar bu sebeple, klasik dönemlerinde daha çok kara gücü olarak varlık göstermişlerdir. Sınırlar genişledikçe, Batı Anadolu'dan Avrupa'ya geçmek ve deniz yolunu kullanmak bir zorunluluk haline gelmiştir. Güçlü ve dinamik bir kara ordusuna sahip olan ancak denizcilik konusunda bir alt yapısı olmayan Osmanlılar, Avrupa ile aralarında kalan Ege denizini geçebilmek için yerel Yunan denizcilerin birikimlerinden faydalandılar (Ahmet Cevdet Paşa, 1984: 116-117). İstanbul'un sınırlara dâhil olmasından sonra gelinen aşama, denizcilik alanına daha ciddi yatırım yapılmasını bir zorunluluk haline getirmiştir (Demir, 2020: 42-43). Ege kıyıları ve Ege denizindeki adalarda egemenlik tesis edildikçe bu bölgelerdeki İtalyan ve Yunan halklarının denizcilik alanındaki birikimlerinden faydalanılarak hem deniz kuvvetleri personelinin eğitim seviyesini yükseltilmiş hem de silah ve deniz aracı teknolojisi geliştirilmiştir. Çağın gereklerine uygun gemilerin inşa edilebilmesi için stratejik konumdaki Gelibolu'ya bir tersane kurulmuştur.¹

Osmanlı Devleti'nin Cezayir'de üs tutmuş Türk denizcilerle yapmış olduğu işbirliğini ele almış çok sayıda eser bulunmaktadır;² ancak bu eserlerde, her iki tarafı da, bahse konu işbirliğine iten nedenler hususunun sınırlı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada, gerek Osmanlı tarafı ve gerekse de Türk denizci grupları birbirlerine yaklaştıran nedenler ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Osmanlı Devleti yöneticileri, söz konusu denizcilerle işbirliği içerisinde girmeyi ve bunların Osmanlı bünyesine katılmalarını, tamamen olumlu bir yaklaşımla, tereddütsüz şekilde kabul etmişler midir? Ya da Hızır Reis, aynı gerekçelerle Osmanlı Devleti himayesine girmeyi birinci öncelik olarak mı görmüş, yoksa şartların zorlamasıyla zorunlu bir ittifaka girmek durumunda mı kalmıştır? Gibi soruların yanıtları bulunmaya çalışılacaktır.

1. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz Politikası

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u ele geçirerek Doğu Akdeniz'de bir deniz gücü olarak ortaya çıkması ile siyasi birliğini sağlayan³ İspanya'nın Batı Akdeniz'in hâkim gücü haline gelmesi, XV. yüzyılda Akdeniz'de o zamana kadarki güç dengelerini değiştiren iki önemli gelişme olarak öne çıkmaktadır (Jamieson, 2012: 28 vd.). İspanya'nın Akdeniz politikasını⁴ hayata geçirebilmek için, iki önemli meseleyi

¹ Deniz kuvvetlerini daimi olarak savaşa hazır halde tutmak; kara kuvvetlerine göre daha çok emek, uzmanlık, yetişmiş personel ve harcama yapılmasını gerektirir. Bu sebeple; denizcilik alanına bu yatırımlar yapılmış olmasına rağmen deniz aşırı bölgelere harekât gerçekleştirebilecek büyüklükte bir donanma oluşturma yönünde bir politika benimsememiştir (Thompson, 1976 s. 123). XVI. yüzyıl şartlarında Akdeniz gibi büyük bir deniz genelinde askerî harekât gerçekleştirebilecek kapasitede bir donanma bulundurmak ve bunu idame ettirmek, ülke ekonomisini etkileyecek ölçüde masraflı bir işti (Glete, 2006, s. 837).

² Bunlara; Fuat Carım'ın, "Cezayir'de Türkler"; Aziz Samih İlater'in, "Şimali Afrika'da Türkler"; Fernand Braudel'in, "Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, H. D. Grammont'un "Histoire d' Alger Sous la Domination Turque (1515-1830)", Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Mouloud Gaid'in "L'Algerie Sous Les Turcs", İdris Bostan'ın "Osmanlı Akdenizi", yine İdris Bostan'ın "Adriyatik'te Korsanlık", Ahmet Kavas'ın, "Osmanlı - Afrika İlişkileri" Andrew Hess'in "Unutulmuş Sınırlar", Daniel Panzac'ın "Barbary Corsairs: The End of a Legend", Adrian Tinniswood'un "17. Yüzyılda Akdeniz'de Korsanlık", Orhan Koloğlu'nun, "Türk Korsanları", Emrah Sefa Gürkan'ın "Sultanın Korsanları", adlı eserleri örnek olarak gösterilebilir.

³ Kastilya ve Aragon devletleri, Kastilya Kraliçesi I. Isabella ile Aragon Kralı II. Ferdinand evlilikleri vesilesiyle bir araya gelerek 1479 yılında birleşik İspanya'yı kurdular (Braudel, 1989, s. 9). İspanyollar, İber Yarımadası'nı tamamen ele geçirerek Emevilerin devamı bir devlet yapısı olan Beni Ahmer Devleti'ni 1492 yılında yıkarak güçlü bir devlet yapısı oluşturmada önemli bir kazanım elde etmişlerdi (Carım, 1962, s. 29).

⁴ Kendi coğrafyasında birliğini sağlayan İspanya, 1492 yılından itibaren Kuzey Afrika yönünde genişleme politikası benimsemiştir. Bu dönemde Kuzey Afrika genelinde merkezi otorite eksikliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan istikrarsız ortam, İspanyolların işini kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Bunun yanında, İspanyolların genişleme siyasetlerini "Haçlı Savaşları" söylemi ile meşrulaştırma girişimi, Avrupa'dan maddi-manevi destek sağlanmasına yardımcı olmuştur (Carım, 1962, s. 16).

5 | Veysel ÇETİN

çözmesi gerekiyordu. Bunlardan biri Fransa'yı devre dışı bırakmak, diğeri de Kuzey Afrika'da dağınmık bir şekilde bulunan yerel Müslüman beyliklerde kendine biat eden yöneticilerin iktidarda olmasını sağlamaktı. Bu strateji doğrultusunda ilk olarak Kuzey Afrika'da eyleme geçildi. Eğitimli personel ve yüksek teknoloji ürünü silahlara sahip olmaları ve direniş gösterebilecek güçlü bir otoritenin olmaması, İspanyolların Kuzey Afrika'da ilerleyişini kolaylaştırdı (Hess, 2010: 42-30). 1511 yılına kadar geçen süreçte kıyı şehirlerinde kurdukları çok sayıda askerî üs ile Kuzey Afrika ülkelerinde kendilerine bağımlı yönetimlerin iktidara gelmesini sağlayarak Akdeniz ticaretinin kontrolünde üstünlüğü ele geçirdiler (Hess, 2010: 24-25).

XVI. yüzyıl başlarından itibaren Batı yönünde kademe kademe ilerleyen Osmanlı Devleti,⁵ Akdeniz'de kendisine direnebilecek tek devlet olan İspanya⁶ ile doğrudan bir askerî çatışma içerisine girmek yerine, dolaylı yoldan mücadele etme yönünde bir dış politika benimsedi. Bu strateji kapsamında, korsanlık faaliyetleri ile Kuzey Afrika'da yer tutularak kendilerine belli bir nüfuz ve iktidar alanı oluşturmuş Türk denizcilerden faydalanma yoluna gidildi (Özdemir, 2004: 4). Bu denizciler, kara ordusundaki akıncı sınıfının fonksiyonuna benzer bir konumda görevlendirildiler (Bostan, 2009: 21).

Denizlerde düşman devletlere ait gemilere ve düşman ülkelere yapılan saldırı anlamına gelen korsan kelimesinin kökeni İtalyanca *corsaro*'dan gelmektedir (Bostan, 2009: 17). Akdeniz kıyısındaki ülkelerin dillerinde, devlet destekli korsanlık için farklı bir isim kullanılarak korsanlığın deniz haydutluğundan farkı vurgulanmıştır. Fransızcada *corsaire*, İspanyolcada *corsairo*, Provençalçede⁷ *corsari*, İtalyancada *corsaro* kelimeleri meşru ya da legal korsanlık anlamında kullanılmış ve deniz haydutluğu anlamına gelen *pirate* kelimesinden farklı olduğu gösterilmiştir (Tinniswood, 2011: 40). Korsanlıktan farklı olarak piratlığın meşruiyet kaygısı yoktu. Vizyonları ve hedefleri küçük olması sebebiyle bir devletin desteğine de ihtiyaç duymazlardı (Gürkan, 2020: 423). Fırsat bulduklarında her hedefe saldırılar düzenleyen deniz haydutlarının korsanlıktan farklı olarak hiçbir ahlaki ve hukuki sınırlamaya tabi değildiler.⁸ Ancak pirat olarak başlayıp işleri yolunda gittikçe güçlenen bazılarının korsana dönüştüğü de olmuştur (Gürkan, 2020: 423). Osmanlı döneminde devletin emrinde⁹ olan Türk denizciler için *levant* kelimesi kullanılmıştır (Cezar, 2013: 14). Osmanlıların olumlu bir isim (levant) verdikleri bu denizcileri Batılıların *korsan* olarak adlandırdıklarını görüyoruz (Kuzucu, 2015: 173). Bununla birlikte; Osmanlı resmî yazışmalarında *korsanlık* ve *deniz haydutluğu* kavramlarının aynı kelimeyle ifade edilmesi, Türk denizcilerin faaliyetlerinin değerlendirilmesini zorlaştırmıştır.

Akdeniz'de XV. yüzyıldan itibaren Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki mücadelenin öne çıkan aracı olan korsanlık faaliyetleri, ilk aşamada Doğu Akdeniz ve Adriyatik denizinde kendisini gösterdi. İspanya'nın büyük bir güç olarak Hristiyan rakiplerini geride bırakarak yükselmesi ve Osmanlıların Türk denizciler vasıtasıyla Kuzey Afrika'ya ulaşmasıyla birlikte korsan savaşları Batı Akdeniz'e taşınmış oldu (Aymard, 2015: 221). İspanya Rodos'taki Hristiyan korsanları kullanırken Osmanlı Devleti Kuzey Afrika

⁵ İstanbul'un Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi, tüm dünyada güç dengelerini ve ekonomik ilişkileri etkileyen bir gelişme olmuştur. Sonrasında Osmanlı Devleti, uluslararası ortamda Selçuklu Devleti ve Roma İmparatorluğu'nun devamı niteliğinde olan bir imparatorluk olarak kabul görmeye başlamıştır. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Mısır'ın ele geçirilerek Halifelik makamının Sultan'ın uhdesine alınması, Osmanlı Devleti'ni İslam dünyasının en ayrıcalıklı devleti konumuna getirmiştir. Kanuni döneminde devam eden askerî başarılar, kuruluş döneminden itibaren devlet politikası olarak benimsenmiş olan "dünya hâkimiyeti" idealine ulaşma gayretinde moral üstünlüğe ulaşılmasını sağlamıştır (İnalçık, 2008: 61-64).

⁶ Aslında o dönem Venedik de ciddi bir deniz gücü olarak Akdeniz'de varlık gösteriyordu ancak Venedik, İspanya'nın aksine, Osmanlı Devleti ile bir menfaat çatışması içerisine girmemeye özen göstermiştir. Kendisiyle çatışmaya girmeyen Venedik ile bir nevi ittifak içerisinde olan Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de karşısında çıkan güç, İspanya'nın liderliğini yaptığı Katolik Avrupa devletleri bloğu olmuştur. (Goffman, 2004: 272).

⁷ Provence, Fransa'nın güneyinde, İtalya ve İspanya'da konuşulan Latin dillerinden bir lehçedir.

⁸ Fuat Carım; "*korsanlıkla*" Fransızcada "*praterie*" ve "*pirate*" kelimelerinin Türkçede aynı kelimeye karşılık gelmelerine rağmen farklı kavramları temsil ettiklerini, korsanların meşru bir devlete bağlı olarak ondan aldığı yetkiyle bir takım harekâtlar gerçekleştirdiklerinden, denizlerde kuralsız haydutluk yapanlardan ayırt edilmeleri gerektiğini vurgulamıştır (Carım, 1962: 20).

⁹ Cezayirli korsanlar, sefer sırasında Osmanlı Devleti'ne destek olmakla yükümlüydüler. Herhangi bir sefer kararı alınması halinde, İstanbul'un talep ettiği büyüklükte kuvvet donanmaya katılırdı. Bkz.; (Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr* (Hazırlayan: İdris Bostan), 2008: 142).

merkezli Türk korsanları cepheye sürdü. Her iki taraf da eylemlerine meşruiyet kazandırmak adına inançları uğruna savaştıkları iddiasındaydılar (Özdemir, 2004: 4). Osmanlı karar alıcıları, İspanya ile mücadelede, diğer Avrupalı Hristiyan devletlerin en azından karşı tarafa geçmemesine özen gösterdiler.¹⁰ Akdeniz'deki hâkimiyet mücadelesinin kök nedeni ekonomik rekabete dayanmaktaydı; fakat İspanya'nın Katolik, Osmanlıların da İslam dünyasının en güçlü devletlerinden biri olması, her ikisine de mücadelenin gerçek nedeninin dini korumak ve savunmak olduğu iddiasında bulunma imkânını vermişti. Ancak yaşanan gelişmeler, devletlerin ekonomik çıkarları için her inanç grubuyla işbirliği yapabileceğini göstermiştir. Nitekim Osmanlı Devleti, İspanya ile olan bu mücadelesinde, uygun şartlar oluştuğunda Hristiyan Batı dünyasından devletlerle müttefiklik antlaşmaları imzalamakta tereddüt etmemiştir.¹¹

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki nüfuz alanını genişletmesinde Mısır'ın ele geçirilmesi önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir.¹² Braudel'e göre, Osmanlıların Batı dünyasına karşı kazanımları açısından bakıldığında Mısır'ın alınması, İstanbul'un fethedilmesinden çok daha önemlidir. Mısır'ın fethedilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ile ilgili politikalarının alanı genişlemiş, artık tüm Akdeniz'i içine alan politikalar geliştirme gerekliliği ortaya çıkmıştır (Gürkan, 2011: 19). Sultan II. Bayezid ve I. Selim dönemlerinde dikkatler daha çok doğuya çevrili olduğundan, Osmanlı Devleti ile Batı dünyası arasında nispeten bir barış ortamı oluşmuştu; ancak Kanuni'nin tahta çıkmasıyla birlikte Batı istikametinde sınırları genişletme ve nüfuz alanını artırma yönünde bir politika izlenmeye başlandı.¹³ Söz konusu politika değişikliği, Avrupa ve Akdeniz'deki var olan güç dengelerinin değişmesine sebep olmuştur (Emecen, 2009: 106).

Gelinen aşamada Akdeniz, bir yanda Osmanlı Devleti'nin öncü konumunda olduğu Müslüman dünyası, diğer yanda İspanya'nın temsil ettiği Katolik Hristiyan dünyası arasındaki çatışmaların gerçekleştiği alanlardan biri olmuştur. (Hess, 2010: 28). Bu mücadelenin yoğun bir şekilde yaşandığı 1500-1550 yılları, Kuzey Afrika'daki yerel halklar için zor bir dönem olmuştur. Bu süreçte, Avrupa ile Afrika'nın iç kesimleri arasında önceki yıllarda yoğun bir şekilde yapılmakta olan ticaret azalmış, kara veba (bleak death)'nın da dâhil olduğu salgın hastalıklar bölgenin ekonomik, sosyal ve siyasî yapısına ciddi şekilde zarar vermişti. Yaşamakta olan otorite boşluğu, büyük devletlerin bölgeye müdahalesini kolaylaştırmıştır. İspanyollar ilk etapta kıyı şeridinde başarılı olarak Oran ve günümüz Libya bölgesindeki kıyı yerleşim yerlerini ele geçirdiler. Zeyyani ve Hafsi liderlerin desteği, İspanyolların bu başarılarına önemli katkı sağlamıştı ancak yerel halkın İspanya'ya karşı olması, Kuzey Afrika'da dengenin değişmesine sebep oldu. Türk denizciler bu noktada başarılı bir direniş gösterdiler. Bağımsız olmalarına rağmen, temsil ettikleri halk kitleleri ve mücadele içerisinde oldukları güçler sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin kendiliğinden doğal müttefiki konumunda oldular (Gilbert & Reynolds, 2012: 202).

2. Türk Denizcilerin Varlık Göstermeye Başladıkları Dönemde Kuzey Afrika'nın Genel Özellikleri

Günümüzdeki Libya, Tunus, Cezayir ve Fas devletlerinin sınırları içerisindeki bölge Kuzey Afrika olarak adlandırılmaktadır. Coğrafi olarak yakınlık ve benzerlik olmasına rağmen Mısır, Kuzey Afrika

¹⁰ Bu stratejinin uygulanmasında ahitnameler önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Gürkan, 2011: 22-28).

¹¹ 1525 yılında Fransa'nın, 1588 yılında da İngiltere'nin yardım taleplerine olumlu yanıt verilip bu devletlerin Osmanlı Devleti tarafına geçmesi sağlanarak Batılı Hristiyan devletler nezdinde ihtilâflardan yararlanma yoluna gidilmiş olması, bahsedilen politik adımlara örnek olarak gösterilebilir (Bostan, 2017: 16). Osmanlı Devleti'nin Hristiyan devletlerle işbirliğine girmesi, esas rakibi olan Habsburglarla mücadelesinin bir gereği idi. Aynı strateji, doğal olarak, diğer taraf için de geçerliydi: Kutsal Roma İmparatoru, Kastilya ve Aragon Kralı Charles (1516-1556), XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlıların Doğu'daki en büyük rakibi olan ve yıllarca savaşlar yaptığı İran ile ittifak kurma girişimlerinde bulunmuştur (Burbank, & Cooper, 2010: 151).

¹² Sultan I. Selim döneminde, 1517 yılında Mısır'ın ele geçirilmesi, Osmanlıların Akdeniz'deki varlıkları açısından bir dönüm noktası niteliğindedir. Osmanlı Devleti, bu tarihten sonra Kızıl Deniz ve Batı Akdeniz'de hak iddia edecek konuma gelmiştir (Soucek, 2013: 80).

¹³ Kanuni; tahta çıktığında, sınırları içerisinde Mısır, Mekke ve Medine gibi İslam dünyası açısından önem atfedilen şehirlerin de olduğu, Müslümanlığın en büyük temsilcisi iddiasında olan büyük bir devlet devralmıştır. Mevcut ticaret yollarının ele geçirilmiş olmasıyla devletin gelirleri artmış, sınırların ve nüfuz alanlarının daha çok genişletilmesi için çok uygun koşullar oluşmuştu (İnalçık, 2006: 39).

sınırları içerisinde kabul edilmemektedir (İlter, 1937: 3). Arapların bölgeye yerleşmesinden itibaren Müslüman coğrafyacılar, günümüz Mısır-Libya sınırından Fas'ın batı kıyılarına kadar olan bölgeyi *mağrip* olarak adlandırmışlardır (Özkuyumcu, 2007: 10 vd.). Akdeniz ve Atlantik'te kıyılarının olması, Avrupa'ya yakınlığı ve Afrika'nın iç bölgeleriyle Asya ülkelerine ulaşımında önemli bir noktada yer alması sebebiyle, tarih boyunca büyük devletlerin ellerinde bulundurmak istedikleri bir yer olmuştur (Pennell, 2003: 1-3).

Din ve aynı zamanda farklı bir medeniyet olarak İslam, Kuzey Afrika tarihinin akışını değiştiren en büyük dış etkenlerden biri olmuştur (Özkuyumcu, 2007: 10-11). Araplar, 639 yılında Mısır'ı ele geçirdikten sonra yaklaşık dört asır boyunca tüm Kuzey Afrika'yı ellerinde tuttular (Fage, 2002: 143). İlk zamanlarda Arap otoritesine karşı ortaya çıkmış olan güçlü direnç, Berberiler arasında İslam inancının yaygınlaşmasıyla zamanla zayıflamıştır ancak buna rağmen Araplar, bu coğrafyada hiçbir zaman güçlü bir merkezî siyasi otorite tesis edememişlerdir.¹⁴ Buna karşılık, çok daha uzak bölgelerden gelen Türklerin daha merkezî ve disiplinli bir devlet otoritesi oluşturdukları görülür. Bu güçlü otoritenin kurulmasında Arapların da dolaylı yoldan katkılarının olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Kuzey Afrika coğrafyasında İslam dininin yayılmasını sağlamış olmaları, Türklerin işini kolaylaştırmıştır (İlter, 1937: 22).

Türklerin bölgede varlık göstermeye başladıkları dönemde Kuzey Afrika'nın içerisinde bulunduğu siyasi ve sosyal yapı, Müslüman bir devletin egemenlik kurmasını kolaylaştıracak özelliklere sahipti. İslam inancı, yaklaşık sekiz yüz yıllık geçmişiyle bölgede kökleşmişti. Bugünkü Tunus'ta Hafsîler, Cezayir'de (Tilimsan şehri merkezli) Zeyyaniler, Fas coğrafyasında Meriniler ve Merakeş'te Sadîler hâkimiyet sürdürüyorlardı (Carim, 1962: 16). Söz konusu güç merkezleri çoğunlukla birbiri ile mücadele içerisindeydi. Bununla birlikte kabileler arası sorunlar da çok fazlaydı. Bölgede siyasi birliğin oluşturulamamasının temel nedeni olan bu vaziyet, kalkınmayı engellediği gibi, İspanya'nın müdahalesi için de uygun bir ortam oluşturuyordu. Kabileler arası çatışmalar ve işgaller; yerel halkın, bağımsız Türk denizcileri, içerisinde bulunulan durumdan kurtuluş için bir ümit olarak görmelerini sağlamıştır (Kavas, 2011: 32-50).

XVI. yüzyıl Kuzey Afrika Coğrafyası, *korsanlık* gerçeğinden ayrı düşünülemez. Akdeniz'de Antik Çağ'dan bu yana görülmekte olan korsanlık eylemleri, bölgede yaşanan tarihsel sürecin akış yönüne etkisi olan faktörlerden biri olmuştur (Sestier, 2017: 143). Braudel, Akdeniz'i yalnızca bir deniz değil, bir denizden fazlası olan bir coğrafya olarak tanımlamaktadır. Akdeniz çevresinde bulunan çok farklı ülke ve toplumlardan, aralarında hiçbir bağ olmayanlar dahi, bu coğrafyanın kendine has özelliklerinin gerektirdiği ilişkiler içerisinde olmuşlardır. XIX. yüzyıla kadar Akdeniz'de var olmaya devam eden korsanlık da neden ve sonuçlarıyla Akdeniz dünyasının kendine has özelliklerinden biridir.

Korsanlık, özellikle kıyı kesimlerde yaşayan insanların çeşitli şekillerde fayda sağladığı bir gelir kaynağıydı. Coğrafi şekilleri sebebiyle kıyıların gizlenme ve korunma için uygun koşullar sunması,¹⁵ Akdeniz'de korsanların işini kolaylaştırmış, elverişli bir ortam sağlamıştır (Gürkan, 2012: 193). Medeni hayata ters ve insanlığa birçok zararı olmasına rağmen,¹⁶ korsanların eylemlerine toplumsal destek her daim var olmuştur. Ekonomik getirisi nedeniyle, kabul edilebilir meşru eylemler olarak algılanmaları bir şekilde sağlanmıştır. Bu noktada dinî gerekçeler öne sürme, kullanımı kolay ve ikna edici bir araç olarak

¹⁴ Kuzey Afrika, 640 yılından itibaren Müslüman Arapların işgaline maruz kalmıştır. VIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde tüm bölge Müslüman egemenliği altına girmişti. Tüm yerleşim birimleri Araplar tarafından ele geçirilmiş olsa da bölgenin büyük kısmına egemen olamamış bir Arap devleti de hiçbir zaman kurulamamış, yerel kabilelerin kendi etki alanlarını oluşturduğu parçalı bir siyasi yapı yüzlerce yıl devam etmiştir (Carim, 1962: 16).

¹⁵ Küçük boyutlu gemilerin hızlanmasını kolaylaştıran durgun sular ve kıyılarda yine küçük gemilerin saklanması için uygun fakat büyük gemilerin sığmadığı boşluklarının olması gibi coğrafi özellikleri sebebiyle Akdeniz, korsanlık faaliyetleri için elverişli bir ortam sağlıyordu. (Özdemir, 2004: 78).

¹⁶ Çeşitli coğrafyalarda hırsızlık ve yağma gibi fiillerin normal şartlarda suç olarak kabul edilmelerine rağmen yaşanan ekonomik sıkıntılar, bu eylemlerin meşru görülmesine sebep olmaktadır. Eric Hobsbawm bu olguyu "toplumsal haydutluk" olarak tanımlamaktadır. Bu tür eylemler, kısmen topluma da zarar vermesine rağmen mevcut düzene bir başkaldırı olarak kabul görür ve meşru kabul edilir (Hobsbawm, 1974: 38).

ön plana çıkmaktadır. Güney Avrupa’da yaygın mezhep olan Katolik inancında, özellikle Ortaçağ’da yoğun bir İslam karşıtlığı öğretisi vardı. Bu doğrultuda, Hristiyan korsanların Akdeniz’de Müslümanlara karşı giriştikleri her türlü faaliyet dine uygun kabul ediliyordu. İnanç öğretilerinden kaynaklanan bu kutuplaşmış ortam, Hristiyanlarla sürekli çatışma içerisinde olan Müslüman korsanların faaliyetlerinin de İslam dünyasında meşru algılanmasına gerçekç oluyordu (Tinniswood, 2011: 40). Akdeniz’deki korsanlığın tarihiyle ilgili olarak Batılı kaynaklarda, korsanlık faaliyetlerinin yalnızca Kuzey Afrika’daki Müslümanlar tarafından yapıldığı gibi bir algı oluşturulmaktadır. Ancak bu doğru değildir, en az Müslüman gruplar kadar Hristiyan denizciler arasında da korsanlık faaliyetlerinin yaygın olduğu bilinmektedir.¹⁷

Güçlü bir merkezî siyasi otorite eksikliği, korsanlık kurumunun Kuzey Afrika’da güçlenmesinin bir diğer sebebi olmuştur. Tunus, Fas, Cezayir ve Trablus liman şehirlerinde egemenlik alanları oluşturan beyliklerin kendi sınırları içerisinde tam bir otorite tesis edememiş olmalarının yanında birbirleriyle yaşadıkları siyasi rekabet ve çatışmalar, büyük devletlerin dış müdahalesini kolaylaştırmıştır. Hristiyan devletlerin bölgeye girmeleri, yerel halkların rahatsızlığına yol açmış ve Türk denizcilerin bölgede yer edinmesini kolaylaştırmıştır.¹⁸ Akdeniz’de nüfuz alanını genişletme politikası izleyen Osmanlı Devleti’nin bu bölgede her an harekât gerçekleştirebilecek düzenli bir donanma oluşturmanın güçlükleri sebebiyle, bağımsız hareket eden Türk denizcileri kullanarak Akdeniz’de varlık göstermeyi tercih ettiği görülmektedir.¹⁹ Osmanlı Devleti’ne Batı Akdeniz’e açılma imkânı veren (Gale, 2016: 29) bu denizcilerin Osmanlı himayesi altına nasıl alındığının ayrı bir başlık altında incelenmesi doğru olacaktır. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti, XV. yüzyılın ikinci yarısından güçlü bir donanmaya sahipti. Kurulduğu ilk yıllardan itibaren, Marmara denizine ulaşma ve Rumeli’ye doğru genişleme yönündeki politikası, bir deniz gücüne sahip olmayı zorunlu kılmıştır. Osmanlılarla sınırlı olan; Ege ve Akdeniz kıyılarındaki Bizans İmparatorluğu, Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşeoğulları beylikleriyle Karadeniz’deki Candaroğulları beyliklerinin toprakları ele geçirildikçe, bunların ellerindeki donanma teşkilatı da sisteme alınmış, Orhan Bey döneminden itibaren önem verilen ve kapasitesi sürekli artırılan bir donanmaya sahip olmuştur (Uzunçarşılı, Ankara, 1988: 389). II. Bayezid döneminde önemli yatırımlar yapılarak donanmaya kara kuvvetlerinden daha çok değer atfedilmeye başlanmış, İmparatorluğun muazzam donanmasının temelleri atılmıştır (Bostan, 2009: 111). XV. yüzyılda, İstanbul’un fethinden sonra, Gelibolu merkezli donanmayla Kırım dâhil tüm Karadeniz kıyıları ve İtalya şehir devletlerinin bulunduğu Akdeniz kıyılarına askerî harekât gerçekleştirebilecek bir donanma gücüne ulaşılmıştı (Bostan, 2009: 78).

3. Türk Denizcilerin Osmanlı Devleti Himayesine Geçmeleri

Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’da kurduğu egemenliğin sağlanmasında çok önemli bir rolü olan Türk denizciler, çoğunlukla kendi başına hareket eden küçük denizci gruplar olsalar da Osmanlı Devleti’nin Batı Akdeniz’deki deniz gücünün ve Kuzey Afrika’da tesis ettikleri egemenliğin önemli bir parçası, hatta çok defa merkezî olmuşlardır. Müslüman olmaları; Batılı devletlere ve Hristiyan korsanlarla düşman olmalarını zorunlu kılmış, aynı şekilde, Osmanlı Devleti’nin de doğal müttefiki olmalarını sağlamıştır.

Osmanlıların korsanlık kurumunun askerî potansiyelini fark etmeleri ilk olarak Ege Denizi’nde

¹⁷ Dönemin Hristiyan kültürü, Müslümanların saldırgan, acımasız ve kurnaz bir canavarlar topluluğu olduğu algısını oluşturuyor, dolayısıyla tüm Hristiyanların Müslümanlara karşı düşman olması gerektiği yönünde teşvikte bulunuyordu. Bu algı sayesinde Müslümanlara zarar vermek dine uygun, meşru bir fiilmiş gibi gösteriliyordu. Örneğin Saint Jean Şövalyelerinin Doğu Akdeniz’de faaliyet gerçekleştiren Müslüman ticaret gemilerine saldırmaları, Hristiyan otoritelere dine hizmet yolunda meşru eylemler olarak kabul edilip topluma o şekilde yansıtılıyordu. Bu sayede korsanlar, aslında suç olarak kabul edilmesi gereken korsanlık faaliyetlerini gerçekleştiren arkalarına dinî, toplumsal ve siyasi destek alıyordu (Tinniswood, 2011: 19).

¹⁸ İspanya’nın yayılmacı eylemleri Kuzey Afrika’ya Türk müdahalesini tahrik etmiştir. İspanya saldırıları karşısında yaşanan korku, bölgede yaşayan Müslümanların Türklerden yardım talep etmesine sebep olmuştur (Julien, 1958: 79 vd.).

¹⁹ BOA. A. 102. 546. H-10.05.1103, BOA. A. 106. 25. H-20.08.1106, BOA. A. 106. 1038. H-29.02.1107, BOA. A. 111. 1942. H-10.02.1112

gerçekleşmiştir. İstanbul'un fethinden sonra çok önemli bir güzergâh haline gelen İstanbul-Mısır deniz yolunun emniyetinin sağlanması, önemli bir güvenlik ihtiyacı olarak ortaya çıkmıştı. Rodos adasını bir üs haline getirmiş olan Hristiyan korsanlar, Osmanlı Devleti'ne bağlı gemilere saldırılar gerçekleştiriyorlardı (Turan, 1970: 51). İstanbul-Mısır deniz yolunun güvenliğini tehdit eden Rodos merkezli Hristiyan korsanlara karşı Kemal ve Burak Reis dengeyi sağlamıştır (Gürkan, 2011: 20). Adı geçen güzergâhın tamamen emniyetli hale getirilmesi ancak Rodos'un fethiyle mümkün olabilmış (Turan, 1970: 51) ve o döneme kadar bölgede güvenlik sorunu haline gelmiş olan Hristiyan korsanlar ancak söz konusu Ada'nın ele geçirilmesiyle bölgeden uzaklaştırılmışlardır (Önder, 2011: 121). Osmanlı Devleti'nin Batı Akdeniz'deki ilk faaliyetleri ise Sultan II. Beyazıt döneminde İspanya'daki Müslümanlara yardım etmek amacıyla gerçekleşmiştir. Burada da Kemal Reis'ten faydalanılmıştır. Gemi, malzeme ve silah desteği verilen Kemal Reis, İber Yarımadası'ndaki Müslümanlarla temas kurmuş, bu insanlara yönelik yardım faaliyetleri gerçekleştirerek göç etmeye istekli Müslümanların Kuzey Afrika'daki güvenli bölgelere nakledilmelerini sağlamıştır (Bostan, 2021: 84-86).

XVI. yüzyılın ilk yıllarında Batı Akdeniz'de taraflar arasında bir güç dengesi oluşmuşken Andrea Doria'nın 1528 yılında İspanya tarafına geçmesi durumu değiştirmiştir. Önemli bir avantaj kazanan İspanya (Soysal, 1953: 71), 1530'lu yıllarda, Adriyatik denizi kıyılarındaki Osmanlı topraklarına yönelik saldırılarda bulunarak kayıplar vermiş, Osmanlı Devleti'ni Adriyatik'teki bazı adalardan geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Yaşanan bu kayıplar, Osmanlı Devleti'nin mevcut deniz kuvvetleri ile İspanya donanmasına karşı bir üstünlük sağlayamayacağını göstermiştir (Lütfi Paşa, 1341: 371-373). Bunların üstüne, İspanyol kuvvetlerinin 1532 yılında Mora adasını ele geçirmeleri, İstanbul yönetimini, deniz kuvvetleri alanında tedbir almaya zorlamıştır (Soysal, 1953: 71).

Osmanlılar; Anadolu, Balkanlar, Karadeniz, Ege ve Akdeniz'i içerisine alan çok geniş bir coğrafyayı tek bir devletin sınırları içerisinde, aynı siyasi yapı altına almayı başarmışlardı. Böylesine geniş topraklara hâkim bir devlet yapısının oluşturulabilmesi; yerel yönetimler, kültürler, toplumsal dinamikler ve dengelerin dikkate alınmasını zorunlu kılıyordu ki Osmanlılar bunu ustalıklı yaptılar (Burbank, & Cooper, 2010: 138). Bu doğrultuda, İstanbul'a çok uzak bir bölge olan Kuzey Afrika'nın sınırlara katılması noktasında da yerel dinamikler üzerinde çalışılarak hareket edilmiştir. O dönem Kuzey Afrika kıyı şehirlerinin siyasi yapısının oluşmasında ve bölgedeki iktidar mücadelelerinde, korsanlık kurumu, mutlaka hesaba katılması gereken bir güç unsuru konumundaydı (Bostan, 2017: 16). Bu gerçeği dikkate alarak Osmanlı Devleti, XV. yüzyıl başlarından itibaren Akdeniz politikasına yönelik geliştirdiği stratejinin merkezine Türk denizci grupları koymuştur (Durak, 2016: 135).

Kuzey Afrika'da yer tutmuş Türk denizcilerle kuvvetli bir ilişki kurma stratejisi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısıyla da doğrudan ilişkilidir. Akdeniz'in batısı ve açık denizlerde harekât yapabilecek ve her an hazır durumda olan bir donanma bulundurmamak, oldukça maliyetli bir yatırımdı. Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı,²⁰ böylesine büyük yatırımlara imkân vermiyordu. İngiltere ve Hollanda gibi ticaretin önemli bir gelir kalemi olduğu kapitalist ekonomiler için elzem bir ihtiyaç olan büyük bir donanma, Osmanlı Devleti'nin ekonomi politikasıyla uyumlu değildi (Parker, 2006: 220-223). Bu noktada Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olan deniz kuvveti, Kuzey Afrika kıyılarında örgütlenmiş Türk denizciler tarafından kendi istekleriyle sunuldu. Kendi büyüklükleri ölçüsünde bir hareket özgürlüğünün olanaklarından

²⁰ Osmanlılar, devletin kurulduğu ve topraklarının genişleme sürecinde olduğu XV. ve XVI. yüzyıllarda, dönemin koşullarına göre çok işlevsel bir ekonomik sistem benimsemişlerdi. Yeni fethedilen bölgelerdeki ekonomik yapı ve geleneksel üretim biçimleri, radikal bir değişiklik yapılamayacağına özen gösterilerek devletin var olan sistemine entegre ediliyordu. Tımar Sistemi, Vakıflar ve Hazine, ekonomik sistemin ve maliye teşkilatının üç ana sütununu oluşturmaktaydı. İşçilik, Fiskalizm ve Gelenekçilik ilkeleri üzerine kurulu olan iktisat anlayışı, Akdeniz'e ulaşıldığında karşılaşılan mevcut durumu koruma yönünde bir stratejiyi gerekli kılmıştır. (Genç, 2010: 44-89). Osmanlı Devleti'nin ekonomi politikasının ana ilkelerinden biri, kendisinden önce aynı coğrafyada daha önce kurulmuş devletlerin de kullandığı fiskalizm ilkesiydi. Bu ilkeye göre, devletin gelirleri en üst düzeye çıkarılarak hazineye maksimum miktarda kıymetli maden bulundurulması gerekiyordu. Ülke sınırları içerisinde en önemli ekonomik faaliyetin tarım olması ve teknolojik gelişmelerin kısa vadede mümkün olmaması sebebiyle, fiskalizm ilkesinin gerektirdiği büyük hazine ancak askeri başarılarla elde edilen gelirlerle sağlanabiliyordu (İnalçık, 2004: 82).

faydalanıyor olmalarına rağmen Osmanlı egemenliğine istekle tabi olmaları, İspanya'nın yarattığı tehlikenin kendi bekaları açısından ciddi bir tehdit haline gelmiş olmasıydı (Kavas, 2011: 5). Türk denizciler; ellerindeki deniz araçları ve eğitilmiş elemanlarıyla, Doğu Akdeniz ile sınırlı harekât kabiliyeti olan bir donanmaya sahip Osmanlı Devleti'ne, Batı Akdeniz'de de varlık gösterme ve askerî harekât gerçekleştirme imkânı sunmuştur.²¹

Osmanlılar, gaza ve cihat yolunda mücadelede oldukları iddiasındaki Türk denizcilerin teşkilatlarına müdahale etmemiş, bu grupları mevcut yapılarıyla kendi dış politika stratejileri doğrultusunda kullanmıştır (Bostan, 2017: 18). Bu insanlar, *Dârü'l-İslâm*'ın en batı sınırında düşmanla mücadele içerisindeydiler. Yaptıkları korsanlık faaliyetleriyle Hristiyanlarla savaşıyorlar, onların Akdeniz'deki ticari çıkarlarına zarar veriyorlardı (Gürkan, 2012: 176). Bu sebeple de Osmanlı yöneticileri, normal şartlarda kabul edilmesi mümkün olmayan, sivillere yönelik saldırılara destek vermese de engel de olmamıştır.²²

Akdeniz'de bağımsız hareket eden Türk denizcilerin en ünlüleri olan ve ilerleyen aşamada Cezayir'in Osmanlı Devleti sınırları içerisine katılmasını sağlayan Oruç ve Hızır kardeşler, Fatih döneminde fethedilen Midilli adasına göç etmiş bir ailenin çocuklarıydı (Hammer-Purgstall, 2010: 184). Her iki kardeş için de kullanılan "Barbaros" adının Hristiyanlar tarafından üretilmiş bir lakap olduğu tahmin edilmektedir (Murâdî, s. 191). Herhangi bir otoriteye bağlı olmaksızın Akdeniz'de korsanlık yaparken elde ettikleri başarılarla zamanla hatırı sayılır bir güç haline geldiler (Gaid, 1996: 18). Henüz 1502 yılında, Osmanlı tahtının o dönemki kuvvetli adaylarından Şehzade Korkut ile iletişim kurarak geleceğe yönelik uzun vadeli ilişkiler kurma yolunu aradılar ancak 1512 yılında Osmanlı tahtına Yavuz'un çıkmasıyla Ege denizindeki faaliyetlerine ara vermek zorunda kaldılar (Murâdî, 2009: 21-23). Bununla birlikte, 1504 yılından itibaren Batı Akdeniz'de kendilerini göstermeye başladılar (Önder, 2011: 116). İlk olarak bugünkü Yunan ve Tunus kıyılarına egemen olan yerel yöneticilerle anlaşmalar yapmak suretiyle bölgede tutunmuşlar, sonrasında güçlendikçe kendi siyasi örgütlenmelerini hayata geçirmişlerdir (Gürkan, 2012: 182).

Tunus gibi Müslümanların kontrolündeki limanları üs olarak kullanıp (Grammont, 1886: 21) saldırılar düzenleyerek İspanyolların ciddi kayıplar vermesini sağladılar (Hess, 2010: 88).²³ Ancak izlenen bu strateji ve ellerindeki mevcut kuvvetler İspanya'yı Kuzey Afrika'dan tamamen çıkarmak için yeterli değildi (Carım, 1962: 28). Bunun için güçlü bir mütefike ihtiyaç vardı. 1512 yılına gelindiğinde Oruç Reis, Osmanlı Devleti ile yeniden ilişki kurmak adına Yavuz Sultan Selim'e hediyeler gönderdi. Bu girişimler devam ederken 1514 yılında Cical'e yerleşerek emrindeki güçleri ve etki alanını genişletmeye devam etti (Soucek, 2013: 80). Bu arada, Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz'de Müslüman tarafında işler yolunda gitmeye başlamışken İspanya'da durum biraz sıkıntılıydı. Bir süredir Kuzey Afrika'da genişleme politikasını başlatmış olan Kral II. Ferdinand, 1516 yılında vefat etmiş (Carım, 1962: 29) ve onun yerine İspanya tahtına V. Charles (Şarlken) çıkmıştı.²⁴ İspanya'nın, uzunca bir süredir Cezayir üzerinde baskı uygulayarak ülke siyasetine karışıyor ve Cezayir'den yüklü vergiler alıyor olması, ülke içerisinde ciddi huzursuzluk

²¹ Sınırlar genişlerken denizlerde de güçlü olmasının gerekliliği ortaya çıkmasıyla birlikte Sultan II. Bayezid döneminden itibaren korsanlardan faydalanılmaya başlanmıştır. Osmanlı emrine giren korsanlardan biri olan ünlü Türk denizcisi Kemal Reis'e, bu dönemde bazı görevler verilmiştir. Kemal Reis'ten sonra Yavuz'un Mısır Seferi sırasında kara ordusuna denizden destek sağlayan Muhiddin Reis de önemli bir örnektir. Kanuni döneminde de görevler üstlenmiş olan Muhiddin Reis, Rodos Adası'nın fethi sırasında Kaptan-ı Derya olan Mustafa Paşa'ya danışmanlık yapmıştır. (Özdemir, 2004: 33-74).

²² Akdeniz'de faaliyet gösteren Türk korsanlar, meşruiyet kaynağı olarak İslam dininin kurallarını öne sürüyorlardı. Şer'i hukuka uygun olarak elde ettikleri ganimetin 1/5'ini İstanbul'a göndermek suretiyle siyasi desteği sağlamlaştırmının yanında dinen de meşru faaliyette oldukları iddialarını bir zemine oturtmaya çalışıyorlardı (Bostan, 2009: 18).

²³ Barbaros Hayrettin Paşa, yerel yöneticilerin davetlerinden bahsetmeden kendilerinin güvenli bir liman arayışında olduklarını ifade etmiştir. Kuzey Afrika'da yerleşebilecekleri bir liman ararken Tunus'taki Hafsi yönetimi, ganimet gelirlerinden 1/8 oranında vergi vermeleri karşılığında limanlarını kullanma hakkı vermiştir (Murâdî: 92).

²⁴ V. Charles, İspanya'nın ikinci kralı ve aynı zamanda Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun da 1519 yılından itibaren imparatorudur. 1516 yılında dedesi II. Fernando'nun ölümü ile İspanya Kralı, 1519'da da annesinin babası olan I. Maximilian'ın ölümüyle Kutsal Roma Cermen İmparatoru seçilmiş ve Avrupa'nın en büyük imparatorluk tacını 1520 yılında törenle giymiştir. Kaynaklarda Carlos V., V. Karl, Şarlken gibi isimlerle anılan V. Charles aynı zamanda miras, veraset ilişkileri yoluyla Almanya, Hollanda-Belçika, Avusturya-Macaristan ve daha birçok tahtın aynı anda hükümdarı olmuştur (Carım, 1962: 41).

sebebi haline gelmişti. İspanya Kralı'nın ölümü sebebiyle yaşanan ara dönemi değerlendirmek isteyen Cezayir şeyhi Selim el-Tumi, kamuoyunun talebini de dikkate alarak İspanya'ya artık vergi verilmeyeceğini ilan etti. Attığı bu adımın İspanya'nın saldırısına yol açacağını öngördüğü için, öncesinde Oruç Reis'i Cezayir'e davet etmişti (Carım, 1962: 30).

Cezayirli yöneticilerin yardım talebini kabul eden Barbaros kardeşler İspanyollara karşı ciddi bir savunma hattı kurdular (Hess, 2010: 90). Önemli askeri başarılar göstererek bölgede tutunmayı başaran (Kuzucu, 2015: 168) Oruç Reis önderliğindeki denizcilerin, 1516 yılında Cezayir'e girmeleri yerel halk tarafından memnuniyetle karşılandı. Ellerinde tuttıkları ekonomik güç sayesinde tüm toplum kesimlerinin refah düzeyinin artmasını sağladılar. Oruç Reis'in Cezayir'deki konumunun güçlenmesi, kendisini ülkeye davet etmiş olan Selim el-Tumi ile aralarında güç mücadelesi ve çatışma yaşanmasını kaçınılmaz hale getirdi. Emir'in varlığı, tüm tilkenin kontrolünü eline geçirmek isteyen Oruç Reis'in önünde bir engeldi (Carım, 1962: 30). Yaşanan gerginlik Selim el-Tumi'nin öldürülmesiyle sonlandı (Gürkan, 2012: 191) ve Oruç Reis, kendisini Cezayir ve Şerşel'in hâkimi olarak ilan etti. Oruç Reis adına para basıldı. Kısa bir süre içerisinde Türk denizciler önderliğinde, bünyesinde yerel halkın ileri gelenleri ve meslek gruplarının temsilcilerinin de olduğu yeni bir devlet teşkilatı oluşturuldu (Kılıç, 2017: 420).²⁵

Türkler tarafından ele geçirilmiş toprakları geri almak isteyen İspanyollar ise, birkaç başarısız girişimden sonra yerel liderlerin de desteğiyle düzenledikleri büyük bir saldırıda Cezayir'e girmeyi başardılar (Carım, 1962: 31). Bu muharebeler esnasında Oruç Reis henüz 44 yaşında iken hayatını kaybetti (Uzunçarşılı, 1988: 345). Oruç Reis'in vefatıyla birlikte on dört yıl boyunca büyük emekler verilerek oluşturulan devlet yapısı yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı (Carım, 1962: 39).²⁶ Bu şartlar altında büyük bir devletin desteği olmadan bölgede tutunmak mümkün değildi (Hammer-Purgstall, 2010: 186). Yapılan değerlendirmeler neticesinde, bir kez daha Osmanlı Devleti'nden güçlü bir yardım talebinde bulunulmasına karar verildi (Panzac, 1999: 12). 1519 yılı Ekim ayında Osmanlı himayesine girme talebini içeren bir mektup, hediye ve esirlerle birlikte İstanbul'a gönderildi (Kılıç, 2017: 421).

Barbaros'un beraberindeki kuvvetlerle birlikte İstanbul'un emrine girmesi, Osmanlı sınırlarının Batı Akdeniz'e kadar ulaşması anlamına geliyordu ki bu, Yavuz Sultan Selim'in söz konusu teklifi istekle kabul etmesi için çok geçerli bir nedeni (Tinniswood, 2011: 21). Kısa süre önce büyük muharebeler kazanarak Mısır'ı ele geçirmiş olan Osmanlı Sultanı,²⁷ savaş zahmeti olmadan Cezayir'e sahip olma teklifine doğal olarak olumlu yanıt verdi (Hess, 2010: 92). Hızır Reis Osmanlı Devleti'nin *Cezayir Beyi* olarak atandı. Cezayir'e sancak beyliği berati ile birlikte 2.000 asker gönderildi (Gaid, 1996: 28) ve aynı zamanda Osmanlı sınırları içerisinde asker toplama yetkisi verildi (Carım, 1962: 39). Osmanlı Devleti'nin himayesi ve desteğini almayı başaran Hızır Reis, çok stratejik ve uzun vadeli getirileri olacak bir adım atmıştı. İstanbul'un vereceği askerî, ekonomik ve siyasi destek, İspanya ve yanlısı beyliklerle yaptıkları mücadelelerinde Cezayir'e büyük avantajlar sağlayacaktı (Julien, 1958: 81). Osmanlı Devleti tarafından kabul görme, askerî güce yapacağı katkının ötesinde Cezayir'in mevcut devlet teşkilatına beynelmil bir meşruiyet kazandırmış ve önemli bir psikolojik destek sağlamıştır (Ruedy, 2005: 17).

Hızır Reis'in resmî himaye talebinin Osmanlı yönetimi tarafından kabul edilmiş (Mantran, 1995: 223) olması kuşkusuz, yalnızca, Osmanlıların Müslüman toplumlara yardım etme isteğinden

²⁵ Bu arada, yeni kralın göreve başlamasıyla birlikte, İspanya'nın kuvvetli bir donanmayla saldırı düzenleyeceği beklendiğinden, Cezayir'deki Türk denizcilerin daha güçlü ve sağlam bir konumda olması gerekiyordu. Bu doğrultuda mevcut toprakları genişleterek büyüme ve güçlenme stratejisi benimsendi. Tilimsan'daki siyasi istikrarsızlık sebebiyle yerel Müslüman halkın ileri gelenlerinin daveti üzerine Oruç Reis, bu şehre bir saldırı düzenledi. Başarıyla sonuçlanan harekât sonrasında Oruç Reis, Tilimsan'a Osmanlı Hükümdarı adına el koyduğunu ilan ederek askerî başarıyı doğru bir diplomatik girişimle sağlamlaştırdı. Oysa gerçekte Osmanlı Devleti'nin böyle bir işgalden haberi dahi olmamıştı (Carım: 33).

²⁶ Bu arada yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti başkentinden de yakından takip ediliyordu. Bakınız; BOA. TS. MA. e.757.63, H-10.11.925
²⁷ Kızıldeniz, Nil Nehri ve Akdeniz ile irtibatı sayesinde Mısır, Asya ile Avrupa arasındaki ticarete çok önemli bir kavşak konumundaydı. 1517 yılında fethedilmesiyle birlikte Kuzey Afrika yönünde sınırları genişletmek, önceki döneme göre daha kolay hale gelmiştir. (Burbank & Cooper, 2010: 139).

kaynaklanmıyordu. Bu ilişkinin kurulmuş olması, sınırları büyüyen Osmanlı Devleti'nin genişlemesine yeni bir yön verecekti (Özdemir, 2004: 33). Ne var ki Osmanlı Devleti'nin desteği, Türk denizcilerin Cezayir'i ellerinde tutabilmelerine yetmedi. Tunus'ta iktidarda bulunan Hafsîler; Hızır Reis önderliğindeki Türk yönetimini kendi iktidarları için bir tehdit olarak görüyordu. Yakın zamanda Mısır'ı ele geçirmeyi başarmış Osmanlı Devleti gibi büyük bir güç tarafından desteklenmeleri, bu tehdidin büyüklüğünü arttırmıştı. Barbaros kuvvetlerinin önünün kesilmesi gerekiyordu. Eski yerel yöneticilerinin de desteğiyle 1520 yılında yapılan bir saldırı sonucu Hafsîler Cezayir'i ele geçirdiler (Hess, 2010: 94).

İspanya destekli Hafsî saldırısı sonucunda Cezayir'den çekilmek zorunda kalan Hızır Reis, Cical'e yerleşti (Gürkan, 2012: 192). Cical'de bulunduğu 5 yıl boyunca Kuzey Afrika yerel halkının desteğini kazanmaya özen gösteren Hızır Reis, şartların olgunlaştığına karar verdiği 1525 yılında birliklerini tekrardan Cezayir'e taşıdı (Carım, 1962: 41). Bu defa burada kalıcı olmak isteyen Türkler, Cezayir'i bir deniz üssü haline getirerek ellerindeki kuvvetleri büyüttüler (Gale, 2016: 30). Ancak yaşanan hadiselerden; Hızır Reis'in Cezayir'de hâkimiyeti tamamen ele geçirdiğinde ülkeyi bağımsız olarak kendisi yönetmek ile Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak devam etme noktasında duraksadığı anlaşılmaktadır. Henüz Osmanlı bünyesine resmen dâhil olmadan önce Cezayir'de inşa ettirdiği bir caminin üzerine yazdırdığı yazıda, isminin "Sultan" olarak belirtilmiş olması, kısa bir dönem için de olsa, Cezayir'de bağımsız bir devlet kurma fikrine daha yakın olduğunu göstermektedir (Soucek, 2013: 82).

Yaşanan bu süreç içerisinde Yavuz'un 1520 yılında ölümü üzerine Osmanlı tahtına Kanuni Sultan Süleyman çıktı. Sultanlık makamı el değiştirmiş fakat devletin Akdeniz ve Kuzey Afrika politikasında bir farklılaşma olmaması, yeni dönemde de Türk denizcilere destek vermeye devam edilmiştir (Gale, 2016: 31).²⁸ Diğer tarafta ise, 1530 yılına gelindiğinde bölgedeki güç dengeleri dikkate alındığında, Hızır Reis komutasındaki denizcilerin İspanya karşısında tutunabilmesi, Osmanlı Devleti'nden gelecek daha kuvvetli bir desteğe bağlıydı. Aksi takdirde İspanya bu grupları yok edecekti. Osmanlı Devleti'nin de, kısıtlı bütçelerle, Batı Akdeniz'de İspanya'ya karşı bir kazanım elde edebilmesi için bu gruplara ihtiyacı vardı. Dolayısıyla işbirliği yapmak her iki tarafa da fayda sağlayacaktı (Gürkan, 2011: 23 vd.). Süreç sonunda, Osmanlı Deniz Kuvvetleri'nin güçlendirilmesine yönelik politika doğrultusunda, Hızır Reis, Sultan imzalı bir mektupla 1533 yılında İstanbul'a davet edildi (Murâdi: 101).²⁹ İstanbul'a gelen Reis, çok iyi karşılıklı ve Sultan tarafından kabul edildi. Osmanlı Sultanı ile görüşme yaptıktan sonra³⁰ Sadrazam Serasker İbrahim Paşa ile görüşmek için deniz yoluyla Halep'e geçti ve o buluşma gerçekleştirdikten sonra kendisine "Hayrettin" adı verilerek resmî olarak 2 Şubat 1534 tarihinde Kaptan-ı Deryalık makamına atandı (Hess, 2010: 106).³¹ Barbaros'un Osmanlı emrine girmesi, Türk denizcilik tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Bostan, 2009:144-146). Bu tarihten sonra Cezayir, Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatı içerisinde bir eyalet olarak gösterilmeye başlandı. Barbaros Hayrettin Paşa yönetimindeki Cezayir'in bünyesine

²⁸ Kanuni Sultan Süleyman'ın göreve geldiği yıldan itibaren kara ordusu ile çok önemli askeri başarılar elde edilmiştir. Rodos'un fethi dışında kazanılan toprakların önemli bir kısmı kara kuvvetleriyle gerçekleştirildi. Bu dönemde Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki toprakların yüzölçümü yaklaşık 2.500.000km²'ye ulaşmıştır. Sınırların genişliği ve kara kuvvetlerinin büyüklüğü ile karşılaştırıldığında, deniz kuvvetleri oldukça zayıf kalmıştır (İssawi, 1993: 146).

²⁹ Hızır Reis'in davet edilmesinde Cenevizli ünlü amiral Andrea Dorya'nın Fransa'yı terk edip İspanya emrine girmesinin etkisi de olmuştur. Bu geçişle birlikte Kanuni ve Cezayir'deki Türk yönetiminin düşmanları aynı safta birleşmişti (Önder, 2011: 123). Kara kuvvetleriyle Avrupa içlerinde başarılı bir şekilde sınırlarını genişletmeye devam ederken, Kanuni döneminde Barbaros'un davet edilmesinin bir nedeni de İspanya'nın denizlerde Osmanlıları zor duruma düşürmesi olmuştur. İspanyollar, Andrea Doria komutasındaki donanma ile 18 Ağustos 1533 tarihinde Koron'a saldırmışlar ve burayı bir süre ellerinde tutmayı başarmışlardı (Tracy, 2010: 141-143).

³⁰ Mouloud Gaid'e göre Barbaros İstanbul'a çok kıymetli hediyelerle gelmişti. Bu hediyeler arasında iki yüz kadar kız köle de bulunmaktaydı. Çok ihtişamlı bir törenle karşılanmıştı. Kanuni Sultan Süleyman, Barbaros'tan çok olumlu bir izlenim almıştı ancak Saray bürokrasisinden olumsuz görüşler arz edilmesi üzerine Sultan, Barbaros'un görevlendirilmesiyle ilgili son kararı o günlerde İstanbul dışında bulunan Sadrazam İbrahim Paşa'nın vermesini istemiştir. Bunun üzerine Sadrazam ile görüşme yapmak amacıyla deniz yoluyla Halep'e geçti. Buradan anlaşıldığı üzere, Barbaros'un atanması ve rütbesiyle ilgili nihai kararı Sultan değil, Sadrazam vermiştir (Gaid, 1974: 54).

³¹ Barbaros Hayrettin İstanbul'da Padişahın huzuruna çıkarak elini öptü. Osmanlı Devleti'ne bağlılığını arz etti. Buna karşılık olarak Padişah Hayrettin Reis'i donanma komutanı ve Cezayir eyaletinin valisi yaptı. Bundan böyle ismi Barbaros Hayrettin Paşa olarak kabul edildi. (Lütfi Paşa, 1341: 344). Osmanlı Devleti'nin Barbaros'a verdiği amirallik rütbesinin yanında, Sultan'ın kendisine "dinin hayırlı evladı" anlamına gelen "Hayreddin" ismini vermiş olması, Osmanlı yönetiminin Akdeniz'deki korsanlara nasıl bir konum yüklediğini göstermesi açısından önemlidir. (Tinniswood, 2011, s. 21); (Bostan, 2006: 49).

katılması, Osmanlı Devleti'ne Akdeniz'de İspanya'ya karşı önemli bir avantaj elde etmesini sağlamıştır (Kılıç, 2017: 421).

Yaşanan olaylara bakıldığında, Barbarosların yalnızca Hristiyanlarla mücadele içerisinde olmadığı görülmektedir. Kuzey Afrika'daki Müslüman yerel yöneticilerle de sürekli bir iktidar ve nüfuz mücadelesi yaşamışlardır (Gürkan, 2012: 192). Söz konusu mücadelelerin önemli bir kısmı Tunus'ta gerçekleşmiştir. Barbaros kuvvetlerine karşı üstünlük sağlayamayan Mevlay Hasan, Tunus'u geri alabilmek için İspanya'dan yardım talebinde bulunmuş (Uzunçarşılı, 1988: 351) ve İspanya Kralı V. Charles, 1535 yılı Temmuz ayında, oluşturulmasına öncülük ettiği bir Haçlı donanmasıyla, Tunus'a saldırarak burayı ele geçirmiştir (Carım, 1962: 48).³² Tunus, tekrardan Türklerden alınarak İspanya yanlısı Mevlay Hasan yönetimine bırakılmıştı; ancak bu askeri başarı, İspanya ve Tunus açısından Osmanlı tehlikesini ortadan kaldırmamıştı. Osmanlı sorununa kesin bir çözüm bulmak amacıyla, Papa'nın oluruyla, bir Haçlı donanması hazırlanarak Osmanlılara Akdeniz'de öldürücü bir darbe vurulması amaçlandı. Yapılan muharebede, Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki³³ Osmanlı Donanması, malzeme ve personel sayısı bakımından üstün olan Haçlı Donanması'nı taktik beceriyle Preveze'de kesin bir yenilgiye uğrattı. Bu başarı, Osmanlıların Batı Akdeniz'de kalıcı olacağına bir işareti olmuştur (Bostan, 2009: 174). Ayrıca bu zafer, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki Türk denizcilerle kurmuş olduğu ittifak stratejisinin büyük bir başarıya ulaştığının kanıtı niteliğindedir. Devlet, Kuzey Afrika'daki yerel güçleri topyekün seferber etmesini ve ortak düşmanla etkili bir mücadeleyle sevk etmesini bilmiştir.

Sonuç

Akdeniz'de bağımsız hareket eden Türk denizciler aracılığıyla sınırlara katılan Cezayir, Akdeniz'deki hâkimiyet mücadelesinde her zaman kritik bir önemde olmuştur. Osmanlılar; sınırlarına kattıkları ülkelerdeki askerî, idari, içtimai, iktisadi her türlü yapıyı kendi bünyesine adapte konusunda çok başarılı oldular. Korsanlık da Akdeniz'in bir gerçeği olarak Osmanlıların önlerine çıkan yapılardan biriydi. Korsanlık kurumunu Kuzey Afrika'daki eyaletlerin idari ve askerî teşkilatları içerisinde adapte ettiler. Bu denizcilerin de ayakta kalabilmek için Osmanlılara ihtiyaçları vardı. Dolayısıyla, her ne kadar manevi gerekçeler iddia edilmiş olsa da, çıkarlarına uygun olması sebebiyle gönüllü olarak Osmanlı Devleti idaresine girmişlerdi. Yeterli güçleri olmaması nedeniyle bağımsız devlet kuramayan bu insanların, arkalarında Osmanlı gibi büyük bir gücün olması, buldukları bölgede iç ve dış tehditlere karşı güçlü bir koruma sağlamıştı.

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu andan itibaren kısa sayılacak bir sürede geniş sınırlara ulaşmasında cihat ve gaza anlayışının büyük katkısı olmuştur. Türk denizciler, cihat ve gaza anlayışını denizlerde de hayata geçirdiler. Askerî etkileri açısından bakıldığında, bu denizcilerin harekât kabiliyetlerinin çok yüksek olduğu görülmektedir. Normal şartlarda deniz kuvvetlerinin çok büyük harcamalar gerektirmesine rağmen korsanların bir nevi aracı olarak kullanılması sayesinde kara ordusundan daha az maliyetli olmuşlardır. Kara ordusu bünyesindeki akıncı sınıfına benzer bir konumda kabul edildiler. Her iki yapı da "kâfire" karşı İslam yolunda savaş verdikleri güdüsüyle hareket ediyorlar, meşruiyet kaynağı olarak İslam dininin kurallarını öne sürüyorlardı. Kuzey Afrika kıyıları hâkimiyeti üzerinde İspanya-Osmanlı mücadelesinin ilk yıllarında İspanya daha kazançlı olsa da korsanlık kurumunun gücü, mahallî imkânlar, fırsatlar ve uluslararası dengeler sebebiyle, Osmanlı liderliğindeki güçler karşısında gerilemek zorunda kaldı.

Korsanların kanunsuz ve başıbozuk fiillerinin her dönem yaşanan bir vakıa olması sebebiyle, bu işi

³² Bir yıl kadar Osmanlı kontrolünde kalan Tunus, 1535 yılı Temmuz ayında İspanya saldırısı sonucu tekrardan el değiştirmiş oldu (Soysal, 1953: 72).

³³ Barbaros Hayrettin Paşa 1540'lı yıllara gelindiğinde, Akdeniz'in en büyük donanmasının komutanı konumuna gelmişti. Bu noktaya gelmekte Osmanlı Devleti'nin desteğinin katkısı kuşkusuz büyüktü ancak Hayrettin Paşa, hem bir korsan hem de bir "amiral" olarak tecrübesiyle, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'in en önemli deniz güçlerinden biri haline getirmeyi başarmıştı. (Tinniswood, 2011: 21).

yapanların saygınlığı, Osmanlı Saray çevrelerinde de sorgulanmıştır.³⁴ Bunun farkında olan Barbaros Hayrettin Paşa da, Kaptan-ı Derya olarak atandıktan sonra *Gazavat-ı Hayrettin Paşa* adlı eseri yazdırarak Saray bürokrasisi nezdinde, korsanlığın kötü imajından kurtulmaya çalışmıştır.³⁵ Bununla birlikte, sonuçta Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmeyi başarmış olmalarının, Akdeniz’de korsanlığın meşruiyet kazanmasına katkısı olmuştur. Türk denizcileri öncesinde de Akdeniz’de korsanlık yaygındı; ancak Barbaros kardeşler korsanlığı adeta kurumsal bir kimliğe büründürdüler ve uyguladıkları doğru politikalarla, ordularla mücadele edebilecek imkân ve kabiliyetlere ulaştılar. Barbarosların Kuzey Afrika toplumunun sevgisini kazanarak arkalarına önemli bir halk desteğini almayı başarmaları, İspanya ve diğer devletlerle mücadelelerinde kendilerine avantaj sağlamış, bölgede kalıcı olmalarına yardımcı olmuştur.

Akdeniz’deki hâkimiyet mücadelesinin kök nedeni ekonomik rekabete dayanmaktaydı. Birbirleriyle mücadele eden büyük güçler, üstünlük sağlayabilmek adına dinî gerekçeler öne sürerek destekçi sayısını arttırmaya çalışmışlardır. Ancak yaşanan gelişmeler gerçek nedenin farklı olduğunu, devletlerin ekonomik çıkarları için her inanç grubuyla işbirliği yapabileceğini göstermiştir. Osmanlıların ekonomi politikaları, devletin Akdeniz stratejisini belirleyen önemli bir unsurdur. İaşecilik, fiskalizm ve gelenekçilik ilkeleri üzerine kurulu olan iktisat anlayışı (Genç, 2010: 44-89), Akdeniz’e ulaştığında, karşılaşılan mevcut durumu koruma yönünde bir stratejiyi gerekli kılmıştır. Osmanlı sınırları içerisinde en önemli ekonomik faaliyetin tarım olması ve teknolojik gelişmelerin kısa vadede mümkün olmaması sebebiyle, fiskalizm ilkesinin gerektirdiği büyük hazine ancak askerî başarılarla elde edilen gelirlerle sağlanabiliyordu. Bu noktada korsanlardan faydalanma, her şeyden önce, çok fazla masraf gerektiren çok büyük bir donanmaya sahip olmadan denizlerde varlık gösterme imkânı sağlıyordu. Ciddi bir kaynak ayırmak yerine yeterli personel ve malzemeye sahip denizcileri kullanmak, ekonomik açıdan çok avantajlı idi. Devlet, barış durumunda personel ve malzeme idamesi için harcama yapmak zorunda kalmıyordu. Hazineye bir yükleri olmadığı gibi, yaptıkları korsanlık faaliyetlerinden elde ettikleri ganimetten pay vermek suretiyle devletin gelirlerine de katkıları oluyordu.

Türk denizciler; ellerindeki deniz araçları ve eğitimli personelleriyle, Doğu Akdeniz ile sınırlı bir hareket kabiliyeti olan Osmanlı Devleti’ne, Batı Akdeniz’de de varlık gösterme ve askerî hareket gerçekleştirme imkânı sunmuştur. Cezayir merkezli Türk korsanlarla desteklenen deniz kuvvetleri, Osmanlı Devleti’nin Akdeniz’de hâkim güç olmasında çok önemli bir katkı sağlamıştır. Denizlerdeki bu atılım, kuruluş döneminden itibaren devlet politikası olarak benimsenmiş olan *dünya hâkimiyeti* idealine ulaşma gayretinde moral üstünlüğe ulaşılmasını sağlamıştır.

³⁴ Barbaros’un Kaptan-ı Derya olarak ataması yapılmadan önce, son kararı vermesi için, o günlerde Halep’te bulunan Sadrazam’ın yanına, bizzat Kanuni Sultan Süleyman tarafından gönderilmiş olması, böyle bir tereddütün yaşandığının kanıtıdır.

³⁵ Bir çeşit propaganda yayını olarak kabul edebileceğimiz kitabın adında yer alan *Gazavat* kelimesiyle, kendisini İslam yolunda savaşan biri olarak göstermek istediği açıktır. Eserin kaleme alınma sebebinin, Barbaros Hayrettin Paşa’nın İstanbul’daki saygınlığının ve özellikle üst düzey bürokratlar arasında kabul edililiğinin artırılması olduğunu akla getirmektedir.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA. A. 102. 546. H-10.05.1103

BOA. A. 106. 25. H-20.08.1106

BOA. A. 106. 1038. H-29.02.1107

BOA. A. 111. 1942. H-10.02.1112

BOA. TS. MA. e.757.63, H-10.11.925

Araştırma ve İnceleme

Ahmet Cevdet Paşa, (1984). Tarih-i cevdet cilt I (Hazırlayan: Dündar Günday). Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1984, ss. 116-117.

Aymard, M. (2015). 16'ncı yüzyılın sonunda Akdeniz'de korsanlık ve venedik. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (Çeviren: Mehmet Genç), 23(2), s. 219-238.

Bostan, İ. (2009). Adriyatik'te korsanlık. Timaş Yayınları. İstanbul.

Bostan, İ. (2009). Barbaros Hayreddin: İlk deniz beylerbeyi (1534). Türk Denizcilik Tarihi I. Cilt (Editörler: İdris Bostan ve Salih Özbaran), Deniz Kuvvetleri K.lığı Yayını, ss.144-146.

Bostan, İ. (2006). Beylikten imparatorluğa osmanlı denizciliği. Kitap Yayınevi. İstanbul.

Bostan, İ. (2017). Osmanlı Akdenizi. Küre Yayınları. İstanbul.

Bostan, İ. (2009). Adriyatik'te korsanlık. Timaş Yayınları. İstanbul

Bostan, İ. (2021). Kemal Reis. The Encyclopaedia of Islam Three, Brill, Leiden-Boston, ss. 84-86.

Bostan, İ. (2009). Preveze deniz zaferi ve sonrasında Akdeniz dünyası. Başlangıçtan 17. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi (Editörler: İdris Bostan & Salih Özbaran), Dz.K.K.lığı Yayınları. İstanbul.

Bostan, İ. (2009) II. Bayezid döneminde Osmanlı denizciliği. Başlangıçtan 17. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi (Editörler: İdris Bostan & Salih Özbaran), Dz.K.K.lığı Yayınları, İstanbul.

Bostan, İ. (2009) İlk Osmanlı deniz üssü: Gelibolu. Başlangıçtan 17. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi (Editörler: İdris Bostan & Salih Özbaran), Dz.K.K.lığı Yayınları, İstanbul.

Braudel, F. (1989). Akdeniz ve Akdeniz dünyası I. cilt (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay). Eren Yayıncılık. İstanbul.

Braudel, F. (1989). Akdeniz ve Akdeniz dünyası II. cilt (Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay). Eren Yayıncılık. İstanbul.

Braudel, F. (2017). II. Felipe döneminde Akdeniz ve Akdeniz dünyası I. cilt (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay). Doğu Batı Yayınevi, İstanbul.

Burbank, J. & Cooper, F. (2010). İmparatorluklar tarihi farklılıkların yönetimi ve egemenlik (Çeviren: Ahmet Aybars Çağlayan). İnkılap Kitabevi. İstanbul.

Carım, F. (1962). Cezayir'de Türkler. Sanat Basımevi. İstanbul.

Cezar, Mustafa. (2013) Osmanlı tarihinde levendler. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Demir, S. (2020). Akdeniz'de korsanlar ve esirler bağlamında joseph pitts ve eşaretnamesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Durak, A. (2016). Akdeniz'de Osmanlı korsanlığı ve osmanlının korsanlıkla mücadelesi (1530-1571). Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (2) s. 131-148.

Emecen, F. (2001). İlk Osmanlılar ve batı Anadolu beylikler dünyası. Kitabevi Yayınları. İstanbul.

Emecen, F. (2009). Osmanlı klasik çağında siyaset (Editör: Adem Koçal). Timaş Yayınları. İstanbul.

Fage, J. D. (2002). A history of Africa. Routledge Taylor&Francis Group, UK.

16 | Veysel ÇETİN

- Gaid, M. (1996). Türkler idaresinde cezayir (Çeviren: Faik Melek). Genkur. ATASE Yayınları. Ankara.
- Gaid, M. (1974). L'Algerie sous les Turcs. Editions Mimouni. Algeria.
- Gale, C. M. (2016). Beyond corsairs: The british – barbary relationship during the french revolutionary and napoleonic wars. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Oxford Üniversitesi. UK.
- Genç, M. (2010). Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi. Ötüken Yayıncılık, İstanbul.
- Gilbert, E. & Reynolds, J. T. (2012). Africa in world history from prehistory to present. Pearson. Boston.
- Glete, J. (2006). “The sea power of Habsburg Spain and the development of european navies (1500-1700)”. War and Society in the Hispanic Monarchy: Politics, Strategy and Culture in Modern Europe (1500-1700) I.
- Goffman, D. (2004). Osmanlı dünyası ve Avrupa 1300-1700 (Çeviren: Ülkün Tansel). Kitap Yayınevi. İstanbul.
- Grammont, H. D. (1886). Histoire d'Alger sous la domination turque (1515-1830). BnF Galicia Koleksiyonu. Paris.
- Gürkan, E. S. (2012). “Batı Akdeniz’de osmanlı korsanlığı ve gaza meselesi”. Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi Sayı: 33. ss. 173-204.
- Gürkan, E. S. (2011). “Osmanlı-habsburg rekâbeti çerçevesinde Osmanlılar’ın XVI. yüzyıldaki akdeniz siyaseti”. Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası (Editör: Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse). Yeditepe Yayınevi. İstanbul.
- Hammer-Purgstall, J. V. (2010). Büyük Osmanlı tarihi V. Cilt. Milliyet Yayınları. İstanbul.
- Hess, A. (2010). Unutulmuş sınırlar: 16. yüzyıl akdenizi’nde osmanlı-ıspanyol mücadelesi (Çeviren: Özgür Kolçak). Küre Yayınları. İstanbul.
- Hobsbawm, E. (1974). Haydutlar (Çeviren: Fatma Taşkent). Logos Yayınları. İstanbul.
- Issawi, C. (1993). “The ottoman-habsburg balance of forces”, süleyman the second and his time (Editörler: Halil İnalçık ve Cemal Kafadar). Isis Press, ss. 145-152.
- İlter, A.S. (1937). Şimali afrika’da türkler I. Cilt. Vakit Gazetesi Matbaası. İstanbul.
- İnalçık, H. (1954). “Ottoman methods of conquest”. Studia Islamica No. 2. Brill, ss: 103-129.
- İnalçık, H. (2008). Osmanlı imparatorluğu klasik çağ (1300-1600) (Çeviren: Ruşen Sezer). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- İnalçık, H. (2004). Osmanlı imparatorluğunun ekonomik ve sosyal tarihi (Çeviren: Halil Berktaş), (Editör: Halil İnalçık ve Donald Quataert). Eren Yayıncılık. İstanbul.
- Jamieson, A G. (2012). Lords of the sea: A history of the barbary Corsairs. Reaktion Books. UK.
- Julien, C. A. (1958). Histoire de l’afrique: Des origines à 1945. Presses Universitaires de France. Paris.
- Kâtib Çelebi. (2008) Tuhfetü’l-kibâr fî esfâri’l-bihâr (Hazırlayan: İdris Bostan). Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Kavas, A. (2011). Osmanlı–Afrika ilişkileri. Kitabevi Yayınları. İstanbul.
- Kılıç, O. (2017). Beylerbeylerden dayılara cezayir-i garp vilayeti/eyaletinin yönetimi ve yöneticileri (16–18. Yüzyıllar). Cappadocia Journal of History and Social Sciences, Cilt: 9 ss. 418 – 439.
- Kuzucu, S. (2015). XVIII. Yüzyılda uluslararası bir sorun olarak garp ocaklarının Akdeniz’deki korsanlık faaliyetleri. Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, 9(17), ss. 165-180, s. 168.
- Lütfi Paşa, (1341). Tevârih-i ali osman. Matbaa-i Âmire. İstanbul.
- Mantran, R. (1995). Osmanlı imparatorluğunda Cezayir, Tunus ve Trablusgarp’ın statüleri. XVI.-XVII. yüzyıllarda Osmanlı imparatorluğu (Derleyen ve Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay). İmge Kitabevi. İstanbul.
- Murâdî, (2009). Gazavât-ı Hayreddin paşa (Hazırlayan: Osman Erdem). Çamlıca Yayınları. İstanbul.
- Murâdî. (t.y.). Gazavât-ı Hayreddin paşa I. Cilt (Hazırlayan: Ertuğrul Düzdağ). Tercüman Yayınları. İstanbul.
- Murâdî. (t.y.). Gazavât-ı Hayreddin paşa II. cilt (Hazırlayan: Ertuğrul Düzdağ). Tercüman Yayınları. İstanbul.

17 | Veysel ÇETİN

- Önder, K. (2011). Avrupa tarihi roma imparatorluğundan Hitler almanyası'na. Timaş Yayınları. İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2007). Üç kıtada Osmanlılar. Timaş Yayınevi. İstanbul.
- Özdemir, Ş. (2004). Akdeniz hâkimiyetinde Osmanlı devleti ve korsanlık (1695-1789). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkuyumcu, N. (2007). Mısır ve kuzey Afrika'nın müslümanlar tarafından fethi. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Panzac, D. (1999). Les corsaires barbaresques la fin d'une épopée 1800-1820. CNRS Éditions. New York.
- Parker, G. (2006). Askeri devrim: Batı'nın yükselişinde askeri yenilikler 1500-1800 (Çeviren: Tuncay Zorlu). Küre Yayınları. İstanbul.
- Pennell, C. R. (2003). From empire to independence. Oxford Press. London.
- Ruedy, J. (2005). Modern Algeria: The origins and development of a nation. Indiana University Press. Bloomington.
- Sestier, J. M. (2017). Antikçağ'da korsanlık (Çeviren: Oğuz Adanır). Doğu Batı Yayınları. Ankara.
- Soucek, S. (2013). The ottoman conquest of egypt and Algeria. conquête ottomane de l'egypte (1517) (Editör: Benjamin Lellouch ve Nicolas Michel). Brill. Leiden-Boston.
- Soysal, İ. (1953). Türk – fransız diplomasi münasebetlerinin ilk devresi. Tarih Dergisi 3(5-6).
- Thompson, I. (1976). War and government in habsburg spain (1560-1620). Michigan University, Athlone Press, Michigan.
- Tinniswood, A. (2011). 17. Yüzyılda akdeniz'de korsanlık (Çeviren: Dinç Tayanç). İnkılâp Kitabevi. İstanbul.
- Tracy, J. D. (2010). Emperor charles v, impresario of war. Cambridge University Press. UK.
- Turan, Ş. (1970). Rodos'un zaptından malta muhasarasına. Kanuni Armağanı, TTK Yayınları. Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı tarihi II. Cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988) Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilatı. TTK Yayınları. Ankara.

SOYKIRIM YAPAN DEVLET TERÖRİZMİ: RUANDA ÖRNEĞİ

STATE TERRORISM THAT CARRY OUT GENOCIDE: THE CASE OF RWANDA

Yıl 3, Sayı 1, ss.18-35.

Year 3, Issue 1, pp.18-35.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 01.12.2022

Submitted: 01.12.2022

Kabul Tarihi: 08.01.2023

Accepted: 08.01.2023

Atf Bilgisi / Reference Information

Önen, N. (2023). Soykırım Yapan Devlet Terörizmi: Ruanda Örneği, *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 18-35.

Nilüfer ÖNEN

İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Terörizm Araştırmaları, Yüksek Lisans Mezunu, niluferonen@stu.aydin.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4876-0247

Öz

Devlet güvenliğini tehdit ettiğini düşündüğü düşmanlara karşı uyguladığı şiddet, baskı ya da korkutma politikasına devlet terörizmi denmektedir. Devlet, terörizmi kendi kurumlarına ya da devlet dışı aktörlere destek vererek uygulamaktadır. Yukarıdan terörizm olarak ifade edilen devlet terörizmi, devletin kendi vatandaşlarına ya da diğer devletlerin vatandaşlarına karşı uygulanabilmektedir. Toplumların güvenliğini tehdit eden terörizm, devlet destekli olduğunda sivil can kayıpları daha fazla olmaktadır. Devletler, düşman olarak gördüğü bir gruba karşı kullandığı ordu, sivil paramiliter gruplar, yasal sistemler, güvenlik görevlileri ve propaganda araçları gibi düzenli ve güçlü kaynaklara sahiptir. Devlet, bir grubu yok etmeye yönelik karar verdiğinde bu kaynakları kullanarak soykırım dahil birçok suç işleyebilmektedir. Bu çalışmanın amacı terörizm uygulayıcısı olan devletlerin bir gruba yönettikleri kontrolsüz şiddetin nasıl soykırıma dönüştüğünü analiz etmektir. Bu bağlamda örnek vaka olarak Ruanda'da hükümetin halk üzerindeki söylemleri ve uyguladığı politikalar ele alınmış ve devlet desteği ile soykırıma evrilen iç savaş incelenmiştir. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında; Ruanda katliamı, çoğunlukla Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün üstlendiği görev bağlamında ele alınmıştır. Ruanda'da yaşanan soykırım, sömürgeciliğin getirdiği ırk ayrımı kapsamında değerlendirilmiş ve devletin Ruanda'da uyguladığı şiddetin terörizm olarak ele alınmadığı görülmüştür. Bu çalışmada; Tutsilere ve muhalif hutulara uygulanan şiddet, devlet terörizmi olarak değerlendirilmiş, etnik ayrımcılığın körüklenmesinde ve şiddetin soykırıma dönüşmesinde devletin sorumluluğu analiz edilerek literatürdeki eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Terörizm, devlet terörizmi, soykırım, Ruanda, soykırımcı devlet terörü.

Abstract

The violence, pressure or intimidation policy applied by the state against the enemies that threaten its security is called state terrorism. The state apply terrorism by supporting its own institutions or non-state actors. State terrorism, which is expressed as terrorism above, can be applied against the citizens of the state or the citizens of other states. Civilian deaths are higher when terrorism is state-sponsored. States have regular and powerful resources such as the army, civilian paramilitary groups, legal systems, security guards, and propaganda tools against the groups they consider enemies. When the state decides to destroy a group, it can commit genocide by using these resources. The aim of this study is to analyze how the uncontrolled violence a group by the terror implementer states turns into genocide. In this context, the discourse of the government of Rwanda and the policies that the Rwandan government applied are taken as sample case and the civil war that turned into a genocide by the government support is analyzed. Observing the studies in literature, The Rwanda massacre is mostly considered as a task that the United Nations Peacekeeping Force has undertaken. Genocide was evaluated within the scope of racial discrimination brought about by colonialism and state violence in Rwanda was not considered terrorism in literature. In this study, violence against Tutsis and dissident Hutus has been evaluated as state terrorism. And the responsibility of the state has been analyzed in the transformation of violence into genocide. It is aimed to fill the gap in the literature.

Keywords: Terrorism, state terrorism, genocide, Rwanda, genocidal state terrorism.

Structured Abstract

Terrorism has become a concept that states struggle with as an international security problem after the September 11 terrorist attacks. Terrorism; It is to create an atmosphere of violence or fear applied against state institutions, state security forces and civilians for political purposes. However, there is no single definition of this concept accepted by the international arena. One of the reasons of this lack of definition is that one actor describes it as a terrorist act, another actor describes it as a freedom war. Another reason is that states protect their regional interests by using non-state militia groups for their illegitimate practices. The fact of accepting the state as an actor that practices terrorist violence is a frequently discussed issue in terrorism studies. Academicians who recognize the states as terror implementors, approach to this situation as authoritarian regimes' violence while other academicians who advocate for the states' right of using force express that the states' act of terrorism depends on the fraction that the use of force is canalized. According to them, if the victim is an unarmed group or a civilian, it is possible to talk about state terrorism.

It is stated that terrorist practitioners are weak groups in terrorism studies. However, states also resort to terrorist acts as a policy tool due to their cheapness. A state's relationship with terrorism can be not only by carrying out the act of terrorism itself, but also by the support it gives to terrorist organizations. The state can provide this support in terms of logistics, education and finance. A state can use terrorism as a tool for its strategic purposes. In this way, it does not seem responsible for these activities it supports and avoids seeking legitimacy.

Contrary to what has been mentioned above, in some cases, the state openly implements acts of violence for the threats it perceives within its own borders as a domestic policy. The state can use force for political purposes by directing security agencies, paramilitary groups or death squads. This power used by the state may be for the purpose of ethnic and social cleansing.

Genocide is the killing of group members with the aim of eradicating a whole nation or an ethnic group. States can commit genocide against their own citizens. The reason for this is to increase the authority of the regime. In genocidal state terrorism, a country mobilizes its resources to eliminate a targeted group. Considering the resources that the states have, it is seen that the losses are much higher.

The aim of the study is to analyze the Rwandan genocide within the scope of state terrorism. In this study; the attitude of the state on the Tutsi massacre in Rwanda is examined. In this context, the political environment of Rwanda is discussed in terms of colonial and post-colonial periods. The practices of state administrators and army forces are included. As a result of this, it was seen that in addition to the state's security forces, the state-supported civilian militia forces and the propaganda made in the state-affiliated radio program were also effective in the civil war. Rwanda, which is considered as a case in the study; is a country where genocide is committed at the state level. The state implemented genocide as a social policy and committed the crime of genocidal state terrorism.

This study, which examines terrorism, state terrorism and the Rwanda massacre, consists of five chapters. In this context, terrorism is conceptually discussed and state terrorism is defined in the first chapter. In the second part, the views of academicians on the concept of state terrorism were examined by giving the types of state terrorism. In the third chapter, the acts of terrorism perpetrated by the state in the country are mentioned and the practices of extremist regimes are stated. In the fourth chapter, the evolution of domestic state terrorism into genocidal state terrorism is discussed. In this context, firstly, the definition of genocide is delivered and the explanations of genocide in international documents were expressed. The bloodiest civil war of the African continent in the recent past is provided in the final part. The massacre in Rwanda has been examined by considering the historical background. The basis of racial segregation was

examined, and how the state intensified the ethnic discourse between the Hutu and Tutsi races was explained. In the literature, the Rwandan massacre has been evaluated within the scope of racial discrimination brought about by colonialism, and it has been seen that the violence applied by the state in Rwanda was not considered as terrorism.

The aim of the study is to fill this gap in the literature.

Giriş

Siyasal davranışları şiddet kullanarak yönlendirmeye çalışan terörizm, kuralsız savaş ve propaganda tekniklerinin kullanıldığı bir uluslararası güvenlik sorunudur. Devletler ve uluslar için güvenlik tehdidi olan terörizm, bir grubun planlı şekilde şiddet kullanması ya da şiddet kullanma tehdidi yaratması olgusudur (Falk, 2003:38-39). Ancak değinilen bu şiddet olgusunu sadece devlet dışı aktörler kullanmamaktadır. Bir devlet de belirli amaçları gerçekleştirebilmek için şiddet eylemlerine başvurabilmektedir ya da terör örgütlerini destekleyebilmektedir. Devlet terörizmi, terörizm çalışmaları arasında tartışmalı bir konudur. Çünkü terör eylemlerini sadece devlet dışı aktörlerin uyguladığını öne süren akademisyenler bulunurken devletin de terör eylemlerini kullanarak geniş bir kitleyi etkilediğini öne sürer de bulunmaktadır. Uluslararası arenada tek bir tanım üzerinde uzlaşa sağlanamamış terörizm kavramı, uygulayıcısı devlet olduğunda da farklı bakış açılarına sahiptir (Stohl, 1984: 40).

Devlet terörizmi; bir devletin kendi kurumları ya da terör örgütleri aracılığı ile kendi veya diğer devletlerin vatandaşlarına yönelik uyguladığı sistematik şiddet eylemleri olarak tanımlanmaktadır. Devletin sahip olduğu kaynaklar göz önüne alındığında devlet terörizminin yarattığı tahribat devlet dışı aktörlere göre daha büyüktür. Devlet terörizmi yabancı düşmanlara yönelik dışarıya doğru ya da iç düşmana karşı içeriye doğru olabilmektedir. Bu terör faaliyetleri, devletin çıkarlarını ya da güvenliğini tehdit ettiği tespit edilen veya iddiasında bulunulan gruba yönelik olmaktadır. Devlet terörü failleri hükümet görevlilerinden aldıkları emirleri uygulayan resmi görevli kişiler olabildiği gibi hükümetin desteklediği gayri resmi gruplar ve ajanlar da olabilmektedir. Bazı devletler paramiliter grupların şiddet faaliyetlerini resmi devlet baskısı olarak benimsemektedir (Martin, 2017: 116-120).

Devlet ve terörizm arasındaki bağlantı açık bir şekilde destek düzeyinde ya da üstü kapalı ve tanımlanamayan kuruluşlar aracılığı ile olabilmektedir. Yurtiçinde uygulanan devlet terörizmi demografik bir grubu ya da mevcut rejimi savunma ihtiyacından doğmaktadır. Huzuru korumak için yurt içi devlet terörizmi devlet temsilcilerinin doğrudan uyguladığı veya destek verdiği siyasal şiddettir. Devlet, toplumunu tehdit gördüğü bir gruptan temizlemek için yurt içinde şiddet kullanabilmektedir. Bir diğer ifadeyle devletin kendi nüfusunu oluşturan vatandaşlarından bir gruba yönelik uyguladığı toplu öldürme suçu soykırımcı devlet terörü olarak adlandırılmaktadır. Soykırımcı devlet terörü, bir ülkenin düşman olarak gördüğü bir grubu ortadan kaldırmak için tüm kaynaklarını harekete geçirdiğinde ortaya çıkmaktadır. Devlet destekli soykırımcı terörizmde şiddetin boyutu sınırsız olabilmektedir. Uygulanan kontrolsüz şiddet sonucunda hedefteki grup binlerce kayıp verebilmektedir. Devletin desteklediği soykırım, aniden gelişen bir durum değildir. Bu soykırım suçu uzun vadede koordine edilmektedir (Martin, 2017: 126).

Yukarıda değinilen soykırımcı devlet terörizminin yakın geçmişte yaşanan bir örneği de Ruanda'da başlayan iç savaştır. Koloni döneminde yerleşen etnik kökenleri gösteren kimlik kartların taşınması, Tutsilerin idari görevlere getirilirken Hutuların zorunlu işçilik ve üretime yönlendirilmesi gibi ayrımsalar ve ırkçı söylemler, sırayla hükümete gelen Tutsi ve Hutu grupları tarafından da bir politika olarak uygulanmaya devam edilmiştir (Newbury, 1995: 12). Hutu başkan Habyarimana'nın suikasta uğraması ile şiddetlenen iç savaş devletin kamu görevlileri ve yetiştirdiği sivil milislerin Tutsi sivilleri öldürmeye başlaması ile bir katliama dönüşmüştür. Devlet destekli milis gruplar ve Ruanda ordusu üç ay içinde yaklaşık 800.000 Tutsi ve Tutsilere yardım eden (ılımlı) Hutu vatandaşlarını öldürmüştür (History, 2009).

Çalışmada terörizminin kavramsal çerçevesi çizildikten sonra yurt içi terörizmde uygulanan soykırım şiddetinde devletin sorumluluğu analiz edilerek Ruanda’da yaşanan Tutsi katliamı analiz edilecektir.

Kavramsal Açından Devlet Terörizmi

Terörizm; siyasi amaçlarına ulaşmak için örgütlenmiş bir grubun şiddete veya şiddet tehdidinde başvurarak korku yaratmasıdır (Ganor, 2002: 288). Terörizm, saldırıların sayısı, taktikler, hedefler ve kaynaklar bakımından yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya olarak sınıflandırılmıştır. Çalışmanın da konusu olan devlet terörizmi; yukarıdan aşağıya terörizm türüdür ve temel aktör olan devletin, terörizmin uygulayıcısı, destekleyicisi veya terörizme karşı etkisiz kaldığı durumları tanımlamak için kullanılmaktadır (Falk, 2003:39-40). Devlet tarafından uygulanan terörizm; şiddet ve korkutma eylemlerinin hükümet tarafından desteklenmesi durumudur. Bu şiddet veya korku yaratma, devletin çıkarlarını veya güvenliğini tehdit eden aktörlere yöneliktir. Bu aktörlere karşı terörizm faaliyetlerini gerçekleştirenler, hükümet görevlileri olduğu gibi hükümetin desteklediği gayri resmi kişiler veya gruplar da olabilmektedir (Martin, 2017: 115).

Devlet terörizminin diğer terörizm türleri ile ortak özellikleri bulunmaktadır. Devlet terörizminde sivil kişilere, menkul hedeflere yönelik öldürme ve zarar verme eyleminin gerçekleşmesi veya tehdidi gerekmektedir (Maogoto, 2008). Bu fiili eylemlerin siyasi bir amaçla gerçekleşmesi gerekmektedir. Terör eylemlerinin karakteristik bir özelliği olan şiddet, devlet terörizminde de istenen neticeye ulaşmak için uygulanan bir araçtır (Dinstein, 1989: 55). Bir devletin seçtiği hedeflere karşı terör örgütlerinin faaliyetlerine kendi ülkesinde izin vermesi dahi devlet terörizmi kapsamına girmektedir (Vyer, 1998: 60).

Terörizm çalışmalarında; devletin şiddet uygulayıcısı olma durumu sıklıkla tartışılmaktadır. Devletleri de terörizm uygulayan bir aktör olarak kabul eden terörizm araştırmacıları; devlet terörizmini, otoriter ve totaliter rejimlerin uyguladığı şiddet kapsamında ele almaktadır. Bunlardan biri olan Stohl; Fransız Devrimi sonrasında literatüre giren modern terörizmin devlet tarafından uygulanan terörizm ile başladığını ileri sürmektedir (Stohl, 1984: 40). Blakeley ise devlet terörizmini üç temel unsur çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu görüşe göre; devletin korumakla yükümlü olduğu vatandaşlarına karşı şiddet uygulaması ya da şiddet uygulayabileceği korkusu yaratması, paramiliter güçler gibi şiddet uygulayan tarafların bunu devlet adına yaptığını iddia etmesi, eylemlerin veya eylem tehdidinin hedef kitlenin davranışlarını değiştirmeyi amaçlaması durumları var ise bunlar devlet terörizmi olduğunun göstergesidir (Blakeley, 2012: 66).

Yukarıdaki araştırmacıların yanı sıra, devletin şiddet kullanma hakkını savunan Claridge; devlet temsilcilerinin bu şiddeti istediği gibi kullanamayacağını, söz konusu mağdur kitlenin silahı yoksa ve örgütlü değilse devletin terör eylemi gerçekleştirdiğini ifade etmektedir (Claridge, 1996: 52). Finley ise terörizmin kökenine indiğinde devletlerin sivil halka uyguladığı şiddetin varlığının devlet dışı aktörlerin uyguladığı terör şiddetinden daha eski olduğunu ifade etmektedir (Finley, 2019: 14). Devletleri, terörizme katılım seviyelerine göre inceleyen Ganor, devletlerin terörizmini; ideolojik, finansal, askeri ve operasyonel destek, hedef belirleme, devlet kurumları veya devletin desteklediği bir aktör aracılığı ile eylem gerçekleştirme başlıkları altında ele almıştır. Ona göre devletlerin terörizme katılım düzeyi bu başlıklardan kaç tanesi ile bir arada eylem gerçekleştirdiğine bağlıdır (Ganor, 2015: 66-70).

Devlet terörizmi, açık ve gizli olabilmektedir. İsrail Devleti’nin Filistinli sivillere yönelik gerçekleştirdiği şiddet gibi doğrudan devletin güvenlik güçleri tarafından uygulanan eylemler açık devlet terörizmi iken devletin paramiliter grupları kullanarak veya destekleyerek uyguladığı eylemler gizli devlet terörizmi olarak sınıflandırılmıştır. İsrail Devleti güvenlik güçlerinin Filistin’in sivil vatandaşlarına karşı uyguladığı şiddet açık devlet terörizmidir. Devlet terörizmini bu sınıflandırma ile ele alan Stohl, terörizmi sadece zayıf grupların değil daha ucuz olduğu için devletlerin de iç ve dış politika aracı olarak

kullandıklarını öne sürmektedir. Böylece devletler giriştikleri eylemler için meşruiyet aramak zorunda kalmamaktadır (Stohl, 1984: 40-53). Bir devletin terörizmle ilişkisi; terör örgütüne maddi kaynak ve malzeme temini, eğitim verme ve lojistik yardım şeklinde olmaktadır. Bunların yanında devlet, kendi askeri ve kamu görevlilerini de doğrudan faaliyet içerisinde bulundurabilmektedir (Schlagheck, 1990: 171). Devletin kendi askeri vasıtası ile destek verdiği durumlarda kuvvet kullanma yasağının¹ ihlali durumu da söz konusu olmaktadır.

Farklı bakış açıları dikkate alındığında; devletin uyguladığı şiddetin terörizm olarak kabul edilme(me)si, hedef kitle ve otorite unsurlarına bağlıdır. Çünkü devlet terörizmi polis ve askerin yanı sıra eylemlerini gizlemek isteyen ve uluslararası toplumun tepkisini çekmek istemeyen devletlerin ilişkili olduğu paramiliter gruplar tarafından da uygulanmaktadır. Bu durum da bahsedilen grupların devletle olan ilişkisinin ortaya çıkarılmasını zorlaştırmaktadır.

Devlet terörizmi, yukarıda değinilen açık ve gizli olmasının yanında iki farklı türe ayrılmaktadır. Bunlar; belirgin hedeflere, küçük ölçekli düzenlenen sınırlı devlet terörizmi ve daha geniş bir hedefe düzenlenen geniş çaplı devlet terörizmidir (Blakeley, 2016: 45). Devletin nüfusun belirli bir kitlesine korku aşılacak için uyguladığı şiddet eylemlerine sınırlı devlet terörizmi denmektedir. Söz konusu gurubun politik davranışlarını değiştirmeye yönelik uygulanan eylemler, genelde üst düzey politikacılara veya grup liderlerine suikast şeklinde olmaktadır. Sınırlı devlet terörizminde hedef kitle genellikle muhalif gruplardır ve geniş çaplı devlet terörizmine evrilme riskine her zaman açıktır (Rejali, 2007: 477-478). Devletlerin daha geniş bir kitleyi korkutmak, kitlenin davranışlarını kendi isteği doğrultusuna getirmek için çok sayıda kişiyi tek seferde hedefleyen kitlesel şiddet eylemlerine ise geniş çaplı devlet terörizmi denmektedir. Bu terörizm genelde terör örgütlerine destek veren veya isyancı gruplara yönelik uygulanmaktadır. Vietnam Savaşı'nda; ABD, isyancı kesime olan desteği kesebilmek için Vietnam'ı desteklediğinden şüphe ettiği kişileri kafeslere koyarak işkence uygulamış, böylelikle halk arasında korku yaratmıştır (Valentine, 2000: 131).

Literatürde yukarıda sözü edilen bu tür uygulamalara sıklıkla rastlanmaktadır. Örnekler verilirken tanımı yapılmamış olsa da yukarıda verilen kavramlar neticesinde; devletin, asker gücü ve terör örgütleri dışında kitlesel veya bölgesel hedeflere yönelik yaptığı işkencelerin, suikastlerin, şiddet eylemlerinin bir terör eylemi olduğu görülmektedir.

Devlet Terörizminde Devletin Himayesi ve Yardımı

Terörizm; Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı siyasi düzende, devletlerin amaçlarını gerçekleştirebilmesine aracı olmuşta gelişmiş ya da etnik sorunlarla uğraşan ülkelere kendi çıkarı doğrultusunda yaklaşması şiddet ile gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde konvansiyonel silah gücü kullanıldığında etkisinin büyük olacağı bilincinde olan devletler, sorumluluk almak istememektedirler. Uluslararası ilişkilerde bu silahların maliyeti, devletin saldırgan konuma düşmesi ve meşruiyet sorgusu terörizmi devletler için kullanılabilir hale getirmiştir (Mentan, 2004: 68). Devletler ve terörizm arasındaki bağlantı net bir destek düzeyinden, gayri resmi kuruluşlara kadar değişkenlik gösterebilir. Terörizmi araç olarak kullanmaya ilgisi olan devletler eylemlere hangi düzeyde katılabileceğini kontrol edebilir. Bu nedenle devlet nezdinde terörizm her zaman şeffaf bir süreç olarak ilerlemez. Örneğin İsrail Devleti'nin Filistin'e karşı uyguladığı şiddet politikası devlet terörizmini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu örtülü politika, genellikle devletlerin terörü desteklemekle suçlandığı durumlarda suçu inkâr edebilmelerine olanak sağlamaktadır (Martin, 2017: 117). Bu örtülü parametreler

¹ Uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılması ve kuvvet kullanma tehdidinde bulunulması ilke olarak yasaklanmıştır. Söz konusu BM Anlaşması hükmü şu şekildedir: "Teşkilatın üyeleri, milletlerarası münasebetlerinde gerek bir başka devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir surette, tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar." (BM Anlaşması, 1945: 5).

nedeni ile devlet himayesi ve devlet yardımı arasında bir ayırım yapılması gerekmektedir.

Bir devlet, stratejik bir avantaj elde etmek için sahip olduğu geleneksel araçları değil de kurumları aracılığı ile aktif olarak terörizm yöntemlerini kullanırsa ortaya himayeli terörizm çıkmaktadır (Erickson, 1989: 32). Himayeci devletler teröristlere eğitim, sığınak ve silahlandırma sağlayarak şiddet faaliyetlerini başlatma politikasını benimsemektedirler (Martin, 2017: 117). Devlet himayeli terörizm, 1960'lı yıllardan itibaren devletlerin diğer devletlere karşı kullandığı bir araç haline gelmiştir. Öyle ki 1986 yılında yayınlanan ABD Senato raporunda; devlet himayeli terörizmden bahsedilerek devletlerin terörizmi, askeri ve siyasi güçlerini göstermenin bir aracı olarak kullanılabilirdiği belirtilmiştir (US Senate, 1986: 79). Hemen ardından 1987 yılında ABD Savunma Bakanı Caspar Weinberger; bir devletin uluslararası terörizm içerisinde yer almasını devlet himayeli terörizm olarak nitelemiş ve Libya'nın PIRA terör örgütüne patlayıcı ve silah yardımıyla bulunması gibi terör faaliyetleri ile olan bağlantısını örnek vermiştir (Trebon, 1988: 3).

Devletin terörizmi himayesi, doğrudan resmi görevlilerini ülkesi dışında gerçekleştirebilecek terör eylemlerinde görevlendirmesi veya gayri resmi grupları örgütlemesi, kontrol etmesi ile olmaktadır (Cassese: 1989: 598; Martin, 2017: 117). Bu sebeple, devlet himayeli terörizmde, destek verilen gruplar veya şahıslar kendilerine hamilik yapan devletin boyunduruğunda ve onun isteğine göre hareket etmektedirler (Singh, 1995: 131). Ancak Arend ve Beck, bu tanımda yer alan devletin resmi gruplarının gerçekleştirdiği eylemleri terör faaliyeti olarak kabul etmemektedir. Onlara göre; bir devletin istihbarat ve askeri elemanlarının bir başka devlete karşı gerçekleştirdikleri şiddet eylemlerinin terör faaliyeti olarak nitelendirilmemesi gerekmektedir. Çünkü bir devletin istihbarat görevlisinin diğer bir devlette gerçekleştirdiği faaliyetler, üstü örtülü operasyon kapsamına girmektedir. Bu nedenle politik veya ekonomik yapıları etkilemeye yönelik yapılan bu faaliyetler terör eylemi olmamaktadır (Arend ve Beck, 1993: 142). Örtülü eylemlerin propaganda, rüşvet gibi yumuşak uygulamalarının yanı sıra askeri tesisleri tahrip etme veya suikast gibi şiddet içeren eylemlere evrildiği bilindiğinde Arend ve Beck'in bakış açıları tartışmalı görünmektedir.

Devletin terörizm himayesi hem dış politika hem iç politika alanlarında ortaya çıkabilmektedir. Bir devletin sınırlarının ötesinde faaliyet gösteren terör grubunu vekil olarak desteklemesi dış politika alanında devlet himayesi olarak ifade edilmektedir. Himaye edilen grubun eylemleri açığa çıksa dahi genelde hamisi olan devlet; eylemlerin terörizm olarak tanımlanmaması gerektiğini savunmakta, olayın gerçekleştiğini inkâr etmekte veya eylemi talihsiz bir olay olarak kınamakta ve üstünü kapatmaktadır. Suriye'de ABD ile YPG arasındaki ilişki devlet himayesine ilişkin bir örnektir. ABD küresel tehdit olarak nitelendirdiği ISID ile mücadele edebilmek için YPG terör örgütüne askeri eğitim desteğinde bulunmuştur. Ancak ABD'nin YPG'ye verdiği bu destek sadece ISID tehdidi nedeniyle değil bölgedeki kendisine rakip devletleri (Rusya, İran vb.) dengelemek amacı ile yapılmıştır (Erol ve Çelik, 2018: 30). İç politika alanında devlet terörizmi himayesi ise rejimin devlet güvenlik personeli ile yerli bir düşmana karşı doğrudan şiddet içeren politikalar uygulaması ile olmaktadır. Devlet himayesi bu baskı politikalarını; ulusal güvenlik başta olmak üzere ulusal kır döneminde yasaları ve kültürleri değerleri korumak, yerli bir düşman tarafından sarsılımsız devlet kurumlarına istikrarı yeniden kazandırmak için gerekli olduğunu belirterek eylemlerini mantık çerçevesine oturtmak istemektedir. Suriye rejiminin 1980'li yıllarda, kendisine saldırı başlatan Müslüman Kardeşler isyanını bastırırken yirmi binden fazla sivilin ölümüne sebep olması yurt içi terörizm himayesine bir örnektir (Martin, 2017: 118-119).

Devletler terörizmi himaye etmelerinin yanında terör örgütlerine; finansal, lojistik ve eğitim desteği sağlayarak yardımında da bulunabilir. Diğer bir ifade ile devletin doğrudan içerisinde yer almadığı ancak terör faaliyetlerine olanak sağlamak için yaptığı destekler devletin terörizme fiilen yardımı olarak adlandırılmaktadır (Cassese, 598). Bir devletin terör örgütlerine veya örgüt mensuplarına yaptığı yardım; lojistik, silah, patlayıcı madde, barınma, istihbarat, sahte seyahat belgeleri, silah malzemelerinin

taşınabileceği diplomatik çantalar gibi organizasyonları içerebilmektedir (Ganor, 2010: 33). Ancak devletin bu yardımları örgütün eylemlerini kontrol etme ya da yönetme amaçlı değildir.

Bir devletin ideolojisi ile bir terör örgütünün ideolojisi örtüşürse örgütün devletten destek alması daha kolay olabilmektedir (Singh, 1995: 125). Terör örgütleri eylemlerini gerçekleştirmek için mali kaynakları kendi sağlayabildiği gibi devletlerden de destek almaktadır. Bir devletin bu tür gruplara mali destek vermesinin nedenlerinden biri ideolojik olmasının yanında örgütün hedef seçtiği devlete karşı geleneksel silah gücü ile yürütülebilecek bir hareket maliyetinin yüksek olmasıdır (Mentan, 2004: 68). Anlaşılabileceği üzere devletler terör eylemlerini düşük maliyetli bir mücadele sahası olarak görmekte ve çıkarlarının örtüştüğü örgütlere yardımda bulunmaktadır. Yardım alan örgütler ise operasyonel açıdan elini güçlendirmekte ve faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Yurtiçinde Devlet Terörizmi

İç politika olarak devlet terörizmi; devletin kendi sınırları içinde algıladığı tehditleri bastırmak için güvenlik kurumlarını kullanarak politik amaçlı güç kullanmasını ifade etmektedir. Devlet, güvenlik kurumlarının yanında paramiliter gruplara² veya ölüm mangalarına³ da destek verebilir. Hükümetin otoritesi ciddi şekilde tehdit altına girdiğinde bu kuvvet aşırıya kaçabilmekte ve sivil ayrımı yapılmadan şiddet uygulanabilmektedir (Martin, 2017: 121). Güney Afrika'da Apartheid'in son yıllarında, yurt içi devlet terörü üst düzeyde yaşanmıştır. Ulusal Hükümet'in güvenlik güçlerinden üst düzey yetkili polis memurları Afrika Ulusal Kongresi'ne karşı Inkatha'yı desteklemiştir. Şiddet yanlısı olan Inkatha, Nelson Mandela ile beyaz hükümetin barış görüşmelerini ihanet olarak görmüş, Afrika Ulusal Kongresi bürolarına ve sığınaklarına saldırarak köyleri yakmıştır. Yaşanan bu şiddet olaylarında çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir. Inkatha bu terör ortamını yukarıda değinilen güvenlik güçlerinin silah ve para yardımı ile yaratmıştır (Kansu, 1994: 62; Mandela, 2013: 578).

Peter C. Sederberg, yurtiçi devlet terörizmini; a) Resmi olmayan baskı: Huzuru korumak için yurtiçi devlet terörizmi, b) Politika olarak baskı: Resmi yurtiçi devlet terörizmi ve c) Kitlesele baskı: Soykırım yapan devlet terörizmi olarak üç kategoriye ayırmıştır. Huzuru korumak için yurtiçi devlet terörizmi vekil olarak sivil toplum örgütlerinin ve bireylerin uyguladığı politik şiddettir. Vekil olarak kullanılan siyasal şiddet, demografik bir grubu savunmak için ya da sivillerin devletin tehdit altında olduğunu düşündükleri zaman ortaya çıkmaktadır. Devletin teşvik ettiği yasadışı vekil teröristler, devlet güvenlik güçleri ile birlikte düşman gördüğü gruplara karşı baskı uygulayabilmekte ve bu eylemlerinin haklılığına inanmaktadırlar. Rejime bağlı olmayan şiddet yanlıları paramiliter grup veya ölüm mangaları hâline gelerek terörist saldırılar gerçekleştirmektedirler (Martin, 2017: 122-124).

Yurtiçi devlet terörizminde ise rejim, mevcut düzeni korumak için baskı uygulamayı ve şiddet kullanmayı politik bir tercih olarak seçmektedir. Kullandıkları şiddeti, devleti iç tehditlerden korumak için meşru bir yöntem olarak kabul etmektedirler. Politika olarak baskıda terör faaliyetlerini kullanan devlet örneği olarak Nazi Almanyası verilebilir. Diğer yandan Nazi Almanyası'nın bu terör faaliyetleri soykırıma evrilmiş ve soykırımcı devlet terörizmi gerçekleşmiştir. Resmi yurt içi devlet terörizmi, devletin toplumdaki verimsiz kişiler olarak algıladıkları istenmeyen bir gruptan kurtulmak için de kullanılabilir. Genellikle aşırılık yanlısı rejimler, etnik ve toplumsal temizlik yapmaya yönelmektedirler. Propagandacılar, iç terörizmi, toplumu temizlemek olarak aktararak terör terimini

² Bazı özel güvenlik sağlayıcı roller üstlenmek amacı ile devlete bağlı kurulan silahlı gruplara paramiliter grup denmektedir. Ancak bu gruplar devlete bağlı olmasına rağmen düzenli ordunun komutası altında değildirler. Düzenli ordudan daha esnek bir yapıdadırlar ve genellikle iç tehditlerle mücadele etmek için hareket etmektedirler. Paramiliter gruplar; kabile, aşiret, etnik veya dini kimlik çerçevesinde örgütlenmektedirler (Erkmen, 2019: 3).

³ Siyasi ya da suç işlemiş kişileri öldüren ve yasa dışı faaliyet gösteren gruplardır (Collins, t.y.).

yumuşattıklarını düşünmektedirler (Martin, 2017: 124).

Yukarıda sözü edilen resmi yurtiçi devlet terörizminin etnik temizlik ve toplumsal temizliğe yönelmesi Sederberg'in değindiği soykırım yapan devlet terörizmine evrilmektedir. Çalışmanın konusu soykırım kavramı çerçevesinde geliştinden dolayı soykırım yapan devlet terörizminin ayrı bir başlıkta ve örnek olay ile incelenmesinde fayda vardır.

Soykırım Yapan Devlet Terörü

Tek seferde veya kısa bir sürede kendini savunacak durumda olmayan çok sayıda canlım öldürülmesine katliam denir (Dictionary Cambridge, t.y.). Katliam, bir siyasi aktör tarafından etnik temizlik amacı ile yapılırsa bu durum soykırım suçunu oluşturmaktadır. Soykırım (genocide) kelimesi ilk kez Raphael Lemkin'in 1944 yılında yazdığı *Axis Rule in Occupied Europe* kitabında kullanılmıştır (Reçber, 2014: 339). Kavram, Yunancada ırk anlamına gelen *genos* sözcüğü ile Latince öldürme anlamına gelen *cide* ekinden türetilmiştir (United Nation Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect, t.y.). Polonyalı Hukukçu Lemkin'in, kavramı ilk kez kullanımın ardından soykırımın suç olarak uluslararası düzeyde kabulü de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 9 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen; *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Sorumlularının Cezalandırılması Sözleşmesi* ile gerçekleşmiştir. Sözleşme 1948 yılında kabul edilse de 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948: 1).

Yukarıda sözü edilen anlaşmanın ikinci maddesine göre; bir milletin, etnik bir grubun, dini bir grubun ya da bir ırka mensup olan tüm kişileri veya bir bölümünü yok etmek amacı ile gerçekleştirilen i) grup üyelerini öldürmek, ii) grup üyelerine fiziksel ya da zihinsel zarar vermek, iii) grup üyelerinin yaşam şartlarına zarar vermek ve iv) grubun çocuklarını zorla başka bir diğer gruba transfer etmek eylemleri soykırım olarak tanımlanmaktadır (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948: 1). Sözleşmenin maddelerinden anlaşılacağı üzere soykırım suçunun mağduru etnik, ırki ve dini gruplardır. Bu grupların dışında kalan siyasi, sosyal ya da ekonomik gruplara karşı işlenebilecek bu tür toplu ölüm eylemleri soykırım suçu olarak kabul edilmemektedir. Bu sınırlamanın nedenlerinden biri de ABD, Hindistan, Yunanistan gibi taraf devletlerin siyasi, kültürel ve ekonomik grupların devletin milli bütünlüğüne karşı tehdit yaratması durumunda bu gruplarla mücadele etme gerekliliğini öne sürmelerinden kaynaklanmıştır. Devletler yapacakları mücadele neticesinde oluşacak suç fiillerinden dolayı soykırım suçuna maruz kalmak istememektedir (Reçber, 2014: 340-341). Devletin terör eylemlerinin aktörü olabildiği mevcut sistemde bu tür ayrımın nitelikli olarak tartışılması gerekmektedir.

Bariş ya da savaş zamanı soykırım yapan, bu amaçla işbirliğinde bulunan, açık bir şekilde soykırımı kışkırtan kamu görevlileri veya özel kişiler niteliklerine bakılmaksızın suçlu sayılmakta ve yargılanmaktadır (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948: 1-2). Soykırım suçu, fiilen katılım olmadan da gerçekleşebilmektedir. Soykırım yapanları cesaretlendirmek, onları motive etmek de soykırım suçuna yardım etmek olarak kabul edilmektedir (Reçber, 2014: 341).

Çalışmanın ana aktörü olan devletlerin kendi nüfuslarını oluşturan insanlara karşı soykırım politikasını uygulamalarının bir diğer ifade ile devlet görüşü açısından bazı grupların yok edilmesinin sebebi iç düşmanları hedef alarak rejimin otoritesini artırmaktır. Rejimler aynı zamanda bu stratejiyi iktidardaki hükümetin arkasındaki ulusu bir araya toplamak için de kullanmaktadır. Devletler, istenmeyen gruba karşı; ordu, sivil paramiliter gruplar, yasal sistemler, güvenlik görevlileri ve propaganda kaynakları gibi düzenli ve güçlü kaynaklara sahiptir. Devlet, bir grubu yok etmeye yönelik karar verdiğinde bu kaynakları üst düzey bir verimlilikle kullanmaktadır. 1988 yılında Irak'ta Kürt azınlık öz yönetim arayışı ile tam bağımsızlık istemiş, silahlı isyana başvurmuştur. Rejim planladığı askeri harekât ile sadece silahlı

isyancılara değil sivil köylülere yönelik de kimyasal silah kullanarak şiddet uygulamış ve toplu ölümlere neden olmuştur (Martin, 2017: 125-126). Enfal Soykırım Kampanyası (Halepçe Katliamı) olarak adlandırılan bu operasyon, devletin yurtiçindeki otoritesini korumak için kaynaklarını terör faaliyetleri kapsamında nasıl kullanabileceğine dair yakın geçmişten bir örnektir.

Devlet, bir grubun ortadan kaldırılmasını hedeflerken onları sadece fiziksel olarak değil kültürel olarak da yok etmek isteyebilmektedir. Bu davranış şu şekilde gerçekleştirilmektedir; Grup ırksal, dini veya kültürel bir azınlık olmaktadır ve devletin desteklediği aynı etnik-dini grup üyeleri, diğer grup üyelerine karşı soykırım yapmaktadır (Martin, 2017: 126 - 127). Görüldüğü üzere devlet kendi kamu görevlileri ile soykırım yapmasının yanında toplumun bir kesiminin ya da paramiliter bir grubun faaliyetlerini destekleyerek ve imkân sunarak da soykırım suçunu işleyebilmektedir.

Soykırımcı devlet terörizminde şiddet kontrolsüz bir şekilde uygulanabilmektedir. Bu nedenle hedeflenen grup milyonlarca kayıp verebilmektedir. Örneğin; Çin'de 1949 ve 1976 yılları arasında Mao Zedong'un ülke içinde istemediği siyasal muhaliflere ve ulusal gruplara yönelik uyguladığı rejim politikaları kırk milyona yakın kişinin ölümüne neden olmuştur (Martin, 2017: 130). Devlet destekli meydana gelen soykırım olaylarının birçoğu, güvenlik güçlerinin ya da devlet destekli paramiliter grupların aniden uyguladığı bir politika değildir. Uluslararası suç olarak kabul edilen soykırım, bir grubun ortadan kaldırılmasını hedefleyen devlet ya da devlet dışı aktörlerin aylar süren koordineli çalışmasının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yok edilmesi hedeflenen gruba yönelik kültürel kimlik tespiti ve yasaklamaların gelmesi, zorla göç ettirme gibi aşamalı uygulamalar bu çalışmaların temelidir (Martin, 2017: 126). Sonuç olarak soykırım ister devlet düzeyinde ister toplumlar düzeyinde olsun kabul edilemez bir sosyal politika uygulamasıdır. Devlet terörizminin bu sosyal politikaya evrilmesi ahlak dışı bir güç uygulaması olarak kabul edilmektedir.

Tarihsel Perspektifte Ruanda Soykırımı

Ruanda'da meydana gelen soykırımı anlayabilmek için Ruanda'nın sömürge dönemindeki kimlik ve devlet yapısına kısaca değinmek gerekmektedir. 19. yüzyılın sonlarında krallıkla yönetilen Ruanda; tüm yetki ve gücün kralın elinde toplandığı merkezileşmiş, hiyerarşik bir yapıya sahip olmuştur (Newbury, 1988: 833-865). Koloni öncesi dönemde kimlikler üzerinden yürütülen siyasi hayat, koloni yönetimleri tarafından da devam ettirilmiştir.⁴ Koloni öncesi dönemde ekonomik ve sosyal statüyü belirtmek için kullanılan *Hutu* ve *Tutsi* terimleri monarşinin idari yapısında da kullanılmıştır. Merkezi otoritenin güçlenmesine paralel olarak bu etnik ve sosyal kategoriler katılmıştır (Newbury, 1978: 17-27).

Ruanda'yı kolonileştiren ilk Avrupalı ülke olan Almanya, Ruanda'daki sosyal sistemde değişiklik yapmamış, yönetime karşı gelenlerin bastırılmasına yardım ederek Ruanda yönetiminin merkezi gücünü kuvvetlendirmesinde destekçi olmuştur. 1890 ve 1916 yılları arasında Alman kolonisi olarak kalan Ruanda'nın bugünkü sınırları, İngiliz kolonisi Uganda ve Belçika kolonisi olan Kongo ile olan çatışmalarından sonra 1910 yılında çizilmiştir (Louis, 1963: 147-153). Ruanda'nın Belçika kolonisi hâline gelmesi ise Belçika'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında halihazırda Kongo'da bulunan kolonisini genişletmesi ile gerçekleşmiş ve Belçika savaş sonrası manda yönetimi çerçevesinde bu topraklarda varlığını devam ettirmiştir. Belçika da ilk zamanlar Almanya gibi Ruanda monarşisini desteklemiş ancak 1920'lerin sonuna doğru kral ile Belçika yönetiminin çıkarları çatışmaya başlamıştır. Bu nedenle koloni yönetimi kral Yuhi Musinga'nın yetkilerini sınırlandırarak yönetime karşı olan Tutsi elitlerini

⁴ Koloni öncesi dönemde Ruanda'daki sosyal ve ekonomik hayat, tarım ve hayvancılık üzerinden şekillenmiştir. Hayvancılıkla uğraşmak, büyük baş hayvana sahip olmak üstün tutulmuş ve zenginlik olarak kabul edilmiştir. Tarım ya da hayvancılıkla meşgul olunması; 'Hutu' ve 'Tutsi' ayrımının ortaya çıkış nedeni olarak kabul edilmiştir (Mamdani, 2001: 41-42). -

desteklemiştir. 1931 yılında kralı yönetimden alan Belçika, Rudahigwa'yı kral yapmış, ardından yerel yönetimde hiyerarşik bir yapı oluşturarak Tutsi elitinin güçlenmesini ve yönetici sınıf olarak yerlerinin kuvvetlenmesini sağlamıştır. Böylece Tutsilerin geri kalan nüfus üzerinde etkisi artmaya başlamıştır (Newbury, 1988: 206-209).

Belçika koloni yönetimi, siyasi söyleminin de temeli olan Ruanda'nın sosyal kimlikleri ile ırksal bir kategori oluşturmuştur. Yönetim, Tutsileri üstün ve yönetici sınıf, Hutuları yönetilen sınıf olarak ayırmıştır. Belçika koloni yönetiminin Tutsilere olan desteği 1950'lere kadar devam etmiştir. Bu destekten küçük bir grup Tutsi dışında çıkar sağlayan olmasa da Tutsiler eğitim, ticari ve ekonomik konularda Hutulara göre daha geniş yasal haklara sahip olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Belçika koloni yönetimi, Birleşmiş Milletler'in (BM) baskısı ile Hutu nüfusunun yaşam koşullarında iyileştirme yaparak Hutuların belediye seçimlerinde oy kullanma, kamu kurumlarında memur olabilmeye gibi yerel düzeydeki temsilini artırmıştır. 1950'lerin sonuna doğru Flaman Katolik kilisesinin etkisi altında eğitimde ve yönetimde ayrıma maruz kaldığını savunan ve etnik temelli bir demokratik yönetim kurulması gerektiğini belirten yeni bir Hutu siyasi sınıfı ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde bazı yerel yöneticiler ise etnik temelli politikanın değil koloni yönetiminden kurtulup bağımsızlığın konuşulması gerektiğine yönelik söylemler geliştirmişlerdir. Tutsi tarafında ise çıkarları tehlikeye düşen elitler reformlara karşı direnmişlerdir. Ancak bu direnç tam aksi yönde gelişmelere neden olmuş ve koloni yönetimi reformlarda ısrarcı olmuştur. Reformlar, kilisenin etkisi ile birleşince Tutsilere karşı Hutu eliti radikal bir eğilim göstererek güçlenmeye başlamıştır. Irka dayalı farklılıklar üzerine vurgu yapmaya başlayan Hutular, çoğunluğun söz hakkına sahip olacağı demokratik bir rejim ideali ortaya koysalar da bu çoğunluk ülke nüfusunun %85'ini oluşturan Hutulardır (Gelders, 1954: 127-130). Dolayısı ile ifade edilen çoğunluk anlayışına yönelik yönetim, yine ırk anlayışına dayalı etnik bir politikadan başka bir şey olmamaktadır. Hutuların değindiği bu etnik temelli politika, koloni yönetimi ile yerleşen ırk söyleminden kaynaklanmaktadır. Koloni yönetimi ile ırklar gücün adaletsiz dağılımının bir sembolü hâline gelmiştir. Tutsilerin elinde olan ayrıcalıklar, elitlerin karşı çıkmasına ve koloni yönetim ile fikir ayrılıklarına düşmelerine rağmen Hutu elitinin eline geçmeye başlamıştır.

Ruanda 1952 yılından başlayarak bağımsızlığını kazandığı 1962 yılına kadar siyasal karışıklığın sürelili olduğu bir dönem yaşamıştır. 1957-1962 yılları devrim dönemi olarak adlandırılmış, Tutsiler ve Belçika yönetimi arasında şiddet ve milliyetçilik artmıştır (Newbury, 1988: 180). Tutsilerle arası bozulan Belçika yönetimi Hutularla yakınlaşmış ve desteklerini bu gruba çevirmişlerdir. 1959 yılı, koloni yönetiminin geri çekilmesi ile gruplar arasında yaşanan siyasal karışıklığın sivillere yönelik şiddete dönüştüğü tarih olmuştur. Tutsiler, Hutulara karşı şiddet uygulayarak iktidarı elinde tutmaya çalışırken Hutular, yönetimdeki Tutsi tekeline sonlandırmayı hedeflemiştir. Belçika, 1959 yılında Kongo'ya bağımsızlık vereceğini açıklamasının ardından şüpheli bir şekilde ölen Ruanda Kralı'nın yerine koloni yönetiminden habersiz başka bir Tutsi getirilmiştir. Bu nedenle Tutsiler ve Belçika arasındaki ilişkiler daha da kötüleşmiştir. Kralın ölümü ardından ilk kez kurulan siyasal partilerde de etnik söylemler ön planda olmuştur. Tutsiler tarafından kurulan UNAR (Union Nationale Rwandaise-Ruanda Ulusal Birliği), bir korkutma politikası başlatarak şiddete başvurmuş ve eski sosyal ayrıcalıklarının sürdürüldüğü düzeni geri getirmeye çalışmıştır. Hutular, UNAR'ın başlattığı şiddet olaylarına karşılık Tutsilerin mallarına zarar vermeye başlamışlardır. Bir yıl kadar süren şiddet olayları Belçika'nın askeri müdahalesi ve Hutuların partilerine verdiği destek ile sona ermiştir. Belçika hükümeti, Hutu ırkı temeline dayalı kurulan partilere desteğini arttırınca 1959-1962 yılları, Hutu Devrimi olarak kayıtlara geçmiştir (Newbury, 1988: 180-181).

Şiddetin sona ermesi ile birlikte Tutsi yönetimindeki monarşi yıkılmıştır. Hutu bir başkanın ve Hutuların çoğunlukta olduğu bir hükümet kurulmuştur. 1960 yılında yapılan seçimler UNAR tarafından boykot edilse de The Party of the Hutu Emancipation Movement-Hutu Özgürlük Hareketi (PARMEHUTU) seçimi kazanmıştır. 1962 yılında resmen bağımsızlığını ilan eden Ruanda'da ülkenin tamamını kontrol altında tutmak için bu kez Hutular şiddete başvurmuş ve PERMAHUTU kendine muhalif

olan Hutu ve Tutsileri öldürmüştür. BM'ye göre Ruanda'da ırka dayalı tek parti diktatörlüğü kurulmuştur (Gavel, 1968: 191-194).

1962-1973 yıllarında başkan olan Gregoire Kayibanda döneminde iki katliam olayı yaşanmıştır. Birinci cumhuriyetin başkanı olarak görev yapan Kayibanda, Hutuların güvenliğini sağlamaya yönelik politikalar üretirken Tutsilere karşı sert uygulamalar başlatmıştır. Kayibanda, siyasi partisini ülkenin tek partisi yapmış ve eyaletlerdeki yönetim kadrolarındaki Tutsi etkinliğini azaltmıştır (Lemarchand, 1970: 197). 1962 yılında Ruanda dışına kaçan Tutsiler, Hutu polis ve devlet memurlarına karşı saldırılar düzenlemiştir. Gece saldırı yaptıklarından dolayı Inyenzi (Hamamböcekleri) olarak adlandırılan Tutsiler çok sayıda devlet görevlisini öldürmüşlerdir. Hükümet bu saldırılara karşı misilleme olarak harekete geçmiş ve Tutsi olan sivilleri katletmişlerdir. Katliam iki gün sürmüş ve iki bine yakın sivil Tutsi öldürülmüştür (Segal, 1964: 14). Bu olayları takip eden 1963-64 yıllarında yaşanan şiddet olayları da katliam boyutuna ulaşmıştır. Tek parti haline gelen PARMEHUTU yöneticileri, Ruanda dışında yaşayan Tutsilerin kendi askeri gücünden daha fazla kişiye sahip olduğu fikrine kapılmış ve Ruanda içerisindeki Tutsilerle bağlantı kurulacağından endişe duymuşlardır (Lemarchand, 1970: 198-204).

Nitekim yöneticilerin bu endişesi 21 Aralık 1963 tarihinde Tutsi mültecilerin işgali ile gerçek olmuştur. El yapımı silahlarla Burundi'den Ruanda'ya gelen Tutsiler, Belçika'nın yardımı ile durdurulmuştur. Bu olay ardından Ruanda Hükümeti, Rassemblement Démocratique Rwandais (UNAR) ve Ruanda Demokratik Kongresi (RADER) partilerindeki Tutsi siyasetçilere ve ırkçılık karşıtı Hutulara şiddet uygulamış, bazılarını idam ettirmiştir. Kayibanda şiddeti sadece siyasetlerle sınırlı tutmamış, sivil Tutsi halkının da yok edilmesi için yerel savunma birliklerinin kurulması emrini vermiştir. Bu birlikler zamanla askeri birlik olmaktan çıkmış, yerel halkın yer aldığı savunma birliği haline gelmiştir. Hükümet, Hutu halkına kendilerini Tutsi teröristlere karşı korumaları gerektiği yönünde radyo duyuruları yapmış ve şiddeti körüklemiştir (Segal, 1964: 13; Lemarchand, 1970: 223). Ülkede başlayan şiddet üç hafta devam etmiş ve hükümet kendi kontrolünün olmadığı yerlerde yerel savunma birlikleri ile şiddeti yönlendirmiştir. Hükümet desteği ile başlayan ve devam eden şiddet olaylarında halkın büyük bir kısmı Tutsilerin öldürülmesini olağan görmeye başlamıştır (Lemarchand, 1970: 225).

Üç hafta süren şiddet olaylarının ardından 1970'lerin başına kadar ülke içinde ufak çaplı çatışmalar yaşansa da büyük şiddet olayları yaşanmamıştır. Rejim, askeri gücü daha organize hale getirmiştir. 1972 yılında muhalif Hutular, Burundi'de Tutsi yönetimine karşı bir hareketlendirme başlatınca Tutsi yönetimi ordu yardımı ile Hutu nüfusuna yönelik katliam başlatmıştır. Elit Hutu kesimi Ruanda'ya kaçmış ve bu olay, iki ülkedeki Hutu nüfusunun Tutsilere karşı olan öfkesinin artmasına neden olmuştur (Chalk ve Jonassohn, 1990: 384-389).

1973 yılında Ruanda'da Tutsilerin sosyal hayattan soyutlanmasına yönelik hareketler ön plana çıkmıştır. Başlatılan bu tasfiye bir süre sonra kırsal alandaki Tutsilerin evlerine yönelik saldırı şeklini almaya başlamış ve Tutsiler bir kez daha komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır. 1973 yılındaki bir diğer önemli gelişme; askeri bir darbe ile Kayibanda rejiminin son bulması ve yönetimin el değiştirmesi olmuştur. Yönetime el koyan General Habyarimana, etnik ayrımcılığa son vereceğini vaat etse de geldiği kuzeybatı Ruanda elitini yönetime getirmiş ve geri kalan grubu tasfiye etmiştir. Habyarimana yönetiminde Tutsilere yönelik olan propagandalar azalmış ve yönetim kadrolarına etnik kotalar koyulmuştur. Tutsilerin temsil oranı %10 ile sınırlandırılmıştır. Ruanda'nın kuzeyinde yaşam şartları diğer bölgelere oranla daha iyi hale gelmiştir. 1980'lere kadar olan süreçte etnik milliyetçilik devam etse de ekonomik farklılıklar ve yaşam koşullarındaki ayrımcılık etnik ayrımcılığın önüne geçmiştir. 1973 ile 1980'lerin başına kadar siyasi istikrarın sağlandığı görülen Ruanda'da bir tehdit durumu söz konusu olmamıştır (Newbury, 193-200, Uvin, 1998: 53-60).

1968-73 yıllarında yaşanan şiddet nedeni ile Uganda'ya kaçan Tutsiler, yaşadıkları ülke yönetimlerinde yüksek makamlara gelmişlerdir. Mülteci Tutsiler kendi ülkelerine dönmek için Rwanda Patriotic Front-Ruanda Yurtseven Cephesi'ni (RPF) kurmuşlardır. Habyarimana, sürgündeki Tutsilerin geri dönmesi için görüşmelerin yapılabilirliğini önermiştir. Ancak Tutsiler kurdukları parti altında 1 Ekim 1990 tarihinde Ruanda topraklarını işgal etmeye başlamıştır (Defence Intelligence Report, 1994: 2, Forges, 1999: 49). Ruanda Hükümeti, askeri yardımla RPF'yi durdurmuştur. Ancak gerilla hareketi saldırılara devam edince hükümet, ayaklananlarla görüşmeler yapmıştır. Hükümet ve ayaklananlar arasında yönetimdeki elitin gücünü azaltma kararını ve Tutsilerin haklarının genişlemesini içeren Arusha Anlaşması⁵ imzalanmıştır (Rwandapedia, t.y). Anlaşmanın ardından muhalefet partileri çoğalmış ve önemli destekler elde etmişlerdir. Bu partilere karşı kurulan Hutu partileri de uç noktada bir politika yürütmüşlerdir. Çok partili siyasetin yaşandığı bu dönemde şiddet çoğalmıştır. Çok partili dönem ve yaşanan iç savaş Habyarimana'nın yönetime getirdiği yönetici grubun konumunu tehdit ettiğinden bu grup mevcut konumunu kaybetmemek için resmi olmayan uygulamalarda bulunmuştur (Forges, 1999: 99-100).

Yöneticilerin bu uygulamaları şiddetin soykırıma evrilmesinde de etkili olmuştur. Çünkü Ruanda askeri kanadı, ayaklanan Tutsilerle Ruanda'da yaşayan sivil Tutsi halkını özdeşleştirmiş ve hepsini eşdeğer tutmuştur. Yönetim, sivil Tutsi halkını önce işbirlikçi ilan etmiş, daha sonra esas düşman olarak görmüş ve hedef göstermiştir. Tutsi sivillerinin askeri kanat ile özdeş tutulmasının sebebi; Tutsilerin Hutular tarafından ötekileştirilmesi ve Hutuların Tutsi gruplaşmasının her türlüünü reddetmesidir. Bunların yanında Tutsi halkının tarihsel geçmişte askeri hizmetlerle daha fazla ilgili olması da bir etkidir (Forges, 1999: 62). Ordu, RPF'yi destekleyen politikacı ve sivilleri içeren bin beş yüz kişinin ismi olan bir liste hazırlamıştır. Bu kişilerin öldürülmesi için ordu ve hükümet şiddet eylemlerini örgütlemiştir (Prunier, 1995: 222). Tutsileri tehdit olarak gören hükümet, orduyu büyük oranda büyütmiş ve silah satın almıştır. Askeri birlikler, geleneksel silahlara sahip sivil gruplar kurarak bu yetişkin erkekleri ve siyasi partilerin gençlik kollarını eğitmeye başlamıştır. Eğitilen bu gruplar ülkenin dört bir yanında konuşlandırılmıştır. Radyo programları rejim yanlısı yayınlar yapmış ve Tutsi karşıtı propagandalar yürütmüştür. Propagandalar, Tutsilerin gerilla RPF'nin işbirlikçisi olduğu, Hutuları yok ederek Tutsi monarşisinin tekrardan kurmak istedikleri temaları üzerinden yapılmıştır. Hükümet basın yoluyla tüm Hutuları buna karşı birleşip direnmeye çağırmıştır (Defence Intelligence Report, 1994: 6, Forges, 1999: 101-102). Görüldüğü üzere ordu ve hükümet, eylemleri örgütlemeye öncülük ederek Tutsilere ve muhalif Hutulara karşı şiddeti yönetmiştir. 1993, Ruanda için ayrımcılık söylemlerinin siyasette, sanatta, sokakta arttığı ve istikrarsızlığın doruk noktasına ulaştığı yıl olmuştur. Üç yıl süren şiddet, politikacıları daha sert, sivil halkı ise tedirgin hale getirmiştir. Arusha Anlaşması'nın fiilen uygulanmıyor olması kargaşa ortamının devam etmesine yol açmıştır. Hükümet ordusunu güçlendirirken Tutsi partisi olan RPF de silahlanarak savaş hazırlığı yapmıştır.

Yukarıda bahsedilen siyasi ortam Ruanda'nın soykırımı adım adım yaklaşmasının özeti niteliğindedir. Şiddetin soykırıma dönüşmesine neden olan olay Başkan Habyarimana'nın, Burundi başkanının ve bazı Ruandalı siyasetçilerin bulunduğu uçağa düzenlenen füze saldırısı olmuştur. Düşen uçaktan kurtulan olmamıştır⁶ (History, 2009). Uçağın düşmesinin ardından Ruanda silahlı kuvvetleri ve eğitim verdikleri silahlı milis gruplar (Interahamwe), füzenin fırlatıldığı başkente saldırı düzenlemiş ve

⁵ Arusha Antlaşması, 4 Ağustos 1993 tarihinde Ruanda Hükümeti ile Ruanda Yurtseven Cephesi arasında Ruanda'daki iç savaşı sona erdirmek için imzalanan barış antlaşmasıdır. Arusha'da yapılan görüşmelerde; çok partili hayata geçme, ılımlı Hutu muhalifleri ve Ruanda Yurtseven Cephesi üzerine hükümet kurulması ve bir seçim yapılması kararı alınmıştır. Ancak seçimlere gidip muhalif Hutu ve Ruanda Yurtseven Cephesi üzerinden koalisyon yapılamayınca barış antlaşması uygulanamamıştır (Mamdani, 2002: 2012).

⁶ Habyarimana'nın öldürülme olayının failleri net olarak bulunamamıştır. Bu konuda birden fazla olasılık üzerinde durulmuştur. Saldırıyı, RPF'nin gerçekleştirme olasılığının yanı sıra füzelerin Fransızlar tarafından ya da Habyarimana'nın ardından hükümette görev almak isteyen Belçikalıların gerçekleştirdiği görüşleri bulunmaktadır. (Prunier, 1995: 215-226). Ancak saldırının ardından yirmi bin askeri organize etmiş olan RPF'nin bu saldırıdan haberinin olduğu ortada gözükmektedir (African Rights, 1995: 366).

yollar barikatla kapatılmıştır. Soykırım, 7 Nisan günü Ruanda ordusu genelkurmayının emri ile hareket eden yerel hükümet ve Hutu milislerinin, ılımlı Hutu siyasetçilerini ve Birleşmiş Milletler Barış Gücü görevlisini öldürmesi ile başlamış ve toplu öldürme eylemleri başkent Kigali'den Ruanda'nın diğer bölgelerine yayılmıştır. Tutsilerin çoğunlukta olduğu bölgelerde yerel yöneticiler soykırıma karşı kendilerini savunarak direnmeye çalışsa da ulusal yetkililer direnişçilerin birçoğunu öldürmüştür. Devlet destekli radyo programları sivil Hutuları, komşularını (Tutsi ve ılımlı Hutu) öldürmeye çağıran yayınlar yapmaya başlamış ve Hutuları, Tutsilere karşı kıskırtmıştır. Ülke genelinde iç savaş şiddetlenmiş ve Tutsilere yönelik toplu öldürmeler gerçekleşmiştir (History, 2009).

Ruandalı askerler, Tutsileri ve muhalifleri askeri kamplarda tutmuş ve işkence etmişlerdir. Tutsiler mezar kazdırılması için zorlanılmış ve bu mezarlara canlı bir şekilde gömülmüştür. Hamile kadınların karınları deşilmiş ve birçok Tutsinin iç organları çıkartılmıştır. Evlerinde saklanan Tutsiler, evlerinde yangın çıkarılınca yanarak can vermiştir. Çocuklar, ebeveynlerini öldürmeleri için zorlanmıştır. İşkence çekerek ölmek istemeyen kurbanlar saldırganlara kurşun parası ödemişlerdir (OUA Raporu, 2000: 115). Ev ve iş yerlerini yağmalayan askerlere Habyarima'nın silah dağıttığı ve eğittiği yerel çeteler de katılmıştır. Ruanda'daki insan haklarını savunma derneklerinin talebi ile kurulan African Watch ve Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu temsilcilerinin başkanlık ettiği uluslararası araştırma komisyonu, 8 Mart 1993 yılında yayınladığı raporda Ruanda hükümetini 1990 ve 1993 yılları arasındaki insan hakları ihlallerinde suçlu bulmuştur. Rapora göre kurbanların binlercesinin Tutsi olması nedeniyle hedef alınan grup bilinçli olarak seçilmiştir. Sivillerin yerel idare birimlerinin koordine ettiği saldırılarda, Ruanda ordusu ve devletin eğittiği milisler tarafından katledilmesinde Ruanda devlet başkanı ve üst düzey yetkililerin bu milislere müsamaha göstermesinden dolayı sorumlu olduğu belirtilmiştir (Human Rights Watch, 1994). Aynı raporda; Ruanda ordusu Genelkurmayının emri ile hareket eden yerel hükümet yetkililerinin Tutsilere şiddet yönelttiği belirtilmiştir (Human Rights Watch, 1994). Bu durumda yetkililer sadece milislerin yaptıklarına izin vermelerinden dolayı değil şiddeti doğrudan kullanmalarından dolayı da sorumlu olmaktadır. Bu organize şiddetin karşısında Tutsiler savunmasız kalmış ve Ruanda'da üç ay içinde kesin olarak bilinmemekle birlikte 800.000 Tutsi, ılımlı Hutu öldürülmüştür (History, 2009, Human Rights Watch, 1994).

Savaş suçlarının yargılanması konusunda yetki kullanan yargı organı Uluslararası Ceza Mahkemesi'dir (UCM). BM Güvenlik Konseyi Ruanda'da yaşanan katliamın ardından ad hoc nitelikte bir mahkeme kurmuş ve Ruanda'da işlenen savaş suçlarını yargılamıştır. (Reçber, 2014: 237). Muhtemel soykırım eylemleri ve uluslararası insan haklarının ihlallerine dair delillerin değerlendirilmesi için 1994 yılında BM İnsan Hakları Komisyonu toplanmıştır. Genel sekreter, kitlesel insane hakları ihlallerini araştırmak için raportör Rene Degni Segui'yi görevlendirmiş ve ardından uzmanlar komisyonu atanmıştır. Segui ve komisyon, hayvanlar tarafından parçalanan ceset yığınlarını görmelerinin ardından insanlığa karşı suçlar ve soykırımın delillerini rapor etmişlerdir (Human Rights Situations and Reports of Special Rapporteurs and Representatives, 1994). Komisyon ve Segui Ruanda'da işlenen suçlar için uluslararası ceza mahkemesi kurulması ve suçluların yargılanmasını önermişlerdir (Final report of the Commission of Experts established pursuant to Security Council resolution 935, 1994: 5-7).

Güvenlik Konseyi'nin 18 Aralık 1994 tarihli 955 sayılı kararı ile insanlığa karşı suçlar ve soykırım suçları hakkında yargılama yetkisine sahip Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulmuştur (Başak, 2003: 46). Güvenlik Konseyi'nin 955(1994) sayılı kararında ve Statüsünün birinci maddesinde mahkemenin yetkisi; *“Uluslararası Mahkeme, 1 Ocak 1994 ve 31 Aralık 1994 tarihleri arasında Ruanda'da işlenen soykırım ve diğer uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin sorumluları ve Ruanda vatandaşlarının sorumlu olduğu komşu ülkelerde işlenen soykırım ve diğer benzer ihlallerin kovuşturulması için bu statüdeki hükümlere uygun olarak kovuşturma yetkisine sahip olacaktır.”* şeklinde tanımlanmıştır (Adopted by the Security Council at its 3453rd meeting, 1994: 3). Statünün ikinci maddesi ise *soykırım* kavramını tanımlamaktadır. Buna göre soykırım; *“Ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubun kasti olarak üyelerini öldürmek; (b) Grup üyelerine ciddi bedensel veya zihinsel zarar vermek; (c) Kasıtlı*

olarak grup yaşam koşullarının tamamen veya kısmen fiziksel olarak yok edilmesini sağlamak; (d) Grup içinde doğumları önlemeye yönelik tedbirler uygulamak; (e) Grubun çocuklarını zorla başka bir gruba nakletmek.” olarak tanımlanmıştır. Aynı madde; soykırım, soykırım yapmak için komplolar kurmak, soykırım işlemek için doğrudan ve alenen tahrik, soykırım yapmaya teşebbüs, soykırımda suç ortaklığı fiillerinin cezalandırılacağını belirtmiştir (Adopted by the Security Council at its 3453rd meeting, 1994: 3-4).

Mahkeme Patalog ve antropologların toplu mezarlarda çalışma raporlarını, gazetecilerin görsellerini, ele geçen silah ve patlayıcıları, DNA testlerini delil olarak değerlendirerek kurbanların etnik yapıları hakkında soykırımı destekleyecek bilgiler edinmiştir. Savcılık mahkemenin kurulmasından bir yıl sonra ilk iddianamesini sunmuş ve ilk duruşma 1997 yılının Ocak ayında gerçekleşmiştir. Mahkeme, seksen bir sanık hakkında iddianeme düzenlemiş ve bu sanıklardan altmış ikisi tutuklanmıştır. Geçici hükümet başkanı Jean Kambanda soykırım suçundan ömür boyu hapis cezası ile cezalandırılmıştır. 1994 Ruanda hükümetinin on dört bakanı, üst düzey askeri yetkilisi, dini liderler, yerel başkan olan Jean Paul Akayesu başta olmak üzere çok sayıda mahalli ve merkez hükümet yetkilileri de Tutsilerin öldürülmesi için halkı kışkırttığı ve doğrudan emirler verdiği gerekçesiyle soykırım suçundan sorumlu tutulmuş ve mahkum edilmiştir. (International Criminal Tribunal for Rwanda, Rules of Procedure and Evidence, 1995). Savcı, Tutsi kadınlara yönelik milislerin ve yerel polisin gerçekleştirdiği cinsel saldırılarının soykırım suçu kapsamına girdiğini iddia etmiş ve cinsel şiddet hukuku ilk kez incelenmiştir. Cinsel saldırı suçu, insanlık dışı bir eylem olarak insanlığa karşı bir suç oluşturabileceğini belirtmiş ve bu suç ilk kez Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından soykırım eylemi olarak kabul edilmiştir (Cisse, 1998: 170-171).

Yukarıda değinilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Ruanda’da koloni yönetimlerinin yerleştiği ırk kategorizasyonu siyasi hesaplaşmaya dönüşmüş ve yöneticilerin Tutsi ile Hutular arasındaki ayrımı söylemleri zamanla sivillerin de benimsediği bir durum haline gelmiştir. İki ırkın hükümette yönetim kadrosunu ele geçirme mücadelesi koloni döneminde başlamıştır. Yönetim kadrosunun Tutsilerden oluştuğu dönemde temel haklardan mahrum bırakılan Hutu halkı, yönetimi ele geçirdiğinde aynı uygulamayı Tutsiler için devam ettirmiştir. Soykırımı evrilen şiddetin nedeni; Hutuların, azınlık olan Tutsileri tehdit olarak görmesi ve Hutu elitinin yönetimdeki etkilerini kaybetme korkusu olmuştur. Tutsilerin hükümeti yerinden etmelerini engellemek için hükümet eliyle yapılan propagandalar, ülkede dört yıl süren ve katliamla biten bir iç savaşta neden olmuştur. Hükümet, uygulanan şiddeti sadece ordu eliyle değil yetiştirdiği sivil milis kuvvetleri ile de gerçekleştirmiştir. Hükümet yetkilileri basında da faydalanarak şiddet eylemlerini örgütlemiş ve ülkenin dört bir yanında yönlendirmiştir. Anlaşılacağı üzere hükümetin kontrol gücünün artması ve şiddet tekeline elinde bulundurması, koloni döneminde yerleşen ırk ayrımı (üstün ırk) bilinci ile birleşince soykırım suçunu doğurmuştur. Devletin kendi vatandaşlarına yönelik yürüttüğü politik şiddetin terörizm kapsamına girdiği yukarıda belirtilmiştir. Devlet, terörizme destek sağlamak veya terörist faaliyetlere tolerans göstermek dışında fiilen de terör eylemlerini gerçekleştirebilmektedir. Ruanda’da yaşanan olaylarda devletin fiilen şiddet eylemlerini gerçekleştirdiği uluslararası araştırma komisyonlarının raporlarında görülmüştür. Ruanda’da yaşanan olaylar raporlarda *devlet terörizmi* olarak belirtilmemiş olsa da kavramsal açıdan değerlendirildiğinde bu ülkede devlet terörizminin gerçekleştiği görülmektedir.

Sonuç

Terörizm, toplumları tehdit eden uluslararası bir sorundur. Devlet dışı aktörler kadar devletler de terörizm uygulayıcısı olabilmektedir. Devletlerin uyguladığı şiddet aşırıya kaçabilmekte ve devlet terörizmine dönüşmektedir. Devletler terörü bir araç olarak kullanarak otoritesini korumaya çalışabilmektedirler. Çalışma, Ruanda’da ırka yapılan vurgunun bir politika hâline gelmesi ile gerçekleşen şiddet olayları üzerinde durmuştur. Hutu ve Tutsi ayrımına dayalı idari sistem iktidarını temel belirleyicisi olmuş ve iki ırk dönemi olarak gücün adaletsiz dağılımını değiştirmek istemiştir. 1959 yılında şiddeti ilk kullanan, mevcut konumlarını korumak isteyen Tutsiler olmuş ve bu durum Hutuların da şiddete

başvurmasına neden olmuştur.

Genel ve somut olarak Ruanda Hükümeti, 1990'lara kadar yaşanan her şiddet olayında ve siyasi istikrarsızlık döneminde kontrolü elinde tutmak için şiddet uyguladığı görülmüştür. Hutular herhangi bir Tutsi gruplaşmasını kabul etmemiş ve Tutsileri ötekileştirmişlerdir. Kendilerini homojen bir bütün olarak kabul etmiş ve devletin tüm kurumlarının uyguladığı dezenformasyon ile Tutsi halkını etnik olarak öteki olarak görmüştür. Devlet ise Tutsi halkının tarihsel geçmişte askeri hizmetlerle daha fazla ilgili olmasını RPF'nin ayaklanması ile özdeşleştirerek sivil halkı da düşman olarak kabul et(tir)miştir. Tutsileri yönetimleri için rahatsız edici bulan Hutulu yöneticiler güvenliği sağlama adı altında şiddete başvurmuşlardır. Ancak hükümet şiddet olaylarında sivilleri de hedef almış ve etnik katliamlar gerçekleştirmiştir. Devlet, Tutsi nüfusunu güvensizlik ortamının kaynağı olarak göstererek sivil halkı onlara karşı silahlandırarak organize etmiştir. Hükümet elindeki tüm kaynakları kullanarak terör suçunu hem doğrudan hem de milisleri destekleyerek gerçekleştirmiştir.

Sömürücü kurumlar denetimsiz güç ve sosyal eşitsizlik yarattığında yönetimdeki elitlerin kazançları artmaktadır. Devletin kontrolünü eline geçiren grup bu denetimsiz güçten çıkar sağlamaya devam etmek ve menfaatlerini kontrol altında tutmak için bir çatışma ortamı yaratabilmektedirler. Ruanda da sömürgeci güçlerden devrıldığı sömürücü kurumlarının iktidar mücadelesini şiddet eylemleri ile vermiştir. İktidarı ele geçirmek ve bir grubu diğer gruptan ayrıcalıklı hale getirmek için verilen bu mücadele iç savaşı beraberinde getirmiştir.

Ruanda'da şiddet; devlet tarafından sistematik, planlı ve bir grubu açık bir şekilde hedef olarak gerçekleştirilmiştir. Devlet sivillere yönelik şiddeti hem doğrudan uygulamış hem de destekleyici olmuştur. Devletin imkânları göz önüne alındığında uygulanan şiddetin sonucu yüz binlerce ölüm olmuştur. Verilen bilgiler ışığında Ruanda'da gerçekleşen katliamın soykırımcı devlet terörizmi olarak nitelendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- African Rights. (1995). Rwanda: Death, Despair and Defiance. London, African Rights.
- Arend, A.C., Beck, R. (1993). International Law and the Use of Force, Routledge, New York.
- Başak, C. (2003). Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Uluslararası Suçlar. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Blakeley, R. (2012). State Violence as State Terrorism, M. B. Smyth Ed, The Ashgate Research Companion to Political Violence (s.63-78). London: Ashgate.
- BM. (1945). Birleşmiş Milletler Antlaşması, San Francisco. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf
- Cassese, A. (1989). The International Community's 'Legal' Response to Terrorism. Int'l and Comp. L. Q, (38), 589-608.
- Chalk, F. & Jonassohn, K. (1990). The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies. New Haven: Yale University Press.
- Claridge, D. (1996). State Terrorism? Applying a Definitional Model. Terrorism and Political Violence. 8(3), 47-63.
- Collins. Death Squad. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/death-squad>
- Cisse, C. (1998). The End of a Culture of Impunity in Rwanda? Yearbook of International Humanitarian Law. T.M.C. Asser Press, Netherlands.
- Defence Intelligence Report. (1994). Rwanda: The Rwandan Patriotic Front's Offensive (U). J2-210-94. <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB53/rw050994.pdf>
- Defense Technical Information Center (1988). Libyan State Sponsored Terrorism – What Did Operation El Dorado Canyon Accomplish? (Report No. 88-2600). Air Command and Staff College, AirUniversity, Alabama.
- Dictionary Cambridge. Massacre. Erişim Tarihi Kasım 10, 2022, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/massacre>
- Dinstein, Y. (1989). Terrorism As an International Crime, Israel Yearbook on Human Rights. Tel Aviv University, Martinus Nijhoff Pub., Dordrecht. Vol. 19, 55-73.
- Erickson, Richard, J. (1989). Legitimate Use of Military Force Against State- Sponsored International Terrorism, Air Univ. Press, Alabama.
- Erkmen, S. (2019). Silahlı Güçler; Ordular, Para-militer Yapılar, Özel Askeri Şirketler. Güvenlik Yazıları Serisi, No:39.
- Erol, M. S. ve Çelik, K. E. (2018). ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği. Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 2 (2), 14-45
- Falk, R. (2003). A Dual Reality: Terrorism Against The State and Terrorism By The State, C. W. Kegley Ed, The New Global Terrorism Characteristics, Causes, Controls (s. 53-60). New Jersey: Prentice Hall
- Finley, Joanne S. (2019). Securitization, Insecurity and Conflict in Contemporary Xinjiang: Has PRC Counter-terrorism Evolved into State Terror?. Central Asian Survey, 38(1), 1-26.

- Forges, A. D. (1999). *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda*. New York, Human Rights Watch.
- Ganor, B. (2015). *Global Alert: The Rationality of Modern Islamist Terrorism and the Challenge to the Liberal Democratic World*. Colombia University Press.
- Ganor, B. (2002). Defining terrorism: Is one man's terrorist another man's freedom fighter?. *Police Practice Research: An International Journal*, 3(4), 287-304.
- Gavel, P. (1968). *Remera: A Community in Eastern Ruanda*. The Hague, Mouton.
- Gelders, V. (1954). *Native Political Organization in the Ruanda-Urundi*. *Civilisation*, (4)1.
- General Assembly of the United Nations. (1948). *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (A/RES/3/260)*. <http://un-documents.net/a3r260.htm>
- Hearing of Subcommittee on Security and Terrorism of the Committee on the Judiciary United States Senate (1986). *Libyan - Sponsored Terrorism: A Dilemma for Policymakers (Serial No. J-99-85)*. US Government Printing Office, Washington.
- History. (2009, Ekim 14). *Rwandan Genocide*. <https://www.history.com/topics/africa/rwandan-genocide>
- Human Rights Watch World Report. (1994). *Rwanda*. https://www.hrw.org/reports/1994/WR94/Africa-06.htm#P258_112461
- Kansu, A. (1994). Güney Afrika'da Demokratikleşme Süreci, *Birikim Dergisi*, (61), 54-73
- Lemarchand, R. (1970). *Rwanda and Brundi*. Praeger, New York.
- Louis, W. R. (1963). *Ruanda-Urundi 1884-1919*. Clarendon Press, Oxford.
- Mamdani, M. (2002). *When Victims Become Killers*, Princeton University Press, Princeton.
- Maogoto, J. N. (2003). *War on the Enemy: Self-Defence and State Sponsored Terrorism*. <https://law.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=6244&context=expresso>, (Erişim Tarihi: 25.02.2022).
- Martin, G. (2017). *Terörizm, Kavramlar ve Kuramlar*, Ankara, Adres Yayınları
- Mentan, T.(2004). *Dilemmas of Weak States: Africa and Transnational Terrorism in the Twenty- First Century*, England, Ashgate Pub.
- Newbury, C. (1978). *Ethnicity in Rwanda: The Case of Kinyaga*. *Africa: Journal of the International African Institute*, (48)1, s.17-29
- Newbury, C. (1988). *The Cohesion of Oppression: Clientship and Ethnicity in Rwanda,1860-1960*. New York, Columbia University Press.
- Newbury, C. (1995). *Background to Genocide: Rwanda, A Journal of Opinion*, (23)2. OUA. (2000). *Rapport Sur Le Génocide Au Rwanda*. http://cec.rwanda.free.fr/documents/doc/Rapport_OUA/OUA-Rwanda.pdf
- Prunier, G. (1995). *The Rwanda Crisis: History of a Genocide*. New York, Columbia University Press.
- Reçber, K. (2014). *Uluslararası Hukuk*. Bursa: Dora Basım.
- Rejali, D. (2007). *Torture and Democracy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

35 | Nilüfer ÖNEN

- Rwandapedia. The 1994 Genocide against the Tutsi. (15.10.2022 tarihinde) <https://rwandapedia.rw/country/history>
- Schlagheck, D. M. (1990). *The Superpowers, Foreign Policy and Terrorism*, C. W. Kegley Edit. International Terrorism, Characteristics, Causes, Controls, London, MacMillan Education Ltd.
- Segal, A. (1964). *Massacre in Rwanda*. London, Fabian Research Series.
- Singh, K. R. (1995). International Terrorism as an Instrument of State Policy. *International Studies*, 32 (2), 119-137.
- Stohl, M. (1984). National Interest and State Terrorism in International Affairs. *Political Science*, 36(1), 37-52
- Travalio, M. (2000). Terrorism, International Law and Use of Military Force, *Wis. Int'l L. J.*, (18). 145-191
- United Nation Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect. (t.y.). Genocide. <https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide.shtml>
- United Nations General Assembly Security Council. 1994. Human Rights Situations and Reports of Special Rapporteurs and Representatives. A/49/508. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/398/84/IMG/N9439884.pdf?OpenElement>
- United Nation Security Council. (1994). Final report of the Commission of Experts established pursuant to Security Council resolution 935 (1994). No: 1405. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/478/78/PDF/N9447878.pdf?OpenElement>
- United Nation Security Council. (1994). Adopted by the Security Council at its 3453rd meeting, on 8 November 1994, https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/legal-library/941108_res955_en.pdf
- United Nation Security Council 1995. International Crime Tribunal for Rwanda, Rules Of Procedure And Evidence. <https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/legal-library/150513-rpe-en-fr.pdf>
- Uvin, P. (1998). *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*. Kumarian Press, West Hartford.
- Valentine, D. (2000). *The Phoenix Programme*. Universe.

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI VE AFRİKA'DA GIDA GÜVENLİĞİ ¹

THE RUSSIA-UKRAINE WAR AND FOOD SECURITY IN AFRICA

Yıl 3, Sayı 1, ss.36-50.

Year 3, Issue 1, pp.36-50.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 30.12.2022

Submitted: 30.12.2022

Kabul Tarihi: 27.01.2023

Accepted: 27.01.2023

Atf Bilgisi / Reference Information

Aliyev, P. (2023). Rusya-Ukrayna Savaşı Ve Afrika'da Gıda Güvenliği, *Africania-Inönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 3 (1) , 36-50.

Pelin ALİYEV

Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
pelin.aliyev@hku.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2466-2132

Öz

Rusya-Ukrayna Savaşı, sadece Ukrayna'yı değil tüm dünyayı derinden etkileyen bir gelişmedir. Savaş, Ukrayna'da siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı yıkıma uğrattırken küresel etkileri de kısa süre içerisinde ortaya çıktı. İki ülke arasında yaşanan savaş, küresel bir gıda krizine yol açtı ve gıda güvenliği, uluslararası politikanın en önemli gündem konularından biri hâline geldi. Rusya'nın tahıl sevkiyatını engellemesi hem gıda arzını sekteye uğrattı hem de gıda fiyatlarının artmasına yol açtı. Bu savaş, aynı zamanda güvenliğin çok boyutlu ve sınırları olmayan bir kavram olduğunu ortaya koymasından önemlidir. Ayrıca Rusya'nın tahıl sevkiyatını engellemesi nedeniyle gıda güvenliğinin uluslararası politikada nasıl araçsallaştırılabileceğinin görülmesi açısından da dikkate değerdir. Öte yandan Türkiye'nin diplomatik girişimleri sayesinde gıda ürünlerinin Karadeniz üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılmasını amaçlayan Tahıl Koridoru Anlaşması imzalanmasına rağmen gıda fiyatlarındaki artış devam ediyor. Gıda krizi, etkisi küresel boyutta yaşanmasına rağmen, Afrika ülkeleri açısından daha ciddi bir tehdide dönüştü. Savaş ve silahlı çatışma, iklim değişikliği, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, COVID-19 salgını gibi gelişmelerden etkilenen gıda güvenliği, Rusya-Ukrayna Savaşı nedeniyle daha da kırılgan hâle geldi. Özellikle gıda ithalatına bağımlı Afrika ülkelerinde bu krizin etkileri daha yoğun hissedildi. Bu çalışmada Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Afrika'nın gıda güvenliğine etkileri tartışılmakta ve ortaya konulmaktadır. Ayrıca gıda güvenliğinin her ülke açısından bir öncelik olmakla birlikte Afrika ülkeleri için daha kritik bir mesele olduğu argümanı vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Afrika, gıda güvenliği, Rusya-Ukrayna savaşı.

Abstract

The Russia-Ukraine War is a development that deeply affects not only Ukraine but the whole world. While the war destroyed the political, social and economic life in Ukraine, its global effects emerged in a short time. The war between the two countries led to a global food crisis and food security became one of the most important agenda topics of international politics. Russia's blocking of grain shipments both disrupted the food supply and led to an increase in food prices. This war is also important in terms of revealing that security is a multidimensional and borderless concept. It is also noteworthy in terms of seeing how food security can be instrumentalized in international politics due to Russia's blocking of grain shipments. On the other hand, despite the signing of the Grain Corridor Agreement, which aims to transport food products to world markets via the Black Sea, thanks to the diplomatic initiatives of Türkiye, the increase in food prices continues. The food crisis has turned into a more serious threat for African countries, despite its global impact. Food security, which has been affected by developments such as war and armed conflict, climate change, political and economic instability, and the COVID-19 outbreak, has become even more fragile due to the Russia-Ukraine War. Especially in African countries dependent on food imports, the effects of this crisis were felt more intensely. In this study, the effects of the Russia-Ukraine War on the food security of Africa are discussed and put forth. In addition, the argument is emphasized that food security is a priority for every country, while it is a more critical issue for African countries.

Keywords: Africa, food security, Russia-Ukraine war.

¹ Bu çalışmada 11 Kasım 2022 tarihinde Hasan Kalyoncu Üniversitesi'nde düzenlenen III. International Conference on Global Security kapsamında sunulan "The Effects of Russia-Ukraine War on Food Security in Africa" başlıklı bildirden faydalanılmıştır.

Structured Abstract

Due to the war that started with the attacks of Russia on February 24, 2022, thousands of people were injured and lost their lives in Ukraine, critical infrastructures such as hospitals and schools were destroyed. The war devastated the political, social and economic life in Ukraine. However, in a short time, the global and multidimensional effects of the war began to be felt. In the first phase, millions of people had to leave their homes and this war was the source of intense international migration. In addition, the war led to a global energy crisis. In the face of the sanctions of the European Union, Russia suspended gas sales and European states faced an energy crisis. Another impact of the war had to do with food security. The Russia-Ukraine war led to a global food crisis. One of the places most affected by this process was Africa. In this context, the aim of this study is to reveal the effects of the Russia-Ukraine war on the food security of Africa. In the study, it is emphasized that food security is a priority for almost every country, but it is a more critical issue for African countries. This study, which is an example of qualitative research, consists of three main parts: First, the relationship between war and food security is examined; Then, the effects of the war on Africa's food security are discussed; Finally, it focuses on food nationalism as a potential threat to food security.

Food security exists when all people at all times have physical and economic access to sufficient, safe and nutritious food to meet their nutritional needs and food preferences for an active and healthy life. Thus, food insecurity occurs when people do not have adequate physical, social or economic access to food. In many countries, the right to food has constitutional guarantees. Despite this, about 800 million people today are chronically malnourished. This situation has made food security one of the main issues of international relations. However, wars and armed conflicts, as well as a number of factors, make this process more complicated. As a matter of fact, the food crisis, which escalated with the COVID-19 epidemic, deepened even more due to the Russia-Ukraine war that started on February 24, 2022. The blockade imposed by Russia led to a serious food crisis. Countries' access to food has been limited. Food prices rose as the food supply was delayed. The food crisis has affected the prices of meat, grain products, dairy products, oil and sugar. Prices for dairy, oil and grain products reached their highest level ever in 2022. Another reason why the war has been so effective in the food crisis is the role of the warring parties in the food market. Russia and Ukraine have an important place in the trade of wheat, barley, corn and sunflower seeds.

One of the regions most affected by the food crisis is Africa. It is seen that Africa has been a shining continent in international politics recently. In particular, its rich natural resources and strategically strong ports have enabled Africa to become one of the main points of global competition. Powerful global actors such as China, the USA, the EU and Turkey are taking steps to accelerate their relations with African countries. However, besides drought, epidemics, political and economic instability, some negative global developments both create difficulties in front of this rise of Africa and deepen its current problems. One of these developments was the Russia-Ukraine War. It can be said that the war between Russia and Ukraine affected African countries the most in terms of food security. While food is a fundamental constitutionally guaranteed right in almost all countries, the war has damaged access to food in many countries. Food security, which has been adversely affected by a number of reasons such as terrorism, armed conflict, civil war, climate change, political and economic instability, has become more fragile with the Russia-Ukraine war. The disruption of food supply due to Russia's blocking of food shipments, their dependence on Russia and Ukraine in the import of products such as wheat, barley and corn, the rapid increase in food prices, the continuing devastating economic effects of the COVID-19 pandemic have negatively affected the African continent.

Russia and Ukraine are among the leading players in the global trade of food and agricultural products, and some African countries are also dependent on Russia and Ukraine for the import of these products. Russia and Ukraine, often referred to as the breadbasket of the world, are important players in

Africa's wheat export. The fact that their growing populations depend heavily on the international market to meet their food needs makes African countries even more vulnerable. Russia's blocking of food shipments during the war was a harbinger of a new crisis for these countries. Russia, with its embargo, did not allow Ukrainian grains to leave the country, causing a global food crisis. With the initiatives of Türkiye, the crisis was tried to be resolved by signing the Grain Corridor Agreement on July 22, 2022, but during this time there were huge increases in food prices. This situation led to the problem of inflation in African countries. There was a rapid increase in wheat prices and this situation was reflected in bread prices. Therefore, a war thousands of kilometers away directly affected the daily lives of Africans. In fact, many African countries were already fragile in terms of food security before the war started. The effects of the COVID-19 pandemic are still ongoing. On the other hand, in this process, some countries temporarily suspended the export of certain products, either to prevent further increases in prices or to secure the needs of the domestic market. Thus, the concept of food nationalism became another topic of discussion. Food nationalism poses a new challenge for Africans, who are struggling with high inflation and access to food is difficult. It can be said that the increase in the number of countries applying to export restrictions is a harbinger of new crises for African countries that exchange food with these countries.

Giriş

24 Şubat 2022'de Rusya'nın saldırılarıyla başlayan savaş nedeniyle Ukrayna'da binlerce insan yaralandı ve hayatını kaybetti; hastane, okul gibi kritik alt yapılar tahrip oldu. Ukrayna'da siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı yıkıma uğratan savaşın küresel ve çok boyutlu etkileri de çok geçmeden hissedilmeye başladı. İlk aşamada savaş, ülke içinde yerinden edilmelerin yanında uluslararası göçe kaynaklık etti ve 8 milyona yakın Ukraynalı, evlerini terk ederek başka ülkelere sığınmak zorunda kaldı (UNHCR, 2023). Bunun yanında savaş, küresel bir enerji krizinin yaşanmasına yol açtı. Avrupa Birliği (AB), Rusya'nın saldırılarını caydırıcı bir etki yaratacağı düşünülen bir dizi yaptırımla durdurmak istedi. Ancak bu durum Rusya'nın gaz satısını askıya alması ile sonuçlandı ve Avrupa devletleri, enerji ihtiyaçlarını karşılamak için doğalgaz kaynakları bulunan devletlere yönelmek zorunda kaldı (Bearak, Eddy ve Searcey, 27 Ekim 2022; Euronews, 19 Temmuz 2022).

Savaşın etkileri bununla sınırlı kalmadı ve küresel gıda güvenliği üzerinde de belirgin bir etkisi oldu. Kuraklık nedeniyle azalan verim ve COVID-19 salgını nedeniyle yaşanan tedarik zincirindeki kesintiler, hâlihazırda gıda fiyatlarını artırmışken Rusya-Ukrayna Savaşı, krizin derinleşmesine neden oldu (Glauber, Laborde ve Mamun, 13 Nisan 2022). Bu çalışmanın amacı, Rusya-Ukrayna savaşının Afrika'nın gıda güvenliğine etkilerini ortaya koymaktır. Çalışmada gıda güvenliğinin hemen her ülke açısından bir öncelik olduğu, bununla birlikte Afrika ülkeleri için daha kritik bir mesele olduğu argümanı vurgulanmaktadır. Bir nitel araştırma örneği olan bu çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır: İlk olarak savaş ve gıda güvenliği arasındaki ilişki incelenmekte; ardından savaşın Afrika'nın gıda güvenliğine etkileri tartışılmakta; son olarak gıda güvenliğine potansiyel bir tehdit olarak gıda milliyetçiliği üzerinde durulmaktadır.

Savaş ve Gıda Güvenliği

Uluslararası ilişkiler disiplininde en çok çalışılan ve kullanılan kavramlardan biri olan savaşın pek çok tanımı olmakla beraber Prusyalı savaş teorisyeni Carl von Clausewitz'in savaş tanımı klasikleşmiştir. Clausewitz'e göre (1999, s. 93) politikanın başka araçlarla devamı olan savaş, düşmanı irademizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma eylemidir. Cicero'ya göre ise savaş, uyumsuzlukları zorlama yollarına başvurarak çözmektir. Uluslararası hukukun kurucusu olarak kabul edilen Hugo Grotius (1967, s. 17) ise bu tanımdan hareketle savaşı "uyumsuzlukların zorlama yollarına başvurarak çözmeye çalışanların karşılıklı durumu" biçiminde tanımlamaktadır. Savaşlar, iki ya da daha fazla devlet arasında gerçekleşen silahlı çatışmaları ifade etmek üzere kullanılan ve insanlık tarihinin hemen her döneminde var olmuştur. Karabulut'un (2017, s. 116) belirttiği gibi, "Savaş olgusu yüzyıllardır varlığını farklı veçhelerle

göstermektedir. Kadim medeniyetlerden, en ilkel toplumsal yapılara kadar uzanan geniş bir yelpazede farklı savaşlar yaşanmıştır”. Ancak insanlık tarihi kadar köklü bir geçmişi olan savaşlar, tarih boyunca statik kalmayarak değişime uğramış, bu değişimin temel dinamiğini ise teknolojik gelişmeler oluşturmuştur. Bu değişim insan/emek yoğun modelden teknoloji yoğun modele geçiş olarak ifade edilmektedir (Erdağ, 2020, s. 5; Erol ve Oğuz, 2018, s. 400).

İnsanlık tarihinin arzu edilmemekle birlikte inkâr edilemez bir parçasına dönüşen savaşlar (Yılmaz, 2007, s. 18), taraflar açısından yıkıcı etkileri olan eylemlerdir. Bununla birlikte savaşların etkileri, salt savaştan taraflarla sınırlı kalmaz. Savaşlar, sürdürdüğü bölgedeki devletleri ve hatta bu bölgeye uzak coğrafyaları da siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan etkileme potansiyeline sahiptir. Özellikle küreselleşmenin hız kazandığı Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir savaş, buradan çok uzak coğrafyalarda yaşayan insanlar için daha önemli hale gelmeye başladı. Bu dönemde aynı zamanda güvenliğin kapsamına ilişkin tartışmaların da yoğunlaşmasına tanıklık edildi. Bu dönemde aynı zamanda güvenliğin askeri konularla sınırlı tutulamayacağını savunan teoriler doğdu. Soğuk Savaş döneminin etkili teorilerinden realizmin yüksek-alçak politika ayrımı, yeni dünya düzeninin güvenlik meseleleri göz önüne alındığında geçerliliğini yitirdi. Güvenlik artık askeri güvenliğin yanında ekonomik güvenlik, çevresel güvenlik, gıda güvenliği, enerji güvenliği, insani güvenlik gibi güvenliğin farklı boyutları ile ele alınan kapsamlı bir kavram hâline geldi. Bu kapsamda savaşların kaynaklık ettiği ekonomik krizler, çevresel sorunlar, kitlesel göçler, salgın hastalıklar sınır tanımayan nitelikte meseleler olmaları nedeniyle uluslararası güvenliği doğrudan etkilemektedirler. Ekonomik değeri olan bir ürünün savaş nedeniyle uluslararası piyasaya sevkiyatının gerçekleştirilememesi, sivil-asker ayrımının kalmadığı savaşlarda yoğun şiddete maruz kalan sivillerin dünyanın her noktasına kitlesel göçler gerçekleştirilmesi, savaşlarda kullanılan silahların sınır aşan çevresel tahribatlara yol açması gibi durumlar savaşların artık sadece iki ülke arasında süren bir eylem olmadığını göstermektedir.

Bir güvenlik boyutu olarak gıda güvenliği, son yılların en çok dikkat çeken araştırma konuları arasında yer almaktadır. 1970’lerde ortaya çıkan gıda krizi, gıda güvenliği konusunda belirgin bir farkındalık yarattı ve küresel bir tepkinin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bu kapsamda 1974’te Dünya Gıda Konferansı düzenlendi. Konferans sırasında gıda güvenliği, “uluslararası ve ulusal düzeyde temel gıda maddelerinin mevcudiyetinin ve fiyat istikrarının sağlanması” anlamına gelecek biçimde gıda arzı kapsamında tanımlandı. Böylece gıda güvenliği temel gıda maddelerinin uluslararası ve ulusal seviyede tedarik sorunları ile gıda fiyatlarında istikrarın sağlanması meseleleri çerçevesinde ele alındı. Ancak ilerleyen dönemlerde yetersiz beslenmesinin salt gıdanın mevcudiyetiyle ilişkilendirmenin kısıtlı bir yaklaşım olacağı ileri sürüldü ve bunun yoksulluk çerçevesinde ele alınması gerektiği iddia edildi. Gıda arzında artış olmasına rağmen yetersiz beslenmenin devam edebileceği argümanı savunuldu. Artan yoksullukla ilgili endişeler, gıdaya erişimi gıda güvenliği için gıda mevcudiyeti kadar önemli hale getirdi (Vink, 2012). Nitekim gıda güvenliği, FAO (1983) tarafından “bütün insanların ihtiyaç duydukları temel gıdalara fiziksel ve ekonomik olarak her zaman erişebilmeleri” biçiminde tanımlandı. Yine 1986’da Dünya Bankası’nın “Yoksulluk ve Açlık” raporu tüm insanların sağlıklı bir yaşam için yeterli yiyeceğe erişimine dikkat çekti ve böylece gıda güvenliği uluslararası ve ulusal seviyeden birey seviyesine indirildi. Bu yaklaşım, 1994 BM Kalkınma Programı’nın İnsani Gelişme Raporu’nda daha da güçlendirildi. Rapor kapsamında ele alınan insani güvenlik kavramı şu şekilde açıklandı: “İnsani güvenliğin ana yönleri olduğu söylenebilir. İlk olarak, açlık, hastalık ve baskı gibi kronik tehditlerden korunma anlamına gelir. İkincisi ister evlerde ister işlerde veya topluluklarda olsun, günlük yaşam kalıplarındaki ani ve iticici bozulmalardan korunma anlamına gelir.” (UNDP, 1994, s. 2). Raporda insani güvenliğin yedi bileşeninden birinin gıda güvenliği olduğu ortaya konuldu (UNDP, 1994, s. 24-25).

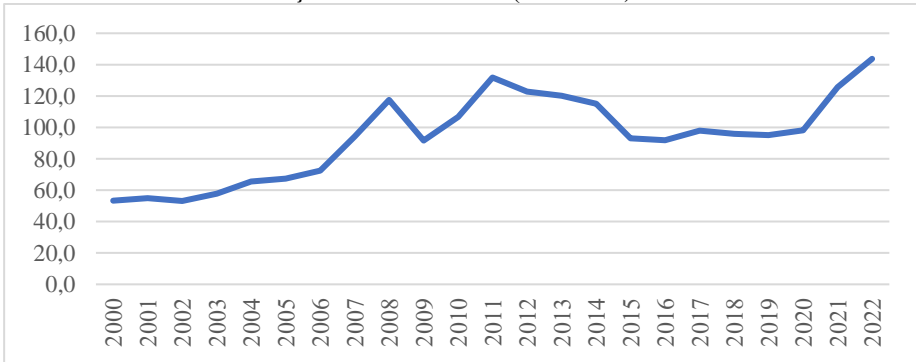
1996 Dünya Gıda Zirvesi’nde kabul edilen yaklaşıma göre; gıda güvenliği, tüm insanlar her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için beslenme ihtiyaçlarını ve gıda tercihlerini karşılamak için yeterli, güvenli ve besleyici gıdalara fiziksel ve ekonomik erişime sahip olduklarında vardır (FAO, 1996). Böylece gıda güvenliği, gıdanın mevcudiyetiyle sınırlı tutulan yaklaşımın çok ötesinde bir içeriğe kavuşturuldu. Şimdiye

kadar bu kavramı tanımlamak üzere çok sayıda tanım ortaya konuldu ve literatürde iki yüzden fazla gıda güvenliği tanımına ve 450 gıda güvenliği göstergesine erişmek mümkündür (Hoddinott, 1999). Bu çeşitlilik, esas olarak kavramın geçirdiği dönüşümden kaynaklandı. Ancak kapsamlı olması nedeniyle konu ile ilgili akademik çalışmalarda FAO'nun gıda güvenliği tanımı kullanılmaktadır.

Öte yandan gıda ya da beslenme, bir hak olarak kabul edilmektedir. BM, 1948 İnsan Hakları Bildirgesi'nin 25. maddesinde beslenme hakkı evrensel bir hak olarak tanınmaktadır. Ayrıca açlığın sona erdirilmesi ve gıda güvenliğinin sağlanması, 2030 BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında yer almaktadır (UN, 2022). Pek çok ülkede ise gıda hakkı, anayasal güvenceye sahiptir. Buna rağmen, FAO'nun 2015 verilerine göre; yaklaşık 800 milyon insan kronik olarak yetersiz besleniyor, ortalama 2 milyar insan sağlıklı bir yaşam sürmek için ihtiyaç duydukları temel mikro besinlerden yoksun durumda (FAO, 2015, s. 1). Bu durum gıda güvenliğini uluslararası ilişkilerin ana meselelerinden biri hâline getirdi.

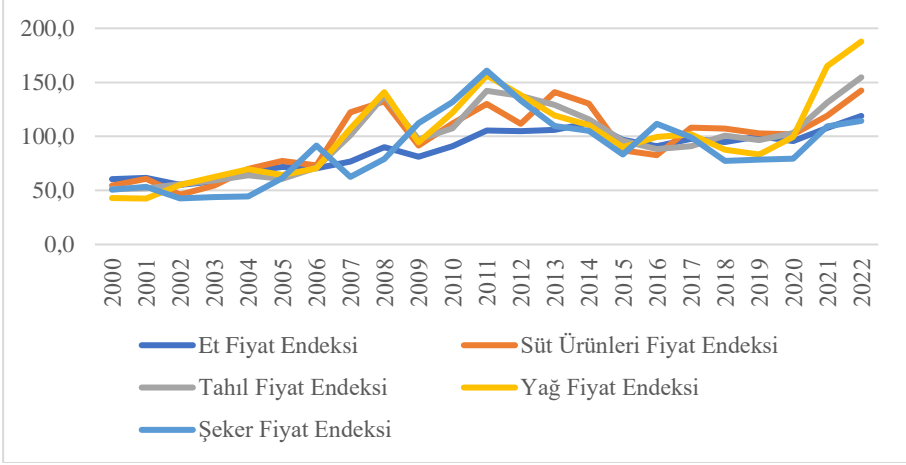
Dünya Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization – FAO), nüfus artışı ve beslenme değişikliklerinin neden olduğu talep artışı karşısında gıda üretiminin önümüzdeki on yıllarda en az yüzde 60 oranında artması gerektiğini belirtiyor (FAO, 2015, s.1). Ancak bir dizi faktörün yanı sıra savaşlar ve silahlı çatışmalar, bu süreci daha çetrefilli hale getirmektedir. Birçok araştırma savaşlar ya da silahlı çatışmaların gıda güvensizliğinin ana nedenleri arasında yer aldığını gösteriyor ve böylece savaş ya da silahlı çatışma ile gıda güvenliği arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya koyuyor. Nitekim COVID-19 salgını ile tırmanan gıda krizi, 24 Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı nedeniyle daha da derinleşti. Rusya'nın uyguladığı abluka, ciddi bir gıda krizine yol açtı. Ülkelerin gıdaya erişimi sınırlandı. BM Gıda Programı İcra Direktörü David Beasley, Rusya'nın Karadeniz'de uyguladığı ablukadan dolayı dünya çapında milyonlarca insanın hayatını kaybedebileceğini belirterek Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e ablukayı kaldırma çağrısında bulundu (CNN Business, 12 Mayıs 2022). Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres ise, "Ukrayna'daki savaş, diğer tüm küresel krizlerin yanı sıra, on milyonlarca insanı gıda güvensizliği, yetersiz beslenme, kitlesel açlık ve kıtlıkla tehdit ediyor." şeklinde bu argümanı destekleyecek bir açıklama yaptı (Guterres, 19 Mayıs 2022).

Şekil 1: Gıda Endeksi (2010-2022)

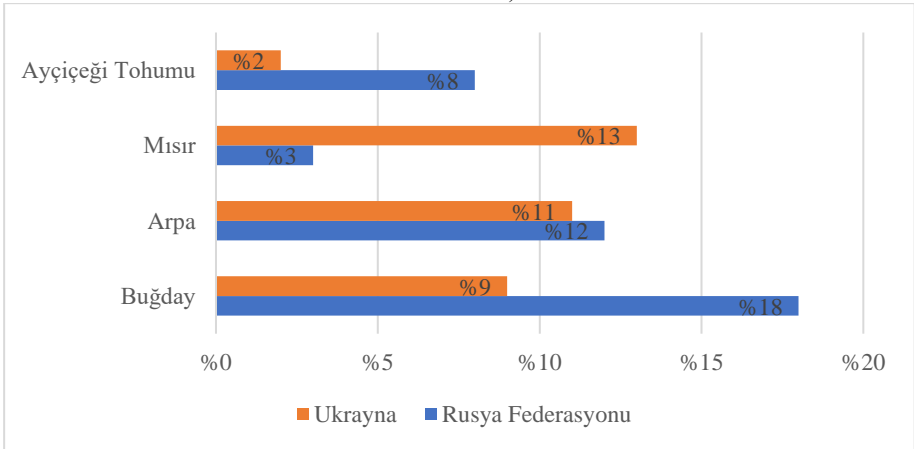
Kaynak: FAO, 2022.

Öte yandan gıda arzı geciktiği için gıda fiyatları yükseldi. FAO'nun son 20 yıllık dönemdeki gıda endeksi verileri incelendiğinde, Şekil 1'de de görüldüğü üzere, belirgin bir artışın varlığı dikkat çekicidir. 2000'de 53,3 olan fiyat endeksi değeri, 2022'de 143,7'ye yükseldi. Böylece gıda endeksinde ortalama yüzde 170'lik bir artış gerçekleşti. Son 20 yıllık dönemde 2007-2008 ve 2010-2011 yıllarının ardından 2020 itibariyle üçüncü bir dalğanın yaşandığı görülmektedir. 2015-2020 aralığında belirli seviyede ilerleyen endeksin COVID-19 salgını ve Rusya-Ukrayna Savaşı'nın yaşandığı 2020-2022 aralığında hızla arttığı gözlenmektedir. Bu yükseliş, halen devam etmektedir.

Şekil 2: Ürün Gruplarına Göre Fiyat Endeksi (2000-2022)

Kaynak: FAO, 2022.

Gıda krizi, et, tahıl ürünleri, süt ürünleri, yağ ve şeker fiyatlarını etkiledi. Et, tahıl ürünleri, süt ürünleri, yağ ve şeker fiyatlarında hızlı bir artış yaşandığı FAO raporlarında da görülmektedir. 2007-2008 ve 2010-2011 krizlerinin ardından 2020 sonrası ilgili ürün gruplarının tamamında fiyat artışı gerçekleşti. Böylece süt ürünleri, yağ ve tahıl ürünleri fiyatları 2022’de en yüksek seviyesine ulaştı.

Şekil 3: Rusya Federasyonu ve Ukrayna’nın Belirli Ürünlerin Küresel İhracatındaki Payı (2016-2020 Ortalaması)

Kaynak: FAO, 2021.

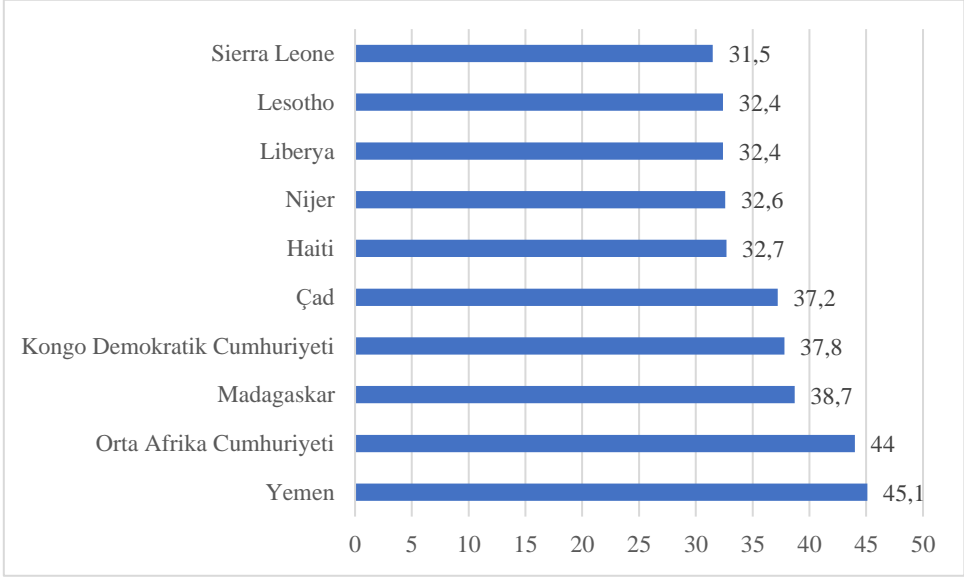
Savaşın gıda krizinde bu kadar etkili olmasının bir başka nedeni ise savaşan tarafların gıda piyasasındaki rolüdür. Rusya ve Ukrayna, özellikle buğday, arpa, mısır ve ayçiçeği tohumu ticaretinde önemli bir yere sahiptirler. Örneğin, 2021 yılında Rusya ve Ukrayna’nın buğday ticareti dünya pazarının yaklaşık %30’unu oluşturdu. 50’ye yakın ülke, buğday ithalatının en az yüzde 30’unu Rusya ve Ukrayna’dan karşıladı. Bunlardan 26’sı buğday ithalatının yüzde 50’den fazlasını bu iki ülkeden sağladı (FAO, Mart 2022). Şekil 3’te de görüldüğü üzere, 2016-2020 arasında Rusya’nın küresel buğday ihracat

pazar payı ortalama yüzde 18, Ukrayna'nın yüzde 9'dur. Rusya'nın küresel mısır ihracat pazar payı, 2016-2020 arasında yüzde 3 iken aynı dönemde Ukrayna'nın payı ortalama yüzde 13'tür. Aynı dönemde küresel arpa ihracat pazarında Rusya yüzde 12, Ukrayna yüzde 11'lik paya sahiptir. Ayçiçeği tohumu ihracatında ise Rusya'nın yüzde 8'lik, Ukrayna'nın ise yüzde 2'lik paya sahip olduğu görülüyor (FAO, 2021).

Savaşın Afrika'nın Gıda Güvenliğine Etkileri

Geniş ve bereketli bir kıta olan Afrika, kabaca Hindistan'ın on katı ve Çin'in üç katı büyüklüğünde olup dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 18'ine ve maden kaynaklarının yaklaşık yüzde 30'una ev sahipliği yapıyor. Kişi başına düşen ortalama GSYİH 2.000 doların biraz üzerinde olmakla birlikte, açık ara en fakir kıta olmaya devam ediyor. Örneğin, BM'nin en az gelişmiş olarak derecelendirdiği 46 ülkenin 35'i Afrika kıtasından oluşuyor. Kıta nüfusunun dörtte üçünden fazlası, ortalama yaşam süresinin, gelirin ve eğitimin küresel ortalamasının çok altında olduğu ülkelerde yaşıyor (İbrahim, Kasım/Aralık 2022). 2022 Küresel Açlık Endeksi verileri incelendiğinde açlık ve kötü beslenmeden en çok etkilenen ilk 10 ülkeden 8'inin Afrika kıtasında olduğu görülmektedir.

Şekil 4: 2022 Küresel Açlık Endeksi'ne Göre Açlık ve Kötü Beslenmeden En Çok Etkilenen İlk 10 Ülke

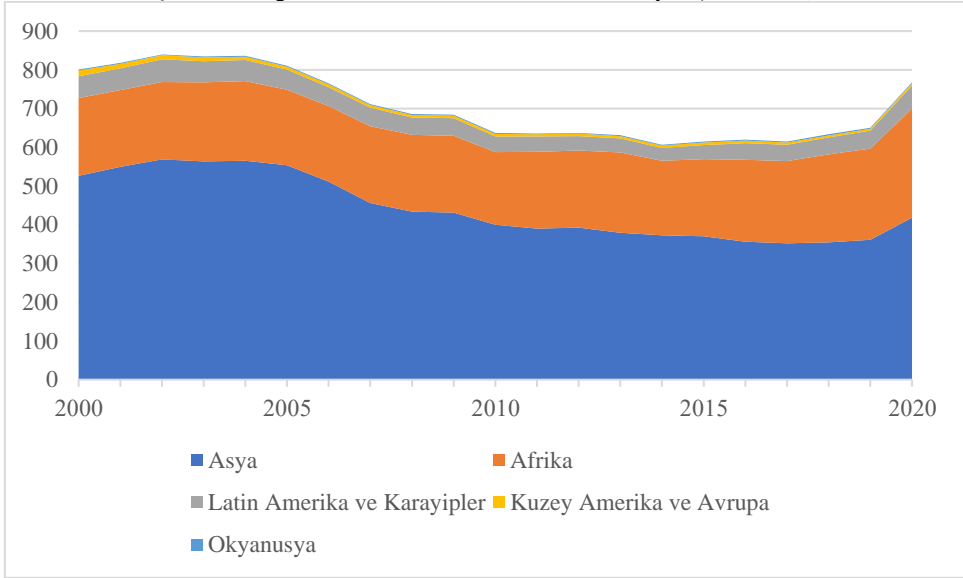
Kaynak: Worldwide, 2022.

Şekil 5'te de görüldüğü üzere, Afrika, 2000-2020 arasında yetersiz beslenen ortalama insan sayısının en fazla olduğu ikinci kıtadır. Üstelik yetersiz beslenen insan sayısının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2000'de Afrika'da 200,9 milyon olan yetersiz beslenen insan sayısı, 2020'de 281,6 milyona yükseldi (FAO, 2021). 346,4 milyon Afrikalı şiddetli gıda güvensizliği, 452 milyon Afrikalı ise orta düzeyde gıda güvensizliği yaşıyor. Alt bölgeler arasında açlık seviyeleri ve eğilimlerinde önemli farklılıkların varlığı dikkat çekmektedir. Kıtadaki yetersiz beslenen insanların yaklaşık yüzde 44,4'ü Doğu Afrika'da, yüzde 26,7'si Batı Afrika'da, yüzde 20,3'ü Orta Afrika'da, yüzde 6,2'si, Kuzey Afrika'da ve son olarak yüzde 2,4'ü Güney Afrika'da yaşamaktadır. Çatışma, iklim değişikliği ve aşırılıklar ile ekonomik yavaşlamalar ve gerilemeler, Afrika'daki gıda güvensizliğinin itici güçleri olduğu vurgulanmaktadır. Burkina Faso, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Etiyopya, Mali, Nijer, Nijerya ve Somali gibi Afrika ülkelerinde çatışma gıda güvenliği üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Madagaskar ve Mozambik gibi ülkelerde ise olumsuz hava koşulları gıda güvenliğini tehdit etmektedir. Doğu ve Güney Afrika'da birçok ülke kuraklıktan etkilenmektedir. Örneğin, 2015/2016'da El-Niño kaynaklı kuraklık, Güney ve Doğu Afrika'nın birçok bölgesini etkileyerek milyonlarca insanı acil gıda yardımına muhtaç bıraktı. 2019'da Güney Afrika ülkelerini, özellikle Malavi, Mozambik ve Zimbabve'yi vuran Iдай Kasırgası ise istikrarsız bir tablo çizen gıda güvenliği verilerini daha da kötüleştirdi (FAO, ECA ve AUC, 2021).

Madalyonun diğer tarafına bakıldığında ise Afrika'nın son dönemde uluslararası politikada yıldızı parlayan bir kıta konumunda olduğu görülüyor. Özellikle zengin doğal kaynakları ve stratejik açıdan güçlü konuma sahip limanları, Afrika'nın küresel rekabetin ana noktalarından birine dönüşmesini sağladı. Çin, ABD, AB ve Türkiye gibi güçlü küresel aktörler, Afrika ülkeleri ile ilişkilerine ivme kazandıracak adımlar atmaktadır. Ancak kuraklık, salgın hastalıklar, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların yanında olumsuz birtakım küresel gelişmeler hem Afrika'nın bu yükselişinin önünde zorluklar yaratıyor hem de mevcut sorunlarının derinleşmesine yol açıyor. Bu gelişmelerden biri de Rusya-Ukrayna Savaşı oldu.

Şekil 5: Bölgelere Göre Yetersiz Beslenen İnsan Sayısı (2000-2020)

Kaynak: FAO, 2021.

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Afrika ülkelerini en çok gıda güvenliği boyutuyla etkilediği söylenebilir. Gıda, hemen hemen tüm ülkelerde anayasal olarak güvence altına alınan temel bir hak olmakla birlikte savaş, pek çok ülkede gıdaya erişim sürecinin zarar görmesine neden oldu. Terörizm, silahlı çatışma, iç savaş, iklim değişikliği, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar gibi bir dizi faktörden olumsuz etkilenen gıda güvenliği, Rusya-Ukrayna Savaşı'yla birlikte daha kırılgan hale geldi. Rusya'nın gıda sevkiyatını engellemesi nedeniyle gıda arzının sektöre uğraması, buğday, arpa, mısır gibi ürünlerin ithalatında Rusya ve Ukrayna'ya olan bağımlılıkları, gıda fiyatlarında hızlı artışın yaşanması ve COVID-19 pandemisinin yıkıcı ekonomik etkilerinin devam etmesi Afrika kıtasına olumsuz yansdı.

Rusya ve Ukrayna, küresel gıda ve tarım ürünleri ticaretinin önde gelen oyuncularında yer alıyor ve dünyanın ekmek sepeti olarak anılıyorlar. Bazı Afrika ülkeleri de buğday ithalatı konusunda Rusya ve Ukrayna'ya bağımlı durumdadırlar. Kuzey Afrika'da Cezayir, Mısır, Libya, Fas ve Tunus, Batı Afrika'da

Nijerya, Doğu Afrika'da Etiyopya ve Sudan ile Güney Afrika, buğday ithalatının yüzde 80'ini bu iki ülkeden gerçekleştiriyor. Afrika'daki buğday tüketiminin 2025 yılına kadar 76,5 milyon tona ulaşacağı ve bunun 48,3 milyon tonunun veya yüzde 63,4'ünün kıta dışından ithal edileceği tahmin ediliyor (Sacko ve Mayaki, 2022). Bu durum Afrika'nın gelecek yıllarda buğday konusunda dışa bağımlılığının artacağı ve olası krizler karşısında kırılganlığının artacağı anlamına gelmektedir.

Üstelik Afrika'nın buğday ithalatı, 2007-2019 yılları arasında yüzde 68 artmış ve 47 milyon tona yükseldi (Sacko ve Mayaki, 2022). 2020 yılında ise Afrika ülkeleri, Rusya'dan yüzde 90'ını buğdayın, yüzde 6'sını ayçiçeği yağının oluşturduğu toplam 4 milyar dolar değerinde tarımsal gıda tedarik etti. Başlıca ithalatçı ülkeler arasında Mısır, Sudan, Nijerya, Tanzanya, Cezayir, Kenya ve Güney Afrika yer almaktadır. 2020'de 14 Afrika ülkesi buğday ithalatının %40'tan fazlasını Rusya ve Ukrayna'dan sağladı. Ukrayna ise 2020 yılında Afrika ülkelerine yaklaşık yüzde 48'ini buğdayın, yüzde 3'ünü mısırın ve geri kalanını da ayçiçeği yağı, arpa ve soya fasulyesinin oluşturduğu toplam 2,9 milyar dolar değerinde tarım ürünü ihraç etti (Söğütli, 2022).

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) 2022 verilerine göre, Mısır buğday ithalatının yüzde 80'ini Rusya ve Ukrayna'dan gerçekleştirirken; bu ithalatın yüzde 60'ı Rusya'dan, yüzde 20'si Ukrayna'dan karşılanıyor. Benin'in buğday ithalatının yüzde 100'ü, Ruanda'nın yüzde 64'ü, Sudan'ın yüzde 70'i, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin yüzde 54'ü, Senegal'in yüzde 48'i, Togo'nun yüzde 43'ü, Uganda'nın yüzde 44'ü, Burkina Faso'nun yüzde 53'ü, Tanzanya'nın yüzde 62'si Rusya'dan; Somali'nin buğday ithalatının yüzde 68'i, Tunus'un yüzde 47'si, Libya'nın yüzde 38'i, Moritanya ve Gambia'nın yüzde 29'u Ukrayna'dan yapılıyor (UNCTAD, 2022; Demirtaş, Nisan 2022).

Afrika ülkelerinin çoğunun iç pazar taleplerini karşılamak için Rusya ve Ukrayna'dan başta buğday olmak üzere gıda ithalatına büyük ölçüde bağımlı olduğu görülüyor. Afrika'nın en büyük buğday ithalatı gerçekleştirdiği ülkeler arasında Rusya birinci ve Ukrayna'nın ise üçüncü sırada yer alıyor (Demirtaş, Nisan 2022). Özellikle artan nüfusunun gıda ihtiyaçlarını karşılamak için büyük ölçüde uluslararası pazara bağımlı olmaları Afrika ülkelerini daha da kırılgan hale getiriyor. Öyle ki Afrika Birliği Dönem Başkanı Macky Sall'nin Ukrayna-Rusya Savaşı'nın Afrika'da ciddi etkileri olduğuna dikkati çekerek "Hububat üretilmezse, Afrika kıtasını istikrarsızlaştırabilecek çok ciddi bir kıtlıkla karşı karşıya kalacağız." sözleri bu kırılganlığı gözler önüne sermektedir.

Rusya'nın savaş sırasında gıda sevkiyatını engellemesi, bu ülkeler için yeni bir krizin habercisiydi. Rusya, uyguladığı ambargo ile Ukrayna tahıllarının ülkeden çıkmasına izin vermeyerek küresel bir gıda krizinin yaşanmasına yol açtı. Türkiye'nin girişimleriyle 22 Temmuz 2022'de Tahıl Koridoru Anlaşması imzalanarak kriz çözüme kavuşturulmaya çalışıldı, ancak bu süre zarfında gıda fiyatlarında devasa artışlar yaşandı. Bu durum Afrika ülkelerinde enflasyon sorununa neden oldu. Örneğin buğday ihtiyacının yüzde 90'ının Rusya ve Ukrayna'dan karşılandığı Doğu Afrika'da, savaşın bu yana buğday fiyatları yüzde 80 artış gösterdi ve buğday ürünleri daha pahalı hale geldi. Farklı bir örnek olarak yakın dönemde bir iç savaş yaşayan ve yüksek enflasyona maruz kalan Etiyopya'da ayçiçeği yağı fiyatı yüzde 200 arttı (Demirtaş, Nisan 2022). Ülkedeki enflasyon oranı, 2022'de yüzde 34,5 olarak tespit edildi (Statista, 2022).

Ukrayna'daki savaş, Kamerun pazarlarında da tarım ve tarım dışı ürünlerin fiyatlarını etkileyerek enflasyonu artırdı ve böylece hane halkının satın alma gücünü etkiledi. Özellikle buğday fiyatlarındaki artış ekmeke fiyatlarının da artmasına neden oldu. Kamerun'un bu derece etkilenmesinin bir diğer nedeni de hububat konusunda savaşın taraflara olan bağımlılığıdır. Her yıl ihtiyacı olan 1,6 milyon ton buğdayın dörtte birinden daha azını üreten Kamerun, 2021'de Rusya ve Ukrayna'dan 850 bin tonun üzerinde ithalat yaptı. 2020'de Rusya, toplam buğday ithalatının yüzde 45'ini ve gübre pazarının yüzde 43'ünü oluşturan Kamerun'un ana buğday ve gübre tedarikçilerinden biriydi (World Food Programme, Nisan 2022). Kamerun hükümeti de ekmeke fiyatında yüzde 40'lık bir artışa yol açan buğday kıtlığından Rusya'nın

Ukrayna'ya karşı savaşın sorumlu tutuyor. 50 kilogramlık bir buğday çuvalı fiyatı 35 dolardan 50 ila 60 dolara çıktığı ve arzın düzenli olmadığı ifade ediliyor. Yaşanan kriz karşısında ise ülkede Rusya ve Ukrayna'dan ithal edilen buğdayın yerine manyok ve yam gibi yerel ikameleri teşvik ediliyor (Kindzeka, 2022). Kamerun'da bazı fırınlarda yerli tatlı patatesten ekmekler yapılmaya başlandı (Africanews, 3 Mart 2022). Ancak buğdayın alternatifini olarak görülen ürünler, buğday unundan daha pahalı ve iç pazarın ihtiyacını karşılama konusunda yeterli olduğu konusunda şüpheler barındırıyor (World Food Programme, Nisan 2022). Böylece binlerce kilometre ötedeki savaşın Kamerun gibi az gelişmiş ülkelerin vatandaşlarının günlük hayatını nasıl etkilediği açıkça görülebiliyor.

Uluslararası Tropikal Tarım Enstitüsü'nde Debo Akande'ye göre, savaşla birlikte Sudan ekonomisi de daha kırılgan hale geldi. Örneğin Sudan'daki mevcut buğday fiyatı, 2021'e kıyasla yüzde 180 arttı (New Internationalist, 7 Haziran 2022). 2022'de Sudan'da enflasyon oranı ise, yüzde 245,1 olarak tespit edildi (Statista, 2022). Bu durum Nijerya'da da gözlemlendi. Mısır gevreği, yulaf gibi tarım ürünlerinin fiyatlarında artış yaşandı. Nijerya'da 2020'de 37 dolar olan bir çuval un, 60 dolara yükseldi (New Internationalist, 7 Haziran 2022). 2022'de bu ülkede 500 gramlık bir beyaz ekmeğe, 1,14 dolara satıldı (Statista, 29 Nisan 2022). Rusya-Ukrayna savaşının kısa ve orta vadede Afrika'daki açlık ve yoksulluğu artırma potansiyeli olduğu görülmektedir (Çalışkan, 14 Mayıs 2022). Öte yandan gübre ve tohum gibi temel tarımsal girdilerdeki fiyat artışları da Nijerya ve Sudan'daki bazı çiftçilerin gıda üretimini bırakıp başka işler aramasına da neden oluyor (New Internationalist, 7 Haziran 2022). Bu durum kısa vadede olmasa da tarım ürünlerinde dışa bağımlılığın artacağı, olası krizlerden daha fazla etkileneceği ve gıda güvenliğinin daha da zayıflayacağı anlamına geliyor.

Afrika kıtasının bu süreçten etkilenmesinin bir başka nedeni de COVID-19 salgının etkilerinin devam etmesidir. Nitekim Uluslararası Tropikal Tarım Enstitüsü'nde Debo Akande, Ukrayna'nın işgali başladığında birçok Afrika ülkesinin COVID-19 salgınının etkilerinden henüz kurtulamadığını ifade etti. Akande'ye göre, savaş öncesinde Afrika'daki çoğu ülke, iklim değişikliği, terörizm kaynaklı istikrarsızlık ve COVID-19 salgını nedeniyle yükselen gıda fiyatlarıyla zaten boğuşuyordu (New Internationalist, 7 Haziran 2022). Ancak COVID-19 salgını, ekonomik ve geçim faaliyetlerini kesintiye uğratarak Afrika'da belirsiz bir ekonomik gerilemeye yol açtığı ve gıda güvenliği durumunun kötüleşmesine katkıda bulundu (FAO, ECA ve AUC, 2021).

2020 öncesinde, Afrika ülkeleri dünyanın en hızlı büyüyen ülkeleri arasında yer almaktaydı. COVID-19 salgını, kıtada uzun mücadelelerle elde edilen ekonomik ve toplumsal kazanımları tersine çevirdi. Yaklaşık 30 yılın ardından ilk kez Afrika'nın İnsani Gelişim Endeksi düşmeye başladı (Sen, 15 Haziran 2022). Sahraaltı Afrika'nın 1990'da 0.407 olan insani gelişim endeksi değeri, 2000'de 0.430, 2010'da 0.503, 2015'te 0.534, 2018'de 0.547, 2019'da 0.552, 2020'de 0.549 olarak hesaplandı. Ancak 2021'de endeks değerinin 0.547'ye düştüğü görülmektedir (UNDP, 2022: 284). Milyonlarca Afikalı işini kaybederken yaklaşık 50 milyon insanın aşırı yoksulluğa sürüklendiği tahmin ediliyor. Nitekim BM Kalkınma Programı'nın Yönetici Yardımcısı ve Afrika Bölge Direktörü Ahunna Eziakonwa da pandeminin Afrika'daki mali ve toplumsal eşitsizlikleri kötüleştirdiğini ileri sürmektedir (Sen, 15 Haziran 2022).

Gıda Güvenliğine Yeni Bir Tehdit: Gıda Milliyetçiliği

Rusya-Ukrayna Savaşı, Rusya'nın gıda sevkiyatını engellemesi nedeniyle küresel bir gıda krizine yol açtı. Dünya genelinde gıda fiyatlarında ani yükselişler yaşandı ve gıdaya erişim hem fiyat artışı hem de Rusya'nın ambargo uyguladığı buğday, arpa, ayçiçeği yağı gibi ürünlerin bulunmaması nedeniyle pek çok ülkede zorlaştı. Bu durum birçok ülkede yüksek enflasyonun yaşanmasına neden oldu. Bu süreçte bazı ülkeler ya fiyatların daha da yükselmesini engellemek ya da iç pazarın ihtiyaçlarını güvence altına almak için ihracatta kısıtlamalara giderek belli ürünlerin ihracatını geçici olarak askıya aldı. Böylece gıda milliyetçiliği kavramı bir başka tartışma konusu hâline geldi. Gıda güvenliği meselesi, insani güvenliğin

bir bileşeni olarak ele alınırken COVID-19 ve Rusya-Ukrayna Savaşı gibi krizler bu meselenin yeniden ulusal ve uluslararası boyutlarda ele alınmasına neden oldu.

Genel olarak dünyada gıda milliyetçiliğinin yükselişte olduğu gözlenmektedir. Bunun belli bir bölge ya da ürüne özgü bir gelişme olarak değerlendirmemek gerekir. Örneğin daha önce bakla, mercimek, makarna ve un ihracatına üç aylık yasak getiren Mısır, bu defa yemeklik yağ, mısır ve buğdaya üç ay süreyle ihracat yasağı getirdi. Cezayir de şeker, makarna, bitkisel yağ, irmik ve buğday gibi ithal temel ürünlerin ihracatını yasakladı. Arjantin’de ise soya yağı ve küspesinin ihracat satışlarının kaydını durdurdu (Dart, 21 Mart 2022). Dünyanın en büyük ikinci buğday üreticisi olan Hindistan da buğday ihracatına yasak getirerek bu gruba dâhil oldu (Ruehl, 23 Haziran 2022).

Ancak diğer taraftan S&P Global Commodity Insights verilerine göre, bu yükselen gıda milliyetçiliği dalgası aslında emtia fiyatlarını daha da yükseltti (Anand, 29 Haziran 2022). Gıda krizi, Çin gibi devletlerin stok politikalarının sertleşmesine de yol açmaktadır (TRT Haber, 6 Ocak 2022). Örneğin 2020/21 döneminde dünya buğday stokları bir önceki döneme kıyasla 11 milyon ton artışla 289 milyon ton seviyesine yükseldi. Üstelik 2011/12’de buğday stok miktarının 191 milyon ton olduğu dikkate alındığında son on yıllık dönemde yaklaşık yüzde 51,3’lük ciddi bir artışın gerçekleştiği açıkça görülmektedir (TMO, 2021: 3). Bu durum Afrika ülkelerinin daha pahalıya ürün almasına neden olmaktadır. Dolayısıyla gıda milliyetçiliği, yüksek enflasyonla mücadele eden ve gıdaya erişimi zorlaşan Afrikalılar için yeni bir zorluk anlamına geliyor. İhracat kısıtlamalarına başvuran ülke sayısının artmasının bu ülkelerle gıda alışverişi yapan özellikle siyasi ve ekonomik kapasitesi zayıf olan Afrika ülkeleri için yeni krizlerin habercisi olduğu söylenebilir.

Sonuç

Gıda güvenliği, 20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla uluslararası ilişkiler disipliniinde ele alınmaya başladı. Güvenlik, özellikle Soğuk Savaş döneminde salt askeri meseleler çerçevesinde ele alınmaktaydı. Ancak 1970’lerde yaşanan ekonomik krizler, gıdanın da bir güvenlik meselesi olarak ele alınmasını gerekli kıldı. İlk aşamada ulusal ve uluslararası düzeyde ele alınan gıda güvenliği, gıda arzı ile sınırlı olacak biçimde yorumlandı. Bununla birlikte 1980-90’lar itibarıyla yetersiz beslenmenin salt arz ile sınırlı tutulamayacağı argümanı güçlenmeye başladı. Gıda güvenliği, yoksulluk çerçevesinde yorumlanmaya başladı. Gıda güvenliği, insani güvenliğin yedi bileşeninden biri olarak kabul edildi ve ulusal ve uluslararası düzeyden birey düzeyine indirildi. Ancak COVID-19 ve Rusya-Ukrayna Savaşı gıda güvenliğinin ele alınış biçiminin yeniden sorgulanmasına neden oldu. Son yıllarda gıda güvenliği, bu gelişmeler neticesinde yeniden ulusal ve uluslararası güvenliğin bir unsuru biçiminde yorumlanmaktadır. İnsanlardan ziyade devletlerin gıda güvenliği gündeme geldi. Pek çok çalışmada gıda krizi, ulusal ve uluslararası güvenlik çerçevesinde analiz edildi ve devletlerin gıda politikaları, ithalat ve ihracat rakamları ile stok miktarları karşılaştırıldı.

Gıda güvenliğinin kapsamına ilişkin tartışmalar devam ederken Rusya’nın tahıl sevkiyatını engellemesi, bir taraftan gıda arzını sektete uğrattı diğer taraftan da gıda fiyatlarının artmasına yol açtı. Etkisi küresel boyutta yaşansa da gıda krizi, Afrika ülkeleri açısından daha ciddi bir tehdiide dönüştü ve Afrika’da gıda güvenliği daha kırılgan hale geldi. Afrika ülkelerinin gıda krizinden etkilenelelerinin bir dizi faktörü olmakla birlikte dört neden ön plana çıkmaktadır: Bunlar; (1) Rusya’nın gıda sevkiyatını engellemesi, (2) Rusya ve Ukrayna’ya buğday, arpa, mısır gibi ürünlerin ithalatında olan bağımlılıkları, (3) gıda fiyatlarında yaşanan devasa artış ve (4) COVID-19 pandemisinin etkilerinin halen devam etmesi olarak sıralanabilir. Rusya tarafından uygulanan ambargo nedeniyle gıda sevkiyatının sektete uğramasının ve gıda fiyatlarında yaşanan artışın Afrika ülkelerinin gıda erişimini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Gıda fiyatlarında yaşanan artış, bu ülkelerde yüksek enflasyon yaşanmasına yol açtı ve insanların alım gücü üzerinde olumsuz bir etki yarattı. Özellikle ekmek fiyatlarında yaşanan artış dikkat

47 | Pelin ALİYEV

çekicidir. Bu durum karşısında Kamerun gibi kimi ülkelerde buğdayın yerel alternatiflerine başvurulmasına rağmen enflasyon değerlerinde bir düşüş yaşanmadı. Gıdaya erişim noktasında yaşanan zorluk, kıtada yetersiz beslenen insan sayısının artmasına yol açma potansiyeline sahiptir. Nitekim ilgili veriler incelendiğinde, kıtadaki yetersiz beslenen insan sayısının COVID-19 pandemisinin ortaya çıktığı 2020 itibariyle artış gösterdiği görülmektedir. Afrika'nın gıda güvenliği, bir dizi uluslararası ve bölgesel örgüt ve devlet tarafından dile getirilmesine rağmen halen büyük bir tehdit altında. Küresel kriz, bazı ülkelerin ihracatta kısıtlama yoluna başvurmasına zemin hazırlıyor ve bu durum halihazırda etkilenmiş olan Afrika'nın gıda güvenliğini daha fazla tehdit ediyor. Gıdanın bir silah hâline getirilerek araçsallaştırıldığı bir ortamda ulusal çıkar-etik tartışmalarının gelecek dönemlerde de devam edeceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- “İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi”. 4 Ocak 2023 tarihinde <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> adresinden erişildi.
- Africanews (2022, 3 Mart). Cameroonians munch on sweet potato bread as wheat prices surge. (2022, 3 Mart). Africanews. 13 Kasım 2022 tarihinde <https://www.africanews.com/2022/03/31/cameroonians-munch-on-sweet-potato-bread-as-wheat-prices-surge/> adresinden erişildi.
- Anand, A. (2022, 29 Temmuz). Beyond the Black Sea: How Russia’s war in Ukraine is exacerbating food insecurity. S&P Global Commodity Insights. 14 Ocak 2023 tarihinde <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/blogs/agriculture/072822-russia-ukraine-food-security> adresinden erişildi.
- Bearak, M., Eddy, M. & Searcey, D. (2022, 27 Ekim). A Power Balance Shifts as Europe, Facing a Gas Crisis, Turns to Africa for Help. New York Times. 14 Ocak 2023 tarihinde <https://www.nytimes.com/2022/10/27/climate/europe-africa-natural-gas.html> adresinden erişildi.
- Clausewitz, C. V. (1999). Savaş Üzerine (Çev. H. Fahri Çeliker). İstanbul: Özne Yayınları.
- CNN Business (2022, 1 Mayıs). ‘If you have any heart at all.’ UN official warns Putin millions will die if Ukraine’s ports remain blocked. 4 Ocak 2023 tarihinde <https://edition.cnn.com/2022/05/12/economy/food-crisis-ukraine-putin-un/index.html> adresinden erişildi.
- Çalışkan, G. (2022, 14 Mayıs). Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Afrika’ya Etkileri. ANKASAM. 14 Ekim 2022 tarihinde https://www.ankasam.org/rusya-ukrayna-savasinin-afrikaya-etkileri/#_ednref3 adresinden erişildi.
- Dart, J. (2022, 21 Mart). Ukraine Invasion Sparks ‘Food Nationalism’. Czapp. 14 Ocak 2023 tarihinde <https://www.czapp.com/analyst-insights/news-review-ukraine-invasion-sparks-food-nationalism/> adresinden erişildi.
- Demirtaş, T. (2022, Nisan). Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Afrika’ya Yansımaları. Kriter, 6 (67). 14 Ekim 2022 tarihinde <https://kriterdergi.com/dosya-ukrayna-krizi/rusya-ukrayna-savasinin-afrikaya-yansimalari> adresinden erişildi.
- Erdağ, R. (2020). Savaş ve Çatışmanın Değişen Yapısı: Silahların İnsansızlaştırılması. Güvenlik Çalışmaları Dergisi, 22 (1), 3-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gcd/issue/55220/709608>
- Erol, M. & Oğuz, Ş. (2018). Karma Savaş Teorisi ve Rusya-Ukrayna Krizi. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 18 (2), 399-415. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetedid/issue/41811/362247>
- Euronews (2022, 19 Temmuz). EU agrees deal with Azerbaijan to double gas exports by 2027. 14 Ocak 2023 tarihinde <https://www.euronews.com/my-europe/2022/07/18/von-der-leyen-heads-to-azerbaijan-to-secure-new-gas-import-deal> adresinden erişildi.
- FAO (1983). World Food Security: a Reappraisal of the Concepts and Approaches. Director General’s Report. Rome.
- FAO (1996). Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action. World Food Summit 13-17 November 1996. Rome.
- FAO (2015). Climate change and food security: risks and responses. 14 Ocak 2023 tarihinde <https://www.fao.org/3/i5188e/i5188E.pdf> adresinden erişildi.
- FAO (2022, Mart). Impact of the Ukraine-Russia Conflict on Global Food Security and Related Matters under the Mandate of the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). 14 Ocak 2023 tarihinde <https://www.fao.org/3/ni734en/ni734en.pdf> adresinden erişildi.
- FAO, ECA & AUC (2021). Africa – Regional Overview of Food Security and Nutrition 2021: Statistics and trends. Accra, FAO. 26 Ocak 2023 tarihinde <https://www.fao.org/3/cb7496en/cb7496en.pdf> adresinden erişildi.
- Glauber, J., Laborde, D. & Mamun, A. (2012, 13 Nisan). From bad to worse: How Russia-Ukraine war-related export restrictions exacerbate global food insecurity. IFPRI – International Food Policy Research Institute.

12 Ocak 2023 tarihinde <https://www.ifpri.org/blog/bad-worse-how-export-restrictions-exacerbate-global-food-security> adresinden erişildi.

Grotius, H. (1967). Savaş ve Barış Hukuku (De Jure Belli Ac Pacis) (Çev. Seha L. Meray). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Guterres, A. [@antonioguterres]. (2022, 19 Mayıs). The war in Ukraine, on top of all the other global crises, threatens tens of millions of people [Tweet]. Twitter. 4 Ocak 2023 tarihinde <https://twitter.com/antonioguterres/status/1527082471677894657> adresinden erişildi.

Hoddinott, J. (1999). Technical guides for operationalizing household food security in development projects. International Food Policy Research Institute. Washington, D.C, USA. 26 Ocak 2023 tarihinde <https://www.ifpri.org/publication/operationalizing-household-food-security-development-projects> adresinden erişildi.

Ibrahim, M. (2022, Kasım/Aralık). Africa's Past Is Not Its Future. Foreign Affairs. 14 Ocak 2023 tarihinde <https://www.foreignaffairs.com/africa/africa-past-not-its-future-mo-ibrahim> adresinden erişildi.

Karabulut, B. (2017). Uluslararası İlişkilerde Savaş Olgusunun Yaşadığı Dönüşüm: Hibrit Savaş ve Rusya Örneği. Karadeniz Araştırmaları, 14 (55), 115-130. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/karadearas/issue/68461/1069973>

Kindzeka, M. E. (2022, 21 Mart) Cameroon Blames War Between Russia and Ukraine for Wheat Shortage. VOA. 13 Kasım 2022 tarihinde <https://www.voanews.com/a/cameroon-blames-war-between-russia-and-ukraine-for-wheat-shortage/6494226.html> adresinden erişildi.

New Internationalist (2022, 7 Haziran). The War in Ukraine Has Hit Africa's Food Security. 14 Ocak 2023 tarihinde <https://newint.org/features/2022/06/07/ukraine-war-has-hit-africa-food-security> adresinden erişildi.

Ruehl, J. P. (2022, 23 Haziran). Ukraine war's role in global food. Asia Times. 14 Ocak 2023 tarihinde <https://asiatimes.com/2022/06/ukraine-wars-role-in-global-food-insecurity/> adresinden erişildi.

Sacko, J. & Mayaki, I. (2022, 21 Nisan). How the Russia-Ukraine conflict impacts Africa. Africa Renewal. 14 Ocak 2023 tarihinde <https://www.un.org/africarenewal/magazine/may-2022/how-russia-ukraine-conflict%20%20impacts-africa> adresinden erişildi.

Sen, A. K. (2022, 15 Haziran). Russia's War in Ukraine Is Taking a Toll on Africa. United States Institute of Peace. USIP. 14 Ocak 2023 tarihinde <https://www.usip.org/publications/2022/06/russias-war-ukraine-taking-toll-africa> adresinden erişildi.

Söğütlü, G. (2022, 12 Mart). Rusya'nın Ukrayna İşgalinin Afrika Ülkelerine Etkisi. ORDAF. 14 Ekim 2022 tarihinde <https://ordaf.org/rusyanin-ukrayna-isgalinin-afrika-ulkelerine-etkisi/> adresinden erişildi.

Statista (2022). Price of a loaf of fresh white bread in Africa in 2022, by selected countries. 14 Ocak 2023 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/1305625/price-of-a-loaf-of-fresh-white-bread-in-africa-by-country/> adresinden erişildi.

Statista (2022). Projected inflation rate in Africa as of 2022, by country. 14 Ocak 2023 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/1220801/inflation-rate-in-africa-by-country/> adresinden erişildi.

TMO (2021). 2020 Yılı Hububat Sektör Raporu. 25 Ocak 2023 tarihinde <https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/sectorraporlari/hububat2020.pdf> adresinden erişildi.

TRT Haber (2022, 6 Ocak). Çin dünyadaki tahılların yarısını stokladı. 25 Ocak 2023 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/dunya/cin-dunyadaki-tahillarin-yarisini-stokladi-642542.html> adresinden erişildi.

UN (2022). The Sustainable Development Goals Report 2022. 14 Ekim 2022 tarihinde <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2022.pdf> adresinden erişildi.

UNCTAD (2022). The Impact on Trade and Development of the War In Ukraine. 25 Ocak 2023 tarihinde https://unctad.org/system/files/official-document/sginf2022d1_en.pdf adresinden erişildi.

UNDP (2022). Human Development Report 2021/2022. USA. 14 Ocak 2023 tarihinde https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf adresinden erişildi.

UNDP (United Nations Development Programme). (1994). The Human Development Report, Oxford University Press: New York - Oxford. 25 Ocak 2023 tarihinde http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf adresinden erişildi.

UNHCR (2023). Operational Data Portal. 4 Ocak 2023 tarihinde <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> adresinden erişildi.

Vink, N. (2012). "Food security and African agriculture". South African Journal of International Affairs, 19(2), 157-177. <https://doi.org/10.1080/10220461.2012.706489>

World Bank (1986). Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries. 25 Ocak 2023 tarihinde <https://documents1.worldbank.org/curated/en/166331467990005748/pdf/multi-page.pdf> adresinden erişildi.

World Food Programme (2022, Nisan). The impact of the Ukraine crisis on local markets in Cameroon. 13 Kasım 2022 tarihinde <https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000141012/download/> adresinden erişildi.

Yılmaz, M. E. (2007). "Westphalia'dan Günümüze Savaş". Uluslararası İlişkiler Dergisi, Özel Sayı: Savaş, 17-38. <https://dergipark.org.tr/pub/uiidergisi/issue/39256/462274>

L'IMPACT DES RESEAUX SOCIAUX SUR LE DISCOURS DE CONTESTATION THE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON THE DISCOURSE OF PROTEST

Yıl 3, Sayı 1, ss.51-69.

Year 3, Issue 1, pp.51-69.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 02.07.2022

Submitted: 02.07.2022

Kabul Tarihi: 25.01.2023

Accepted: 25.01.2023

Atf Bilgisi / Reference Information

Mostafa, A. (2023). L'impact Des Reseaux Sociaux Sur Le Discours De Contestation, *Africana-Inönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 3 (1) , 51-69.

Aboutayeb MOSTAFA

Université Ibn Zohr, Faculté des Lettres et des Sciences Humaines, mostafaaboutayeb@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6802-4936

Résumé

Notre travail sémantique a pour ambition de clarifier le concept de boycott/résistance selon des théories et des approches ad hoc. Dans ce sens, notre attention est de démontrer son importance dans la compréhension et l'intelligibilité du discours de contestation via les réseaux sociaux qui présentent une plate-forme précieuse pour ce type de discours notamment les mouvements de boycott. Ceci dit, notre étude a pour but de mettre le point sur l'impact de ces médians sur la propagande des campagnes de boycott de quelques produits marocains et des produits français. De ce fait, nous allons analyser ledit discours selon deux volets: Le premier: se focalise sur le discours contestataire sur les réseaux sociaux au Maroc qui traite des trois mouvements de protestation visibles axés sur les questions socio-économiques.

Le deuxième: évoque la campagne de boycott sur les réseaux sociaux menée contre les produits français de par le monde arabo-musulman, suite aux propos offensifs du président français Emmanuel MACRON à l'égard de l'Islam et son prophète Mahomet. Ces plateformes de réseaux sociaux ont permis aux gens ordinaires d'être des agents actifs des métamorphoses effectuées dans leur vie réelle dans ses différentes facettes. Lesdits moyens de communication ont fourni un puissant outil de résistance contre l'autoritarisme. A souligner que le boycott ne s'est pas limité au monde virtuel mais qu'il s'est concrétisé sur le réel.

Mots clés: Boycott, réseaux sociaux, crise, discours, analyse.

Summary

Our semantic work aims to clarify the concept of boycott / resistance according to ad hoc theories and approaches. In this sense, our attention is to demonstrate its importance in the understanding and intelligibility of protest discourse via social networks, which present a valuable platform for this type of discourse, particularly boycott movements. That said, our study aims to put the point on the impact of these medians on the propaganda of the boycott campaigns of some Moroccan products and French products. As a result, we will analyze this discourse according to two aspects: The first: focuses on the protest discourse on social networks in Morocco which deals with the three visible protest movements focused on socio-economic issues. The second: evokes the boycott campaign on social networks led against French products by the Arab-Muslim world, following the offensive remarks of French President Emmanuel MACRON with regard to Islam and its prophet Muhammad. These social media platforms have enabled ordinary people to be active agents of the metamorphoses carried out in their real life in its various facets. These means of communication provided a powerful tool of resistance against authoritarianism. It should be noted that the boycott was not limited to the virtual world but that it materialized in the real world.

Keywords: Boycott, social networks, crisis, speech, analyse.

Öz

Semantik çalışmamız, boykot/direnış kavramını ad hoc teori ve yaklaşımlara göre netleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda odak noktamız, özellikle boykot hareketleri için değerli bir platform sunan sosyal ağlar aracılığıyla protesto söyleminin anlaşılması ve anlaşılabilirliğinin önemini göstermektedir. Bununla birlikte, çalışmamız bu medyanın bazı Fas ve Fransız ürünlerine yönelik boykot kampanyalarının propagandası üzerindeki etkisine odaklanmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, söz konusu söylemi iki şekilde analiz edeceğiz: Birincisi: sosyoekonomik konulara odaklanan üç görünür protesto hareketini ele alan Fas'taki sosyal ağlardaki protesto söylemine odaklanmaktadır. İkincisi: Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un İslam'a ve peygamberi Muhammed'e yönelik saldırgan sözlerinin ardından Arap-Müslüman dünyasında Fransız ürünlerine karşı sosyal ağlarda başlatılan boykot kampanyasına atıfta bulunmaktadır. Bu sosyal ağ platformları, sıradan insanların gerçek yaşamlarında meydana gelen metamorfozların çeşitli yönleriyle aktif aktörleri olmalarını sağlamıştır. Bu iletişim araçları otoriterliğe karşı güçlü bir direniş aracı olmuştur. Boykotun sanal dünya ile sınırlı kalmayıp gerçek dünyada da gerçekleştğini vurgulamak gerekir.

Anahtar kelimeler: Boykot, sosyal ağlar, kriz, söylem, analiz.

Structured Abstract

Our article aims to clarify the concept of boycott/resistance according to semantic and discursive theories and approaches. That said, our interest is to demonstrate its importance in the design and amicability of protest discourse on the Internet and social networks. These technological supports present, in fact, a very rich platform for this type of discourse, particularly boycott movements. In this sense, we will highlight in our analysis the impact of this new communication technology on the propaganda of boycott campaigns in Morocco and elsewhere.

These campaigns via social networks have both a national and international aspect. On a national scale, the boycott movements have targeted some products of large Moroccan companies, namely the Afriquia gas station, the mineral water of Sidi Ali and the dairy company Danone. Internationally, the mobility of the boycotters took place in the majority of Arab-Muslim countries against French products.

Therefore, our analysis of the protest discourse will deal with two parts: One will focus on the three aforementioned protest movements that converge on Moroccan socio-economic issues. The other part: will invoke the boycott campaign on social networks against French products in the Arab-Muslim world. These movements took place following the aggressive remarks of French President Emmanuel MACRON towards Islam and its prophet Mohammed.

It is clear that social networking platforms have enabled its users to be key players in the transformations that are taking place in their real lives in its many faces. In other words, the new communication technology has enabled the population, especially the underclass and the middle class, to express themselves and defend their own interests against authoritarianism. The addition of the media factor is a powerful stimulus for social network users. It is easy to see how easy it is to express one's opinion using the mechanisms and regulations of social networks. While the new media environment offers a new space for freedom, protesters have to deal with the limits demanded by the government, thus widening the gap between politics and reality.

The corpus we have selected for our analysis deals in its entirety with protest movements focused on a range of socio-economic, political and cultural issues. The seriousness of this discourse increases according to the sensitivity of the subject and the context of the event. It is of major importance because it has a discursive function and is a vector of social forces. To this end, it deals with the boycott as a main theme that unites a set of domains from which the topics addressed in it converge, namely: the social, the educational and the political.

As a result, boycott movements on social networks have added new techniques to opinions and

expressions of views. During the boycott period, virtual movements played a key role in spreading the message #Boycott French Products; or #Let Milk Curry. In fact, they convinced public opinion of its power to make trends go viral, to ensure the rapid spread of movements and to provide a virtual space for social avatars.

In the Moroccan context, due to the high dependence on social networks that the kingdom has, Internet consumption statistics have shown how much Moroccans have been impacted by its influence to drive communities towards a single position, whether it is against big Moroccan brands or against French products. Social and religious views are the key factors that ignited this decision, which proved to the world how they are all united by their social status and religious beliefs.

Broadly speaking, the boycott of French products and/or the boycott of the three major Moroccan brands were a clear example, setting new standards for social movements and community rule-making in an e-social context. In the end, thanks to this unprecedented dynamic that has shaken the economic world today; we are witnessing the birth of a digital public opinion.

Introduction

Notre étude a pour objectif de tirer au clair la contribution de la presse électronique et des réseaux sociaux dans la propagation des mouvements de contestation, du fait que ces nouveaux moyens de communication ont une fonction discursive et se manifestent comme vecteur de forces sociales.

Les protestations sur la Toile en général et les réseaux sociaux en particulier ont connu un accroissement stellaire que ça soit au Maroc ou ailleurs. Un constat résultant de la liberté d'expression assurée par ces canaux de communication privilégiés par ses usagers qui s'en profitent pour exprimer leurs avis et contester contre les injures qui atteignent les différents domaines de la société. De surplus, l'acuité de ce discours accroît suivant la sensibilité du sujet et le contexte de l'événement.

De toute évidence, les réseaux sociaux ont présenté une plate-forme précieuse pour les mouvements de boycott. L'ajout du facteur média a été une puissante stimulation pour les utilisateurs des réseaux sociaux. De ce fait, il est aisé d'identifier à quel point il est facile d'exprimer son opinion en utilisant les mécanismes et les réglementations de ces médians numériques.

Suite à ce constat, des campagnes sur les réseaux sociaux ont été lancées pour appeler au boycott de quelques produits marocains et des produits français. Pour le premier cas qui est celui du Maroc, il a pour objectif de protester contre la cherté de la vie. Quant au deuxième cas, le boycott a pris une dimension plus large pour atteindre l'ensemble des pays arabo-musulmans. Ce dernier mouvement qui est dû aux propos offensifs de président français contre l'islam et le prophète Mahomet.

En vertu de ce qui est dit, nous allons consacrer notre article à la clarification du cadre conceptuel de la thématique du boycott dans ses deux sphères économique et politique. De surplus, nous mettrons en lumière chemin faisant, l'impact flagrant de ce concept sur les réseaux sociaux et le rôle de ces derniers dans la propagation du discours contestataire notamment le boycott, que ce soit au Maroc ou ailleurs vis-à-vis de la France.

1. Boycott, un Nouveau Discours de Résistance

Le boycott a d'abord été utilisé comme un instrument politique afin de parvenir à des changements. Mais aujourd'hui, du fait de son efficacité, le boycott est sorti du contexte politique pour se retrouver dans le champ de la consommation.

En effet, le boycott a été systématisé comme un acte de résistance du consommateur. Les études sur cette action sont peu nombreuses. Nous essayons ci-dessous de les approcher et voir par la suite les idées sur lesquelles se conçoit le boycott.

1.1. Le Terme de Résistance du Consommateur Comme Fondement de Réflexion

La résistance est une forme de lutte, une façon de répondre au système Puissance. Selon (Friedman, 1985), les consommateurs contrecarrent les pratiques commerciales. De cette façon, ils essaient de récupérer de l'espace marketing. Quant à (Jensen, 1989), la résistance est une stratégie structurelle et fonctionnelle. Les efforts pour changer l'environnement compétitif au sens large, économique et social, sont les buts structurels. Selon la vision poststructuraliste, la consommation est une structure de domination, « un monde dégradé sans espoir ni signification » (Poster, 1992). Celui-ci oblige les consommateurs à prendre les mesures telles que la résistance (Penaloza et Price, 1993).

Dans le même sens le concept de résistance est déterminé comme « *une stratégie d'appropriation* » effectuée par des personnes voire des groupes vis-à-vis des systèmes de domination (Poster, 1992). Nonobstant, l'acte de résistance n'est pas seulement la conséquence de l'identification avec les intérêts de groupes ou de communautés, mais aussi l'expression d'un caractère unique individuel motivée par un besoin de réalisation de soi morale.

Il faut noter d'abord que l'acte de résistance est un acte individuel. Cette expression de l'individualisme est décrite comme un processus externe qui permet aux individus de se distinguer des autres grâce à un ensemble de valeurs morales personnelles. Ce sera un comportement individuel plutôt qu'un comportement collectif, tournant autour de questions sociales dans les valeurs de tolérance, d'inégalité et de liberté personnelle. La consommation étant le reflet de la personnalité, les individus expriment leurs valeurs morales dans leurs choix de consommation. Par conséquent, l'anti-consommation est un puissant moyen d'expression de soi. D'autre part, la résistance est considérée comme un changement moral. Il permet aux consommateurs de se distinguer des autres et de se positionner au-dessus des « autres », notamment en termes d'éthique personnelle. Bien que les boycotts n'aient généralement pas beaucoup d'impact sur les objectifs, les consommateurs peuvent en effet atteindre une certaine *hygiène morale*¹.

Suivant la même perspective et aux dires de (Roux, 2009), la résistance est « *un état motivationnel qui pousse le consommateur à s'opposer* » à une vigueur jugée discordante à l'égard du consommateur. Autrement-dit, la résistance est le fait de s'objecter à une force physique, morale ou envahissante. C'est aussi la qualité par laquelle un corps résiste à l'action d'un autre corps. Elle comporte donc, à la fois une acception situationnelle et une acception dispositionnelle.

1.2. Rationalisation de la Résistance

Concernant la rationalisation des démarches de résistance, les théories sont différentes selon les chercheurs. Une des premières théories qui nous intéresse à cet égard est celle de (Hirschman, 1970) qui

¹ C'est nous qui soulignons.

catalogue les formes de résistance en trois classes distinctes:

- *Le départ*, c'est-à-dire, le refus d'achat:
- *La réponse verbale*, c'est-à-dire, les actions de geignement:
- *La fidélité*, c'est-à-dire, le fait de continuer la relation avec la marque tout en espérant un changement.

Ces attitudes et comportements vont donner l'occasion aux consommateurs insatisfaits, soit d'exposer leur point de vue, soit de se retirer entièrement du marché.

L'autre théorie qui enrichit notre apport en termes de fondement conceptuel, est celle stipulée par (Penaloza et Price, 1993) qui définissent la résistance du consommateur selon quatre points de vue:

- Un point de vue organisationnel qui va de l'action individuelle à l'action collective:
- Un point de vue rassemblant les buts de la résistance qui va du réformiste au radical:
- Un point de vue regroupant les tactiques de résistance qui va des actions destinées à modifier le marketing mix aux actions destinées à changer la signification des produits:
- Un point de vue qui reconnaît l'importance de la relation entre le consommateur et les agents ou institutions mis en cause.

En ce qui concerne (Ram et Sheth, 1989), ils joignent une autre systématisation à la résistance. Ils voient qu'elle peut se vêtir de l'inertie lorsque les consommateurs ne sont pas prêts à adopter le produit. Elle se transcrit dans le cadre de la passivité quand les consommateurs repoussent la décision de cooptation à la suite de la crainte d'un effet néfaste. Elle peut se placer dans l'activité lorsque les consommateurs jugent le produit inadapté et anodin.

Ritson et Dobscha, (1999) partagent presque la même idée avec Ram et Sheth. Dans cette perspective, ils proposent une conception selon laquelle trois démarches proviennent d'une campagne publicitaire dont l'individu en est le socle: Il se plaint, il boycotte, il s'engage activement dans des formes de résistance.

De ces points de vue, nous pouvons dire que la résistance prend différentes formes: Une force d'opposition; la résistance est la confrontation entre deux forces qui s'opposent; Une force d'adaptation; Une force d'inertie; Un refus.

Notre travail sémantique n'a eu pour ambition que de clarifier le concept de résistance selon les théories et approches. Dans ce sens, nous ne prétendons pas mener une étude sociologique. Loin de là, notre attention aspire expliciter les termes et notions précités et de montrer leur importance dans la compréhension et l'intelligibilité du discours du boycott. Dans ce qui suit, nous essayons d'entreprendre la notion du boycott dans sa relation avec les réseaux sociaux au Maroc.

2. Appel au Boycott des Produits Marocains via les Réseaux Sociaux

Conscient du rôle colossal de la liberté d'expression en démocratie, le Maroc a pris plusieurs mesures pour garantir et promouvoir l'exercice de ce droit. Lesdites mesures ont touché à la fois le pluralisme des

media et les lois qui régissent cette liberté d'opinion et d'expression. En outre, et à l'échelle internationale, ces efforts gouvernementales se sont couronnés par la coopération avec le Conseil de l'Europe dans sa perspective médiatique.

L'ensemble de ces démarches viennent en fait comme réponse à deux exigences de grande taille:

La première consiste dans la détermination du pays de rejoindre l'union européenne. Une stratégie qui a vu le jour avec Hassan II, le monarque de la dynastie alaouite, et se poursuit sous le règne de l'actuel roi Mohammed VI.

La deuxième est le mouvement du printemps arabe qui se manifestait comme menace et catalyseur pour le bouleversement du régime qui règne. Ce constat qui a précipité à l'apparition de la nouvelle constitution marocaine en 2011.

En effet, il existe trois sujets saillants qui démarquent les mouvements de protestation au Maroc sur la Toile en l'occurrence les différents réseaux sociaux à savoir: Le mouvement du HIRAK: le mouvement d'ordre socio-économique et le mouvement du HRIG.

- **Le Mouvement du HIRAK:** Mené par une partie du peuple marocain d'origine Amazighe et qui occupe également le Moyen-Orient et l'Afrique du Nord. Ladite population ethnique dépasse les 20 millions de personnes dans sa globalité et compte 20000 dans le clan marocain. Ce qui rend ce groupe ethnique spécifique par rapport aux autres couches sociales est son opposition à la monarchie marocaine via sa révolte sociale, politique et identitaire. Cette ébullition révolutionnaire trouve ses racines dans les années 1920 lors de la résistance des séparatistes berbères contre le colonisateur espagnol. Un sacrifice dont la population rifaine n'a pas bénéficié après l'indépendance, du fait que cette dernière se sent marginalisée par les autorités dans les différents secteurs socio-économiques, politiques notamment l'insuffisance des infrastructures la base de tout développement.

L'espace virtuel offre une opportunité apprêtée pour s'exprimer librement et entretenir des liens permanents entre les usagers protestants. Toutefois, cette liberté reste limitée et conditionnée par des lois institutionnelles imposées par les pouvoirs publics dans le but de responsabiliser les réseaux sociaux moralement et légalement sur la modération proactive de leurs contenus. En outre, ces plateformes jouent un rôle de grande importance dans la création voire le développement de l'identité amazighe du mouvement HIRAK, ils se présentent comme un ciment qui renforce les interactions entre les membres d'un groupe donné ayant des objectifs communs. Pour mettre en exergue cet aspect, nous allons prendre pour exemple ce message qui a été diffusé sur les réseaux sociaux: « Le Rif était inondé de sang, marginalisé, poursuivi et mis de côté par le roi Hassan II. Les personnes qui manifestaient pour leurs droits ont été battues et envoyées en prison: il n'est pas étonnant qu'ils se sentent différents. » (un rifain, 2018). Ce message qui a suscité d'autres réactions dans le même sens, est considéré comme l'étincelle ayant provoqué le mouvement HIRAK.

- **Le mouvement socio-économique:** lancé sur les réseaux sociaux en contrepartie de la crise économique et sociale dont souffre la population marocaine notamment les deux classes pauvre et moyenne. Cette action appelée le « mouvement de boycott au Maroc » cible trois grandes marques considérées comme emblèmes des déficiences économiques au Maroc à savoir:

➤ La société de l'eau minérale SIDI ALI.

- La station pétrolière AFRIQUIA GAZ.
- La centrale laitière DANONE.

Boycott au Maroc : véritable danger pour l'économie et l'emploi ?

Par Afrik - 12 septembre 2018

<https://www.afrik.com/boycott-au-maroc-veritable-danger-pour-l-economie-et-l-emploi>

Ces sociétés ont subi un rafale de commentaires et d'appels au boycott par les internautes à l'instar de la campagne « Boycott Danone » contre la centrale laitière DANONE qui a été retweetée 37000 fois au cours de quatre mois (Chahid et Mahmoud, 2018). Récemment, des commentateurs ont évoqué la possibilité qu'il s'agisse en fait d'un mouvement politique organisé dans le but d'attaquer les politiciens locaux, bien qu'ils n'aient apporté aucune preuve à l'appui de cette affirmation.

- **Le Mouvement du HRIG:** S'inscrit dans le cadre de la protestation contre la situation précaire où vit la classe sociale pauvre voire même la classe moyenne. Une grande partie des candidats « HARRAGA » à l'immigration clandestine sont des jeunes scolarisés, diplômés et quelquefois ce sont des femmes ou des mineurs. Ces derniers cherchent à changer leur mode de vie en fuyant de la crise socio-économique qui s'installe progressivement dans le pays.

Le mouvement HRIG profite de la diversité des moyens de communication pour lancer sa campagne qui incite les marocains à émigrer vers l'Europe en mettant en relief les écarts économiques et sociales qui ne cessent d'élargir. Ce type de stratégie communicatif se fixe deux objectifs concomitants:

- Critiquer et dénoncer la gouvernance de la crise sociale.
- Inciter les gens et les adhérer à leur thèse de protestation.

Malgré les mesures prises par l'État marocain à l'échelle nationale (les réformes politique, sociale, économique...) et internationale (partenariats avec les pays européens au niveau sécuritaire, économique...) la jeunesse endure encore de l'insuffisance des issues de rechange.

En effet, ces trois mouvements de contestations convergent vers les mêmes objectifs qui impliquent le changement et la rénovation des différents domaines de la société. Ils partagent du coup, les mêmes

supports de communication à travers desquels ils véhiculent leurs discours en ciblant d'une part les citoyens pour les persuader à protester, et de l'autre part les autorités et les grandes firmes qui tiennent les ficelles de l'économie marocain. « Les Marocains boycottent les produits exportés par le riche Maroc » (rahjok. 2018), est un exemple d'opinion de réseau social donnée par un utilisateur marocain, qui affiche un discours qui diffère entre les classes du Royaume.

Au Maroc ou ailleurs, la majorité des marocains sont inscrits dans les mouvements de protestation exprimant ainsi leur solidarité dans de tels sujets qui traitent de leurs intérêts et l'avenir de leur pays. Les immigrés marocains notamment à l'Europe et au Canada participent à la protestation en postulant des mots-dièse tels que « #boycott » et des « selfies » sur l'ensemble des moyens de réseautage (Solidarity Hiraq, 2018). En contrepartie, les autorités marocaines ont mis en œuvre un ensemble de mesures pour renforcer le système de supervision de l'espace virtuel en l'occurrence les activités des boycotteurs (ANCARI, 2018). Ces mesures prises sont finies par des sanctions et des arrestations de quelques figures du boycott à l'instar du journaliste Hamid EL MAHDAOUI qui a été condamné par la cour d'appel de Casablanca à trois ans de prison ferme pour la non-dénonciation de l'atteinte à la sécurité intérieure de l'Etat.

La campagne du boycott au Maroc qui a commencé en avril 2018 est un phénomène social inédit dans l'histoire du pays. Ce nouvel aspect qui a ciblé certains produits de première consommation est mené par des simples citoyens avec des comptes et des pages Facebook créés spécifiquement pour cette raison. Ce critère s'ajoute à d'autres privilèges qui ont contribué à l'accroissement de la popularité de ce mouvement.

Les marques boycottées appartiennent à une minorité de la classe favorable qui accapare la richesse du royaume:

- Le groupe HOLMARCOM géré par Meriem BENSALAH CHAQROUN membre de la famille BENSALAH.
- Le groupe AKWA dont le propriétaire est Aziz AKHANNOUCH.
- La société française Centrale laitière.

Il est évident que le boycott vise les familles et les groupes qui, selon les boycotteurs, s'enrichissent en dépit de l'appauvrissement du reste de la population. Un fait qui résulte de l'augmentation des prix sans prendre en considération la précarité des acheteurs en absence du contrôle des instances étatiques concernées et les associations protectrices des consommateurs. De surplus, ces minorités symboles de coalition entre le pouvoir politique et l'argent, exploitent les diverses ressources du pays de différentes manières illégales.

Voir tous ces constats, le seul refuge pour les classes affectées est la Toile qui est à la fois une source pour les informations et un espace facile à accéder pour s'exprimer à l'abri des persécutions du gouvernement. De ce fait et jusqu'à présent, l'origine de ce mouvement activiste reste inconnu et les vrais leaders demeurent anonymes, du fait que ces derniers communiquent avec des faux comptes sur les réseaux sociaux. Cela dit, l'analyse de:

« Un tel mouvement uniquement en termes de coût de la vie est forcément réducteur. Ce qui est visé ici, c'est toute la gestion d'une économie minée par une logique d'aubaine, par la corruption et par la conjonction du pouvoir politique et économique. » (Transparency International, 2018)

A l'encontre de la protestation sur le réel dans les différentes places publiques, la protestation sur les réseaux sociaux profite de plusieurs avantages parmi lesquels les effets néfastes de grands ampleurs sur les revenus des sociétés boycottées. Ce type de manifestations a démontré son efficacité et efficacité pour devenir une arme toute puissante à la portée des classes affectées par la gore et l'injustice sociale, économique ou politique.

Le mouvement du boycott a également touché d'autres produits à l'instar des poissons pour cause des prix élevés. Des mots-dièse « Laissez- le nager » ou « Laissez-le pourrir » ont évacués les réseaux sociaux notamment Facebook, WhatsApp, Twitter et autres (BEN SAGA, 2018). L'utilisation stratégique des réseaux sociaux a été un outil efficace dans la campagne de boycott, elle rend la répression presque impossible, car les responsables de la campagne sont restés anonymes, sont restés dans la rue et ont été sélectifs dans leurs cibles.

La propagation rapide des appels au boycott sur la Toile spécialement sur Facebook a permis la « libre expression » au moindre coût. Plusieurs pages sur Facebook ont été créées et dupliquent parfois le même contenu. Comme l'affirme Kris RUIJGROK, ancien membre du projet financé par l'ERC Autoritarisme à l'ère mondiale, l'Internet a facilité la survenue de manifestations dans les régimes autoritaires, car l'utilisation digitale a amélioré l'accès à l'information dans les régimes autoritaires malgré les tentatives de contrôler le cyberspace (Ruijgrok, 2017). Effectivement, l'Internet dans cette perspective est une alternative idéale au soulèvement marocain qui proclame les mauvaises conditions de vie et les prix élevés face à la restriction de la liberté d'expression via les supports classiques. La nouvelle démocratie en ligne permet au large public des internautes (qui dépasse les 15 millions usagers) d'être des influenceurs et des leaders pour leur propre intérêt (Chtatou, 2018).

Même si les réseaux traditionnels ont toujours le pouvoir de cadrer les problèmes et les crises, les réseaux sociaux ont un impact croissant sur la communication de crise, car les gens ordinaires peuvent participer au cadrage des crises. Partant, l'immense impact de l'appel au boycott sur les réseaux sociaux s'appuie sur deux raisons saillants:

1. L'accès facile et à tout moment à ces multiples moyens de communication qui offrent d'ailleurs des bases de données opulentes pour ses utilisateurs.
2. La trame de réseautage assure une sorte de continuité et d'émancipation pour le mouvement de boycott, ce qui donne de la crédibilité à ses services auprès de ses usagers et augmente de plus sa réputation en tant que moyen efficace pour persuader les gens à s'adhérer au boycott.

La réaction du clan adverse composé des trois entreprises boycottées s'est fait via diverses voies: En accroissant les publicités, les promotions et les interventions sur les médias pour abaisser les tensions et freiner la progression du mouvement des militants. Toutefois, les pertes ont été énormes et les chiffres des revenus des trois entreprises durant la période du boycott ont glissé. Les réponses se sont différées d'une entreprise à l'autre, La centrale Danone a réagi lors d'une conférence de presse en personne de son directeur général Didier Lamblin. Quant aux deux autres entreprises l'Afrique Gaz et Sidi Ali, ils ont ignoré les communiqués de presse. Le chef du département Recherche et Développement de Sidi Ali a déclaré à un journal: « En ce qui concerne le prix des bouteilles d'eau, il en va de même pour toutes les marques. » (Senoussi, 2018). De son côté Aziz AKHANOUCHE ancien ministre de l'Agriculture et de la Pêche a soutenu la Centrale Danone devant le parlement et la presse.

La perte financière et immatérielle (réputation) est difficile à délimiter mais d'après les révélations par exemple de la Centrale Danone, ses ventes ont baissé d'un tiers soit environ plus de 150 millions de dollars seulement en quelques semaines après la proclamation du boycott.

Le mouvement du boycott est considéré comme signe de défaillance systémique dans la communication entre l'Etat et les citoyens. L'absence des canaux de communication institutionnelle et la délégitimation des partis politiques sont également des facteurs qui ont contribué au déclenchement du mouvement sur les réseaux sociaux. L'analyse de la campagne a démontré que la classe moyenne qui est son vrai meneur, puisque les différentes politiques gouvernementales qui se sont succédé au Maroc ont atteint les intérêts de cette classe qui s'appauvrit de plus en plus.

Malgré l'immensité de l'impact de la campagne du boycott, il semble qu'il avait ses propres limites. Elle n'a pas atteint son objectif principal: réduire le prix de l'ensemble des trois sociétés à l'exception de Centrale Danone. De plus, il semble difficile de prédire son avenir. Alors que la campagne est toujours en cours, le fait qu'elle n'ait pas de mouvement social ou de leadership identifié, sa continuité dans un proche avenir apparaît comme un défi.

3. Appel au Boycott des Produits Français via les Réseaux Sociaux

Les appels au boycott des différents produits français dans l'ensemble des pays arabes et musulmans ont mis plus de pression sur l'Hexagone durant la pandémie du virus Coronavirus. Ladite campagne est une réaction populaire qui a pris un sens religieux face aux propos humiliants et offensifs du président français Emmanuel Macron à l'égard de l'Islam et son prophète Mahomet. Les déclarations d'Emmanuel Macron le 21 octobre 2020 étaient lors de l'hommage à un professeur français qui a été décapité par un jeune collégien. Ce dernier qui reprochait à son professeur Samuel Paty d'avoir montré en classe des caricatures du prophète Mahomet publiés sur le journal de Charlie Hebdo au Danemark. Le président a affirmé que la France ne « renoncerait pas aux caricatures ». En plus de ces déclarations officielles, les caricatures ont été propulsées sur les mairies de France, ce qui a aggravé la crise française avec les musulmans en l'occurrence ceux vivant en France.

En réponse, ce deux hashtags #except_the_messenger_of_Allah et #Boycott_French_Products ont commencé à devenir tendance sur les réseaux sociaux à la fin du mois d'octobre, appelant à boycotter les produits et marques français, y compris les produits alimentaires tels que le fromage « Président » et « La Vache Qui Rit », « Danone », « Activia » et « Evian »; Des voitures françaises telles que « Peugeot » et « Citroën »; « Tefal » et « Moulinex », ainsi que les grandes marques de mode L'Oréal, Garnier, Chloé, Chanel, Nina Ricci, Cartier, Lancôme, LACOSTE, Louis Vuitton et Givenchy. En outre, les grandes surfaces ont subi le même sort à l'instar de « Carrefour » qui est une marque française mais à la propriété de Majid Al-Futtaim de nationalité Emirates. Ce dernier a posté un communiqué de presse durant lequel il confirme l'indépendance des filières de « carrefour » installées au Moyen-Orient de l'Etat français.

Les aspects que prend le mouvement du boycott des produits français sur les réseaux sociaux ne se limitaient pas aux hashtags, mais ils les ont dépassés en publiant des vidéos des magasins Egyptiens ou du Moyen-Orient qui enlèvent les produits français de leurs rayons.

Le boycott des produits étrangers par les pays arabo-musulmans est un outil de pression qui reflète leur insatisfaction face aux politiques et aux actions des pays qui manifestent leur hostilité à l'égard de l'Islam. Cet incident a déjà eu lieu en 2005 lorsque le journal danois a publié des caricatures insultant le prophète, ce qui a provoqué des chutes disproportionnées du chiffre d'affaires des entreprises danoises. Autrement dit, l'ampleur et l'impact des campagnes de boycott se ressemblent au niveau des stratégies et des résultats.

3.1. L'impact Économique du Boycott

En vertu de ce qui est dit, plusieurs secteurs français ont été affectés par la campagne du boycott à savoir: le secteur de l'énergie, l'industrie de l'armement, l'agriculture notamment les céréales, les produits de luxe et nous en passons. La France est le premier pays européen producteur de blé avec environ 36 millions de tonnes chaque année. La qualité de ses exportations et le respect des exigences sanitaires font de la France un acteur indispensable du commerce international en l'occurrence les pays musulmans. Ce qui fait que ce secteur est le plus durement touché: un constat confirmé par Mahmoud IBRAHIM² qui ajoute que les dégâts causés par le boycott ont ravagé le secteur touristique d'une manière directe ou indirecte. D'après le rapport de la radio française d'actualité, plusieurs agences de voyage ont suspendu des vols en provenance et à destination de la France.

En mettant le curseur sur le secteur des cosmétiques nous allons constater, aux dires de Mahmoud IBRAHIM, qu'il est le moins touché. L'export des produits esthétique, de la mode et de la beauté représente 3% des exportations françaises vers le monde islamique: Proche et Moyen-Orient (Emirats Arabes Unis et l'Arabie Saoudite) et L'Afrique du Nord. Le secteur cosmétique français est le leader mondial avec 16,2 milliards d'euros en 2021. Les entreprises du secteur cumulent 45 milliards d'euros de chiffre d'affaires ce qui leur permet de mettre la pression sur le gouvernement et réduire du coup l'impact de la campagne du boycott.

Les réactions des responsables du gouvernement français se diffèrent au fur et à mesure que la campagne se poursuit. Le ministère des affaires étrangères adopte un discours de conciliation vis-à-vis des pays arabo-musulmans et des Français musulmans considérés comme partie inséparable de la société française. Quant au président Emmanuel Macron, le discours est devenu moins aigu est plus flexible qu'avant en prétendant comprendre l'irritation des musulmans provoquée par les caricatures danoises. Toutefois, le président français confirme son soutien à la liberté d'expression et condamne les émeutes et les violences déclenchées par cet incident au sein de l'Hexagone. Les propos du ministre de l'Économie Bruno Le Maire étaient plus offensifs en dénonçant le boycott des produits français dans les pays du Moyen-Orient et en Turquie.

Cependant, certains individus issus des pays arabe contredisent ce boycott commercial et le mettent dans le cadre d'une réaction proprement émotionnelle, sans tenir compte de ses répercussions sur l'économie intérieur en plus de son impact négatif sur les relations internationales avec l'union européen.

3.2. Boycott des Produits Français: L'exemple du Nord-Afrique

Alors que les appels au boycott des produits français se multipliaient dans le monde musulman après le discours du président français, le mouvement tarda à décoller en Afrique du Nord dans un premier temps. Le commencement de la campagne du boycott a eu lieu le 23 octobre 2020 au Moyen-Orient notamment à l'Arabie Saoudite, le Qatar et le Koweït, les grandes surfaces alimentaires ont retiré de leurs rayons les produits français:

² Mahmoud Ibrahim est un statisticien égyptien. Grandes expériences dans l'analyse statistique, l'analyse de séries chronologiques, la construction d'indicateurs socio-économiques et la formation statistique.

Les répercussions du boycott ont touché également le secteur culturel étant donné que l'une des universités Qatari a reporté son événement culturel « *Semaine culturelle française* » à une date non précise à la suite des différents propos des responsables français qui atteignent délibérément à l'islam et ses symboles. Pour sa part, le Secrétariat Général de l'Organisation de la Coopération Islamique condamne fermement toute atteinte aux Prophètes sous le couvert de la liberté d'expression. Dans le même sens, le Secrétariat général du « *Conseil de Coopération du Golfe* » réitère son refus de toute tentative de lier l'Islam au terrorisme et condamne tout acte d'humiliation de la religion islamique quel qu'en soit l'auteur. Le porte-parole du ministère des affaires étrangères françaises a appelé à mettre fin aux discours qui incitent à la haine et à l'inimitié à l'égard de la France et la liberté d'expression.

La polémique est déclenchée tardivement dans les pays de l'Afrique du Nord via ses gouvernements qui ont déploré l'idée de continuer à publier les caricatures. Le ministère des Affaires étrangères et le Premier ministre marocain condamnent officiellement la poursuite de la publication de caricatures du prophète et interpellent les autorités françaises. Les élocutions du communiqué ont été retweetées par Saad Dine El Othmani, chef du gouvernement marocain. Des partis politiques marocains ont aussi condamné ces publications et estiment que rien n'autorise la provocation outrageuse et l'offense blessante de la religion musulmane.

« *Nos clients français suivent la situation de près, mais le mouvement se limite pour l'instant au Moyen-Orient* », a déclaré Moncef BELKHAYAT, ancien ministre marocain de la jeunesse et des sports. BELKHAYAT a consacré son énergie exclusivement à des activités commerciales, y compris son poste de président de la société de communication WB Africa. Pendant ce temps, plusieurs firmes françaises avec des filiales marocaines ont reçu pour instruction de ne rien faire, selon un cadre, « *vu que le mouvement n'a pas encore gagné du terrain ici [au Maroc]. Il est inutile de paniquer et de tâtonner les communications* » (Bargaoui, 2020).

Ces condamnations s'inscrivent dans un contexte de multiplications d'appels à boycott sur de nombreux réseaux sociaux marocains. Le groupe du *Comité Mixte pour la Défense des Détenus Islamistes* enjoint à la population de boycotter les produits français. Un autre groupe salafiste a pris part dans les manifestations organisées à ce sujet sous le slogan « *Je suis Mohammed, je ne suis pas Charlie Hebdo* ». Ces appels au boycott des entreprises françaises rappellent en fait, les événements qui se sont déroulés en 2018. On parle ici du boycott des trois produits (Sidi Ali, Afriquia Gaz et Danone).

En Tunisie, à part le parlementaire radical Rachid KHIARI, qui a justifié le meurtre de PATY³, la position prise par le président Macron n'a suscité que peu de réactions. Cependant la population s'est manifestée suite à l'appel au boycott prononcé par le député Yassine AYARI du mouvement « Amal wa Amal » (espoir et travail). Le député juge les propos du gouvernement français insolents et méprisants.

Dans une publication Facebook datant de 2019, AYARI, membre de *la Circonscription de France Nord 1*, s'en est pris à la France, l'accusant de ridiculiser et de déprécier leurs croyances et d'imposer des restrictions à diverses cultures sur leur sol pour des raisons politiques et électorales, loin de se respecter mutuellement. De surplus, la coalition islamiste Al KARAMA a édité un décret dans lequel elle a strictement dénoncé le racisme envers les minorités Arabes et les musulmans, ce débordement qui ne cesse d'accroître sous le *prétexte de la liberté d'expression*.

L'historien tunisien Kmar BENDANA a minimisé la controverse, affirmant qu'il ne s'agissait que d'une longue série d'explosions. Selon lui la Tunisie a un statut à part entière puisque cette dernière est liée étroitement à la France est demeure dépendante économiquement plus que jamais. Les chiffres dicent également une réalité: avec un commerce totalisant 7,8 milliards d'euros (9.2 milliards de dollars) et une communauté de près de 800 milles Tunisiens en France, la Tunisie est fortement dépendante de la France. Pour la France, le pays est un allié stratégique dans la région, à tel point que lors de la visite du ministre français de la Défense Jean-Yves Le Drian en Tunisie le 22 octobre, une aide de 300 millions d'euros a été annoncée aux côtés de 500 milles euros de fournitures et d'équipements de santé, pour lutter contre l'épidémie de Covid-19.

L'Algérie a connu de son côté, le 24 octobre 2019, une agitation du Mouvement de la société pour la paix qui a appelé président de la République, Abdelmadjid Tebboune à dénoncer les déclarations d'Emanuel Macron et à prendre une position politique et économique ad hoc.

3.3. Boycott des Produits Français et Réseaux Sociaux par le Monde

Des campagnes sur les réseaux sociaux ont été lancées pour appeler au boycott des produits français des supermarchés du Moyen-Orient et d'Afrique du Nord, pour protester contre les commentaires du président Emmanuel Macron sur l'islam et son soutien aux médias satiriques publiant des caricatures du prophète Mohamed. Macron a déclaré que l'islam est une religion en crise dans le monde entier, et il est engagé à lutter contre le séparatisme islamiste qui menace certaines communautés musulmanes de France. En outre, le président français a également exprimé son soutien au droit du magazine satirique Charlie Hebdo d'imprimer des caricatures du prophète, ce qui a suscité une colère et une indignation généralisées sur les réseaux sociaux musulmans.

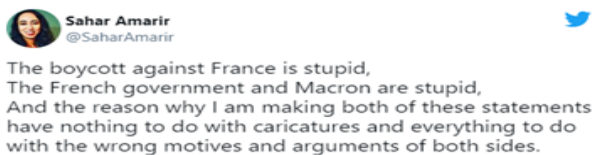
Des mots-dièse à l'échelle internationale tels: #Boycott_French_Products et #ProphetMuhammed ont débordé les réseaux sociaux. Des musulmans et des compagnies dans les différents secteurs sont adhérents à la campagne du boycott des produits français.

³ L'assassinat du professeur collégien Samuel Paty le 16 octobre 2020 à Conflans-Sainte-Honorine. Paty a été tué et décapité par un islamiste, selon l'Etat française.

Entre des déclarations offensives et d'autres apaisantes de la part des politiciens français, des commentaires sont intervenus à partir de la veille de ceux du ministère français des Affaires étrangères déclarant que les appels au boycott sont sans fondement et doivent cesser immédiatement, tout comme toutes les attaques contre notre pays, exploitées par une minorité radicale.

Pourtant, le boycott n'a pas été sujet d'unanimité puisqu'il y a des musulmans de nationalité française qui s'opposaient à ce mouvement:

Sahar: « *Le boycott contre la France est stupide, le gouvernement français et Macron sont stupides, et la raison pour laquelle je fais ces deux déclarations n'a rien à voir avec des caricatures et tout à voir avec les mauvais motifs et arguments des deux côtés.* »

Le recteur de la Grande Mosquée de Paris Chems-Eddine HAFIZ a également dénoncé les appels au boycott des produits français, qui émanent d'après lui des personnes qui instrumentalisent la religion pour leurs propres intérêts:

Hafiz Chems-eddine
@chemshafiz · Suivre

Je condamne fermement les appels au boycott des produits français. Ils émanent de ceux qui ont toujours instrumentalisé l'islam à des fins politiques. J'appelle à la vigilance de tous les musulmans face à cette propagande mensongère visant à discréditer notre pays, la France

10:27 PM · 25 oct. 2020

3.4. Réseaux Sociaux Marocains et Boycott des Produits Français

En ce qui concerne la perspective marocaine, l'hashtag #BoycottFrenchProducts a massivement tendance sur les comptes Twitter, Facebook et Instagram. Les boycotteurs ont largement propagé l'hashtag sur les diverses plateformes la Toile en l'occurrence les réseaux sociaux. Les utilisateurs ont changé leurs photos de profil sur leurs plateformes avec la bannière "Mohamed le messager d'Allah", en rejet des déclarations des responsables français.

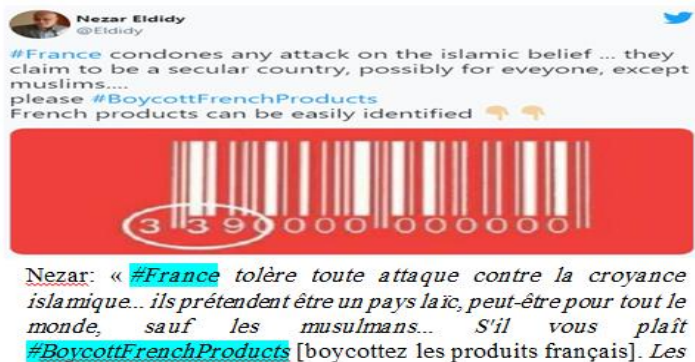

Reda: « *Je ne vais plus acheter de produits français, tant qu'ils ont la liberté d'expression en insultant mon prophète, je suis libre aussi de ne pas acheter leurs produits. ASSEZ JUSTE !!!! #boycottfrenchproducts* »

Un usager de Twitter a postulé: « *En tant que Marocain, je n'accepte pas la manière dont le président français se comporte vis-à-vis de l'islam, je soutiens donc la campagne de boycott des produits français.* »

Un autre exemple s'ajoute avec la militante Siham SARK qui a contesté dans un tweet les représentations jugées injurieuses du prophète Mahomet et la manière dont Macron soutient la publication des caricatures.

Pour le marocain Jalal AOUITA, la France était et restera le symbole de la colonisation et de la discrimination, une vérité que les autorités françaises dissimulent au cours de son histoire. AOUITA ajoute que le gouvernement français soutient clairement la publication des caricatures et plus que ça, le président français promet de ne pas renoncer aux dessins même si les autres reculent.

Dans une publication Facebook, le consultant de la municipalité de Rabat, Hisham EL-HARRACH, a publié une publication déclarant que c'est un triste jour dans l'histoire des musulmans et un triste jour dans le vrai sens du terme, demandant si la France est devenue folle. L'enchaînement des actions abusives menées par les différentes instances étatiques françaises reflètent d'après EL-HARCH la rancune des décideurs français contre l'islam.

Il est bien clair que la succession des événements au cours de la crise entre la France et les pays arabo-musulmans a élucidé la nature de la relation entre les deux clans, elle a aussi tiré au clair les rapports de force entre les deux pôles.

Conclusion

Notre étude a démontré que le monde entier témoigne la naissance d'une opinion publique digitale. Une dynamique inédite qui a fait trembler l'économie mondiale actuel. De toute évidence, les réseaux sociaux présentent une plate-forme précieuse pour les mouvements de boycott, ils ont ajouté de nouvelles techniques pour les opinions et les expressions de vues. Cela dit et pendant la période de boycott au Maroc ou ailleurs, les mouvements virtuels ont joué un rôle clé et décisif dans la diffusion du message #BoycottFrenchProducts: ou #laisse le lait cailler. Ils ont convaincu l'opinion publique de son pouvoir à rendre les tendances virales, d'assurer la diffusion rapide des mouvements et de fournir un espace virtuel pour les avatars sociaux.

67 | Aboutayeb MOSTAFA

En raison de la grande dépendance aux réseaux sociaux dont le monde entier dispose, les statistiques de consommation de l'Internet ont montré combien ses utilisateurs ont été impactés par son influence pour conduire les communautés vers une position unique, que ce soit contre les grandes marques marocaines ou contre les produits français. Le point de vue socio-économique d'une part et religieux de l'autre part, sont les facteurs clés qui ont enflammé les internautes à prendre cette décision, lequel a prouvé au monde comment ces derniers sont tous unis par leurs statut social et croyance religieuse les deux vrais catalyseurs dudit boycott.

De surcroit, nous avons évoqué la réaction des entreprises voire des gouvernements vis-à-vis de la campagne du boycott. Leurs attitudes qui restent transitoires *limitées* dans le temps. Du coup, il semble judicieux, pour ce clan boycotté, d'analyser cette forme de résistance dans ses différentes facettes pour comprendre son système et ses mécanismes afin de mettre en œuvre des stratégies ad hoc pour le confronter.

Bibliographie

- Ancari, R. (2018). Le ministère de l'Intérieur veut mettre fin à la diffusion de vidéos montrant le passage à Patara . TelQuel, 19 septembre 2018. (Consulté le 12.4.2021).
- Bargaoui, A. (2020). Boycott des produits français par les pays musulmans: Un expert précise. à Paris, 24 octobre 2020 à Paris. <https://www.dzairdaily.com/boycott-produits-francais-par-pays-musulmans-expert-precise>. (Consulté le 20/05/2021).
- Ben saga, A. (2018). Cela a été un parcours cahoteux: un récapitulatif du boycott marocain. Morocco World News, 22 mai 2018, boycott.morocoworldnews.com/2018/05/246931/prices-economy-moroccan-boycott/.
- Chahid, S et Mahmoud, M.(2018).Une étude française tente de percer les origines du mouvement.https://telquel.ma/2018/10/07/une-etude-francaise-tente-de-percer-les-origines-du-boycott_1612987. (Consulté le 21.04.2021).
- Chtatou, M. (2018). La cyber-démocratie arrive lentement mais sûrement au Maroc. The Washington Institute for Near East Policy, 3 août 2018, boycott.washingtoninstitute.org/fikraforum/view/cyber-democracy-slowly-but-surely-arrives-to-morocco.
- Friedman, M. (1985). Consumer Boycotts in the United States, 1970-1980: Contemporary Events in Historical Perspective. *Journal of Consumer Affairs*, 19, 1, pp 96-117.
- Hirschman, A. (1970). *Exit. Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms. Organizations and States*, Harvard University Press, Cambridge.
- Penaloza, L et Price, L. (1993). Consumer Resistance: A Conceptual Overview. *Advances in Consumer Research*, 20, pp 123- 128.
- Poster, M. (1992). The Question of Agency: De Certeau and the History of Consumption. *Diacritics*, 22, 2, pp 94-107.
- Ram, S et Sheth, J. (1989). Consumer Resistance to Innovations: the Marketing Problem and its Solutions, *The Journal of Consumer Marketing*. 6, 2, pp 5-14.
- Ritson, M et Dobscha, S. (1999). Marketing Heretics: Resistance Is/Is Not Futile. dans *NA - Advances in Consumer Research Volume 26*, eds. Eric J. Arnould et Linda M. Scott, Provo, UT: Association for Consumer Research(Consulté le: 29.06.2022).
- Roux, D. (2009). Marketing et résistances du consommateur, *Economica* . Paris, p 131.
- Ruijgrok, K. (2017). From the web to the streets: internet and protests under authoritarian regimes, *Democratization*. 24:3, 498-520, DOI: 10.1080/13510347.2016.1223630.
- Senoussi, Z. (2018). Angry Consumers Launch Campaign to Protest Steep Rise in Commodity Prize. Morocco World News. <https://www.morocoworldnews.com/2018/04/245107/campaign-sidiali-marchandise-maroc/>. (Consulté le 05.052021).
- Transparency International. (2018). Communiqué du conseil national de transparency maroc relatif au boycott de certains produits 19 mai 2018. <file:///c:/users/cepc/downloads/t%c3%a9l%c3%a9chargement.htm>. (Consulte le 18.04.2021).

69 | Aboutayeb MOSTAFA

@rahjosk. (2018).Twitter.com. (Consulté le 22.04.2021).

@SolidarityHirak., Facebook.com. (Consulté le 22.04.2021).

@unrifain. (2018). Twitter.com. 21 octobre 2018. (Consulté le XW05.05.2021).

SİYASET VE HUKUMET DER KHAVERMİYANE (QERB-E ASYA) VE ŞİMALE AFRİKA, HAMİD AHMADİ, NEY YAYINEVİ, TAHRAN, 2021, 395 S., 1. BASKI, ISBN 978-622-06-0380-1

Yıl 3, Sayı 1, ss.70-73.

Year 3, Issue 1, pp.70-73.

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Article Type: Book Review

Geliş Tarihi: 03.12.2022

Submitted: 03.12.2022

Kabul Tarihi: 17.01.2023

Accepted: 17.01.2023

Atıf Bilgisi / Reference Information

Rigiderakhshan, M. (2023). Siyaset ve Hukümet der Khavermiyane (Qerb-e Asya) ve Şimale Afrika, *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 3 (1) , 70-73.

Mohammad RIGIDERAKHSHAN

Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü rigi.derakhshan@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1495-6284

Tahran Üniversitesi Siyaset bilimi profesörü Hamid Ahmadi'nin (Ahmedi) kaleme aldığı Siyaset ve Hukümet Der Khavermiyane (Qerb-e Asya) ve Şimale Afrika (Orta Doğu'da (Batı Asya) ve Kuzey Afrika'da Siyaset ve Hükümet) başlıklı kitap 2021 yılında Farsça olarak, İran'da Ney Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Ahmadi, yaklaşık 40 yıldır İran'ın Ortadoğu ve Kuzey Afrika siyasetine ilişkin akademik çalışmalarda bulunmaktadır. Hamid Ahmadi'nin bu kitabı aslında kendisinin de ifadeleriyle bu kırk yıllık birikimin bir mahsulüdür.

Hamid Ahmadi Türkiye'de genellikle Türkçeye çevirisi yapılan İran: Hüviyyet, Milliyet, Kavmiyet (İran: Ulusal Kimlik İnşası) ve Dünyada Ali Şeriatî İslami Uyanışta Dr. Ali Şeriatî'nin Rolü başlıklı eserleri ile tanınmaktadır.

Ahmadi, giriş bölümünde okurlar için kitabın yol haritasını ortaya koymuştur. Giriş bölümünde Ortadoğu'yu, medeniyeti, tarihi ve siyasi yapısıyla tanıtarak başlayan yazar, Ortadoğu'ya dair bir tahlilde bulunmanın ön koşulunun dini, tarihi, uluslararası, ekonomik ve siyasi yapıyı bilmek olduğunu belirtmiştir. Yazar kitabı üç parçaya bölmüş ve her parça da kendi içinde bölümlerden oluşmuştur. Kitabı oluşturan ana üç parçanın ilk kısmını Ortadoğu'da din, medeniyet ve tarih konusu oluştururken, yazar ikinci kısımda Ortadoğu'da hâkim ideolojiler konusunu ve üçüncü kısımda ise Ortadoğu'nun bugünkü meselelerini ele almıştır.

Kitabın birinci kısmı dört alt bölümden oluşmaktadır. "Ortadoğu Nedir ve Neresidir?" başlıklı birinci bölümde yazar, Ortadoğu kavramının tarihi kökenlerini irdelemiş ve tarihsel süreç içerisinde kavramın kullanımına ilişkin değerlendirmede bulunmuştur. Yazar, yedi farklı yaklaşım çerçevesinde Ortadoğu kavramını tartışmıştır. İlk olarak Arap dünyası şeklinde tanımlanan Ortadoğu tanımlamasına değinen yazar,

ikinci olarak Osmanlı İmparatorluğu toprakları olarak tanımlanan Ortadoğu ve yaygın görüş/tanım olan Arap ülkeleri, Türkiye ve İran şeklinde yapılan Ortadoğu tanımlaması üzerinde durmuştur. Afrika ülkelerinin bir kısmının da dâhil edildiği Ortadoğu sınırlarına değinen yazar, ayrıca Şimon Peres'in ifade ettiği Arap ülkeleri ve İran ile birlikte Orta Asya ve Kafkas ülkelerinin de dâhil edildiği "Yeni Ortadoğu" tanımlamasına ve George Bush dönemi siyasetçilerinin kullandığı Büyük Ortadoğu tanımlamasına yer vermiştir. Yazar son olarak ise Ortadoğu ya da Batı Asya tanımlaması üzerinde durmuştur.

"Ortadoğu; Medeniyetler ve Dinler Beşiği/Merkezi" başlıklı ikinci bölümde Ortadoğu'nun kadim medeniyetleri; Mısır, Babil, Hitit, Finike, İsraililer, Asuriler, Yeni Babil (Kelde), İran ve Roma imparatorluğunun tarihleri aktarılmıştır. Aynı başlıkta İslam medeniyetinin doğuşunu Emeviler, Abbasiler, İran'daki millî dirilişler, Fatimiler, Türklerin Siyasi Doğuşu, Moğol Saldırıları, Mısır'da Memlüklerin doğuşu şeklinde bir sınıflandırma yaparak tarihsel bir arka plan sunulmuştur. Birinci kısmın üçüncü bölümünü Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Çöküşü başlığı oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde ise bugünkü Ortadoğu ülkelerinin kuruluş süreci ele alınmıştır.

Kitabın ikinci kısmı ise; kendi arasında "Arap Milliyetçiliği ve Pan-Arabizm", "Yahudi Milliyetçiliği (Siyonizm)", "Türk Milliyetçiliği ve Pantürkizm" ve "Uluslarüstü İslamcılık" şeklindeki dört bölümden oluşmaktadır. Son kısım olan "Ortadoğu'nun Bugünkü Meseleleri"nin alt başlıkları ise şöyledir; "Ortadoğu'da Sivil Toplum ve Demokrasi", "Ortadoğu'da Ekonomik Kalkınma", "Ortadoğu'da Su Krizi ve Çevre Sorunları", "Ortadoğu'da Kadın Meselesi", "Ortadoğu'da Mezhepçilik ve Mezhep Politikaları".

Hamid Ahmadi eserinde Ortadoğu'yu tanımlarken şu ifadeye yer vermiştir; Ortadoğu, İran'ın doğu sınırlarından başlanarak Afrika'nın kuzeybatı sahillerine kadar devam eder. Ortadoğu'nun kuzeyi Sovyetlerin güney sınırlarından Akdeniz sahillerine ve Hicaz bölgesinin güneyine uzanır. Ahmadi kitabında İran İslam Cumhuriyeti'nin lideri Ayetullah Hamanei'nin "Ortadoğu" tanımlamasına yönelik karşı çıkışını da ele almıştır. Hamanei sömürgeci tabiri/tanımlaması olan "Ortadoğu" tanımlaması yerine "Batı Asya" tanımlamasının akademide, medyada, eğitim kurumlarında ve diğer pek çok alanda kullanılması gerektiğini savunmuş ve tavsiye etmiştir. Böylelikle İran'da enstitülerde, üniversitelerin bilim dallarında yer verilen Ortadoğu ifadesinin yerini Batı Asya almıştır.

Kitapta ön plana çıkan bir diğer önemli husus ise, Balfour Deklarasyonu'na dairdir. Yazar, Balfour'un İngilizlerin Yahudileri İsrail'e yerleştirmek için bir strateji olarak kullandıkları yönündeki genel kanımın aksine; Balfour'un asıl amacının Amerika Birleşik Devletleri'ni savaşa dâhil etmek, Yahudilerin maddi ve teknik desteklerini almak ve Yahudilere yönelik zulmü çözmek olduğunu ileri sürmüştür. Yazar, ileri sürdüğü bu görüşü Martin Watts (2004), Ettay Nevo (2016) ve Shlomo Avineri'nin (2017) daha önce kaleme aldığı eserler ile desteklemiştir (s. 77-78).

Ahmadi, Vahhabiliğin doğuşuna dair ise, Osmanlı'nın yıkılması ve İran'da Şiiiliğin güçlenmesini siyasi ve dini gerekçeler olarak sunmuştur. Öte yandan İslam dünyasında siyasi, toplumsal ve ekonomik krizlerin; örneğin Taliban rejiminin 2002'de çöküşü, Irak'ta Baas Partisi'nin güç kaybetmesi, bölgede Şiiilerin siyasi arenada etkili olmaya başlamaları ve DAEŞ'in ortaya çıkmasının Vahhabiliğin yayılmasına sebebiyet veren etkenler olduğunu belirtmiştir.

Ahmadi, Sufi İslam Fırkaları başlığında tasavvuf hareketinin İranşehr düşüncesinin etkisinde İran medeniyet havzasında geliştiğini ve yayıldığını belirtmiştir. Tasavvuf geleneğinin önde gelen isimlerinden olan Bayezid Bestami, Attar Nişaburi, Hacı Abdullah Ensari ve Mevlâna Celaleddin Rumi İran medeniyet havzasında yaşamış ve bu geleneğin taşıyıcısı olmuşlardır. Sohreverdeye, Halvetiye, Kadiriye ve Kübreviye gibi tarikatların kaynağı da yine İran havzasıdır. Hatta Hacı Bektaşî Veli de aslen Nişaburlu'dur (s. 342-345).

Ahmadi'nin Suriye'de yaşanan savaşa dair değerlendirmelerinde ise bu savaşın Şii ve Sünni halkı karşı karşıya getirdiğini ifade etmiştir. Zira Beşar Esad'ın protestolara yönelik baskısı ve ardından İran ve Lübnan Hizbullahı'nın Esad rejimine destek vermesi Suriye'deki Sünni halkı ve Şii'leri birbirleriyle çatışır vaziyete getirmiştir. Yazara göre, İran ve Hizbullah'ın selefi gruplara karşı Esad rejimine desteği, Şii karşıtı Selefi hareketi güçlendirmiş ve böylelikle DAES' ortaya çıkmıştır. Böylelikle, DAES'in doğuşu Şiiilerin Ortadoğu'da bir araya toplanmalarına zemin hazırlamış İran'ın etrafında bir birlik oluşmuştur.

Ahmadi'ye göre, Suriye Savaşı'nda Esad karşıtı kanat olan Suudi Arabistan ve destekçilerinin 'bu mezhepçilik savaşında' kazanamadıklarını, hatta İran'ın Suriye krizinden sonra ABD ve İsrail ile doğrudan askeri çatışmaya girmesi yönündeki beklentileri de gerçekleşmemiştir. Ayrıca Batı bu ülkelerin Irak ve Suriye'de Selefi gruplara destek verdikleri yönünde de ithamda bulunmuştur.

Yazar, Ortadoğu'nun Bugünkü Meseleleri başlığında Ortadoğu ülkelerinin ekonomilerine ilişkin; "Ortadoğu ülkelerinde, İsrail'in ve Türkiye'nin ise 20. Yüzyılın sonunda başlayan özelleştirmeleri dışında diğer ülkelerde devlet ekonomisi üzerinde doğrudan etkili olduğu için ekonomik gelişme söz konusu olamamıştır. İran'da devrimden önce Şah özelleştirmeye müsaade etmiş fakat devrimden sonra ise yeni kurulan devlet bütün bu özel teşebbüslere el koymuş ve özelleştirmeye izin vermemiştir. Ortadoğu'daki bazı ülkeler özelleştirme yönünde adımlar atmış olsalar da bu yaptıkları gerçek bir özelleştirme değildir çünkü kendi yöneticileri ya da akrabaları eliyle sözde özelleştirme adımları atılmaktadır." (s. 256) şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

Hamid Ahmadi, Ortadoğu'da sivil toplum ve demokrasi karşısındaki engellere ilişkin ise öncelikle Raphael Patai, Elie Kadourie, David Garnham, Barry Rubin ve Gabriel Ben-Dor gibi isimlerin değerlendirmelerine yer vermiştir. Nihayetinde kendisi Ortadoğu'daki kültürel ve dinsel kimliğin demokrasi ile doğrudan çatıştığını ifade eder ve "Örneğin Mevdudi Pakistanlı bir siyasal İslam teorisyeni olarak İslam'da hâkimiyet hakkı halkta değil Tanrı'dadır der. Şii düşünce geleneğinde de Şeyh Fazlullah Nuri, demokrasinin yanlış bir düşünce olduğunu ileri sürer. Hatta İran'da meşrutiyet anayasası da halkın eşitliğini reddeder. Allame Tabatabai de İslam demokrasiyi İslam ile uyumlu bir yaklaşım olmadığı gerekçesiyle reddeder." (s. 220-231) şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

İran merkezli bir bakış açısı ile kaleme alınan bu eserde, İran Milliyetçiliğine/ Pan-İranizm'e dair herhangi bir değerlendirmeye yer verilmediği saptanmıştır. Oysa yazarın daha önce kaleme aldığı "Hüviyete İrani Ez Dorane Bastan Ta Pehleviye Dovvom" ile "Kovmiyet ve Kovmgerayi Der İran: Ez Efsane Ta Vagiyet" başlıklı eserlerinde sıklıkla üzerinde durduğu ve İranlılık kimliği eksenindeki bir perspektifle meseleleri değerlendirdiği bilinmektedir. Bu sebeple Ortadoğu'nun dünü ve bugününü konu edinen bu kitapta aslında İranlılık kimliği düşüncesi çerçevesinde bir Ortadoğu okuması yapıldığı söylenebilir.

Ayrıca Ahmadi'nin bu yeni eserinde Ortadoğu'da mezhepçilik ve mezhep politikalarını ele alırken, Ehli Sünnetin fırkalarının yaşadığı ülkeler ve nüfuslarının yer aldığı bir tablo da oluşturmuştur (s. 326). Söz konusu tablo incelediğinde Malikiler, Hanefiler, Şafiler ve Hanbelilerin yaşadıkları ülkeler ve nüfusa göre dağılımları ayrıntılı bir biçimde yer verilirken, İran'daki Sünni fırkalara ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmediği görülmektedir.

Bununla birlikte eserde yazar Filistin meselesine dair geçmişten bugüne bir değerlendirmede bulunurken diğer Müslüman ülkelerin Filistin ile ilişkilerini ve tutumlarını da ele almıştır. Fakat İran'ın özellikle devrimden sonra Filistin ile ilişkilerine dair herhangi bir bilgiye, değerlendirmeye rastlanmamıştır. İslamcılığın Ortadoğu'daki Geleceği başlığında ise Hamid Ahmadi, DAES, El Kaide gibi gruplara yönelik Irak, Suriye, Libya, Yemen, Afganistan ve Pakistan'daki halkların bakış açısına yer verirken, bu ülkelerdeki halkların genel tutumunun radikalizm ve şiddetten uzak olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu

73 | Mohammad RIGIDERAKHSHAN

bölümde de İran'ın meseleye ilişkin yaklaşımına yer verilmemiştir. Eserde ayrıca Afganistan'da İslamcılık Akımları başlığı altında 1979'la birlikte yükselişe geçen İslami dalga aktarılmış ve Arap İslamcı isimlerin bakış açıları ele alınmıştır. Eserde Afganistan'daki İslami dalganın yükselişinde İran'ın etkisi ve rolüne ilişkin herhangi bir değerlendirmeye yer verilmemiştir.

ERRATUM/DÜZELTME

Dergimizin Temmuz 2022 sayısında (Cilt: 2, Sayı: 2) yer alan, İsmail AYDOĞAN ve Mutlu Sadık FİDAN tarafından kaleme alınan “Sömürgecilik Bağlamında Afrika’da Eğitim” başlıklı makale Kırıkkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje numarası 2022/005’tir. Bu ifade çalışmanın yazarları tarafından “sehven” eklenmemiştir. “Bu çalışma Kırıkkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje numarası 2022/005’tir.